

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ PROGRAMI

**Kuşanlar Dönemi'nden Selçuklular Dönemi'nin Sonuna Afganistan
Şehirleri
(Yüksek Lisans Tezi)**

Hazırlayan
20086006
Dilek Hasbal

Danışman
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl

İstanbul 2010

Dilek HASBAL tarafından hazırlanan **Kuşanlar Döneminden Selçuklular Döneminin Sonuna Afganistan Şehirleri** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / ~~XXXXXXXXXX~~ Yüksek Lisans Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 13 / 05 / 2010

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

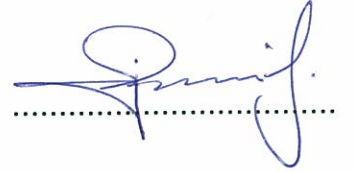
Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ahmet TAŞAĞIL (Danışman)

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Aydın USTA

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.İsmail MANGALTEPE (İ.Ü.Öğr.Üy.)

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ	VIII
ÖZET	IX
SUMMARY	X
GİRİŞ	1
I.BÖLÜM	4
1. AFGANİSTAN’IN FİZİKİ YAPISI.....	4
1.1. Afganistan’ın Coğrafyası ve Yer Şekilleri.....	4
1.2. Afganistan’ın İklimi.....	6
2. AFGANİSTAN’IN ETNİK YAPISI.....	7
2.1. Afganlar.....	7
2.2. Tacikler.....	8
2.3. Türkler.....	9
2.3.1. Özbekler.....	9
2.3.2. Türkmenler.....	11
2.3.3. Kızılbaş Türkleri.....	12
2.3.4. Kırgızlar.....	12
2.3.5. Kazaklar.....	12
2.3.6. Karakalpaklar.....	13
2.3.7. Kıpçaklar ve Karluklar.....	13
3. AFGANİSTAN İDARİ YAPISI.....	14
3.1. Kabil.....	14
3.2. Kandehar.....	14
3.3. Herat.....	15

3.4. Hezaristan.....	15
3.5. Sistan.....	15
3.6. Nûristan.....	16
3.7. Vahân.....	16
3.8. Bedahşân.....	17
3.9. Türkistan.....	17
II.BÖLÜM.....	18
I- AFGANİSTAN'A KRONOLOJİK OLARAK SAHİP OLAN DEVLETLERLE İLGİLİ KISA TARİHÇE.....	18
1. İSLAMİYET ÖNCESİ AFGANİSTAN TARİHİ.....	18
1.1. Avesta Müellifleri.....	18
1.2. Büyük İskender Dönemi.....	19
1.3. Pers Dönemi.....	20
1.4. Saka Dönemi.....	21
1.5. Kuşanlar Dönemi.....	22
1.6. Akhunlar Dönemi.....	22
2. İSLAMİYET'İN AFGANİSTAN TARİHİNE GELİŞİ.....	25
2.1. Arapların Afganistan Coğrafyasına Akınları.....	25
2.2. Sâmânî Dönemi.....	29
2.3. Gazneliler Dönemi.....	29
2.4. Selçuklular Dönemi.....	30
2.5. Gurlular Dönemi.....	31
2.6. Harzemşâhlar Dönemi.....	31
2.7. Moğol Dönemi.....	32
2.8. Babür Dönemi.....	33

3- 18.YY. VE 19.YY.LARDA AFGANİSTAN.....	35
III.BÖLÜM.....	36
1. KUŞANLAR DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ TARİHİ.....	36
1.1. Kuşanların Menşei.....	36
1.1.1. Kuşanların Türk Menşei.....	36
1.1.2. Kuşanların Moğol Menşei.....	37
1.1.3. Kuşanların Saka-İran Menşei.....	38
1.2. Kuşanların Tarih Sahnesini Çıkışları.....	43
1.2.1. Kuşan Hükümdarları Dönemi.....	44
1.2.1.1. Kadphises İsimli Hükümdarlar.....	44
1.2.1.1.1. Kujular Kadphises.....	44
1.2.1.1.2. Vima Kadphises.....	45
1.2.1.2. Kanişka İsimli Hükümdarlar.....	46
1.2.1.2.1 Kanişka.....	46
1.2.1.2.2 Vasişka.....	47
1.2.1.2.3 Huvişka.....	47
1.2.1.2.4 Vasudeva.....	47
1.3.Kuşanların Zamanında Olan Devletlerin Mücadeleleri ve Kuşanların Yıkılışı.....	49
1.4. Kuşanların Kültür Yapısı ve Dini Hayatı.....	53
1.5. Kuşanlar Dönemi'nde Öne Çıkan Şehirler.....	55
1.5.1. Kuşanlar Dönemi'nde Kabil Şehri.....	55
1.5.1.1. Kabil Şehrinin Yeri ve Özellikleri.....	55
1.5.1.2. Kabil Şehrinin Tarihçesi ve Yapısı.....	56

1.5.2. Kuşanlar Dönemi'nde Herat Şehri.....	58
1.5.2.1. Herat Şehri'nin Yeri ve Özellikleri.....	58
1.5.2.2. Herat Şehri'nin Tarihçesi ve Yapısı.....	59
1.5.3. Kuşanlar Dönemi'nde Belh Şehri.....	62
1.5.3.1. Belh Şehri'nin Yeri ve Özellikleri.....	62
1.5.3.2. Belh Şehri'nin Tarihçesi ve Yapısı.....	69
1.6. Kuşan Şehirlerinin Genel Kültürel Özellikleri.....	71
2. AKHUNLAR DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ TARİHİ.....	74
2.1. Akhunların Genel Özellikleri.....	74
2.2. Orta Asya ve Batı Türkistan.....	75
2.2.1. Kuşan Ve Sâsâniler.....	75
2.1.2. Guptalar.....	76
2.3. Akhunların Tarih Sahnesine Çıkışları.....	77
2.4. Akhunların Afganistan'da ve Hindistan'da Sâsâniler ve Araplarla olan Mücadeleleri.....	79
2.4.1. Akhunların Afganistan'da ve Hindistan'da Sâsânilerle olan Mücadeleleri.....	79
2.4.2. Akhunların Afganistan'da ve Hindistan'da Araplarla olan Mücadeleleri.....	81
2.5. Toraman Zamanı'nda Afganistan ve Hindistan.....	82
2.6. Sâsânilerle Göktürklerin Akhunlara Son Vermeleri Ve Akhunların Kültürel Özellikleri.....	83
2.7. Akhunlar Döneminde Öne Çıkan Afganistan Şehirleri.....	86
2.7.1. Akhunlar Dönemi'nde Gur.....	87
2.7.2. Akhunlar Dönemi'nde Huo.....	89
2.7.3. Akhunlar Dönemi'nde Belh.....	92

2.7.4. Akhunlar Dönemi'nde Batı Bedahşan (Hsi-mo-ta-lo).....	95
2.7.5. Akhunlar Dönemi'nde Gazne	96
3.SÂMÂNİLER DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ.....	98
3.1. Sâ mâniler Dönemi'nde Afganistan Bölgesi.....	98
3.2. Sâ mâniler Dönemi'nde Belh Şehri.....	98
3.3. Sâ mâniler Dönemi'nde Herat Şehri.....	100
4.GAZNELİ DEVLETİ DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ.....	105
4.1. Gazneli Devleti'nin Öncesi Afganistan'nın Durumu ve Kısa Tarihi...	105
4.2.Gazneli Devleti'nin Kuruluşu.....	108
4.2.1. Ebu İshak İbrahim Hükümdarlığı.....	110
4.2.2. Bilgetegin Hükümdarlığı.....	110
4.2.3. Börütegin Hükümdarlığı.....	111
4.2.4. Sebüktegin Hükümdarlığı.....	111
4.2.5.Sultan Mahmud.....	112
4.2.5.1.Sistan Seferleri.....	114
4.2.5.2.Hindistan Seferleri Öncesi Durum.....	115
4.2.5.3.Hindistan Seferleri.....	116
4.2.5.4.Sultan Mahmud Dönemi'nde Gelişen Diğer Olaylar	118
4.2.6.Sultan Mesûd.....	120
4.2.7.Sultan Mevdûd.....	122
4.2.8. Sultan II.Mesûd.....	122
4.2.9.Sultan Ali B. I. Mesûd.....	122
4.2.10 Sultan Abdürreşid- Sultan Ferruhzâd.....	123
4.2.11. Sultan İbrahim B. Mesûd- Sultan III. Mesûd.....	123
4.2.12. Sultan Şirzâd-Sultan Arslanşâh.....	124

4.2.13. Sultan Behramşâh B. III.Mesûd- Sultan Hüsrevşâh.....	124
4.3.Gazneli Devleti'nin Kültür ve Medeniyet Hayatı.....	126
4.4.Türk Şehir Özellikleri ve Gazneli Şehir Yapısı.....	129
4.5. Gazneli Devleti'nin Öne Çıkan Afganistan Şehirleri.....	130
4.5.1. Gazneliler Dönemi'nde Gazne Şehri.....	130
4.5.2. Gazneliler Dönemi'nde Herat Şehri.....	135
4.5.3. Gazneliler Dönemi'nde Belh Şehri.....	136
5-BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ.....	138
5.1. Büyük Selçukluların Kökeni.....	138
5.2. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu.....	139
5.3. Büyük Selçukluların Sâ mânîler İle İlişkileri.....	140
5.4. Büyük Selçukluların Karahanlı ve Gazneliler İle İlişkileri.....	142
5.5. Büyük Horasan'a Göç ve Gaznelilerle Savaşlar.....	143
5.5.1.Nesâ Savaşı.....	143
5.5.2. Telhâb Savaşı ve Selçukluların Bağımsızlıklarını Kazanmaları.....	144
5.5.3.Dandanakan Savaşı ve Selçukluların Resmen Kuruluşu.....	146
5.6. Büyük Selçuklu Sultanları'nın Dönemleri ve Afganistan Şehirleri Tarihi.....	149
5.6.1.Çağrı Bey.....	149
5.6.2.Musa (İnanç)Yabgu.....	150
5.6.3.Tuğrul Bey.....	151
5.6.4.Sultan Alp Arslan.....	154
5.6.5.Sultan Melikşah.....	156
5.6.6.Sultan Berkyaruk.....	157
5.6.7.Muhammed Tapar.....	159
5.6.8.Sultan Sencer.....	160
5.6.8.1. Sultan Sencer'in Gazne üzerine seferi.....	161

5.7.Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılması, Genel Özellikleri ve Sosyal Hayatı.....	162
5.8. Selçuklu Devleti Dönemi'nde Şehirlerin Yapılarının Genel Özellikleri.....	163
5.9. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Afganistan Şehirlerinin Durumu...	165
5.10.Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Öne Çıkan Afganistan Şehirleri.....	167
5.10.1. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Belh.....	167
5.10.2. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Herat.....	172
5.10.3. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Gazne.....	176
5.11.Günümüzde Afganistan Kültür Miraslarının Önemi ve Yeri.....	177
SONUÇ.....	178
HARİTA VE FOTOĞRAFLAR.....	184
BİBLİYOGRAFYA	210
ÖZGEÇMİŞ.....	229

ÖNSÖZ

Türkler tarih boyunca yayılacak ve devletler kuracakları yerlerden biri Afganistan'dır. Afganistan ve Afganistan şehirleri üzerinde gerek batı gerekse doğuda araştırma yapılmış, bu araştırmalar sonucunda çeşitli makale ve kitaplar yayınlanmıştır. Afganistan tarih boyunca hem bulunduğu coğrafyadan hem de kültüründen dolayı çok önemli bir yapıya sahiptir. Bu coğrafyayı iyice anlayıp öğrendikten sonra, M.Ö. İskender döneminden başlayarak XIX.yy.'a kadar genel bir araştırmada bulundum. Konum olan; Kuşanlar'dan Selçuklular da dahil Afganistan şehirlerini derinlemesine tarihini ele aldım. Bu tarihleri içerisindeki en başta siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerini araştırma yaparken göz önünde bulundurdum. Afganistan üzerine araştırma yapan hocalarımızdan başta olmak üzere birçok eserlerden ve makalelerden yararlandım. Türkler burada birçok devletler kurmuş, kendi kültürel özelliklerini burada yaymıştır. Bölgeye İslamiyet geldikten sonra bir potada eriyip önemli bir tarih oluşturmuştur. Bu tarihi en başta devletler başlığında siyasi olarak inceledim. Belirli dönemlerde belirli şehirler ön plana çıkmaktadır. Şehirler üzerinde devletlerin politika ve amaçlarını genel olarak inceledim. Devletlerin genel siyasi tarihlerini anlattıktan sonra öne çıkan şehirleri konunun sonunda siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel şekilde ele alarak anlattım.

Bu tezde, danışman hocam ve bölüm başkanım Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL'a en başından beri bana yol gösterdiği ve destek verdiği için katkılarından dolayı teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca bu çalışmamın yazım aşamasındaki bütün sıkıntılarımı paylaşan aileme, göstermiş oldukları anlayış ve destekten ötürü teşekkür ederim.

MAYIS 2010

Dilek HASBAL

ÖZET

Afganistan, bulunduğu coğrafya bakımından siyasi, kültür, dini, ekonomi ve sosyal hayat açısından herkes için tarihte çok önemli bir yer olmuştur. Bir sürü değerleri içinde barındıran bu coğrafya kimi zaman en ihtişamlı güçlü zamanlarını yaşarken kimi zaman ise en zayıf zamanlarını geçirmiştir. Bu bölgeye ele geçirenler İskender Dönemi'nden başlayarak, Araplar bir kısmını, Kuşan, Akhunlar, Sâ mânî, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular, Harzemşâhlar, Moğollar, Timur ve Babür Devletleri sahip olmuştur. Afganistan coğrafyasını anlayabilmek için bu bölgeye sahip olan devletlerin siyasi ve sosyal hayatlarını bilmek gerekmektedir. Bu bölgedeki bazı şehirlere sahip olan devletler en güçlü devirlerini yaşamakta, kaybettiklerinde ise yıkılışa sürüklenmektedir. Şehirlere örnek verirsek, Herat, Belh ve Gazne'dir. Bu şehirler o coğrafyada kuvvetli devletlerin her dönemde mutlaka sınırları içerisinde ya da sınırları içine alınması için uğraşılan yerler durumunda olmuştur. Şehirlerin başında olan devletler her zaman ihtişamlı bir hayat sürdürmemiştir. Ama genel olarak bakıldığında kültür gelişimi bu şehirlerde yoğunca yaşanmıştır. Fakat bazen de kesintiye uğratılıp yok edilmeye yüz tutmuştur. Buralara sahip olan devlet, önemli mimari eserler imar ettirmiştir. Ama bunların birçoğu Moğol Devleti'nin buradaki yıkımından dolayı günümüze gelememiştir. Kısacası devletler kendi kaderlerini yaşamaktayken şehirlerinde tarihlerini oluşturmuşlardır. Kimi devlet şehrin tarihinde en üst kültürünü yaşatırken kimi de harabe haline sokmuştur. Bu devletler arasında etkilenme de olmuştur. Her bir şehrin tarihi bize o dönemle ilgili her yönden bilgilenmemizi sağlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Afganistan, Afganistan Şehirleri, Kuşan Devleti, Akhunlar, Sâ mânîoğulları, Gazneliler, Selçuklular, Herat, Belh, Gazne, Kabil.

SUMMARY

Afghanistan has significant place in history in terms of political, cultural, religion and social life. This territory having all values has been through the glorious times and the weakest times. Starting with Alexander period, the territory was occupied by Arabs, Kushan, Akhun, Samanids, Ghaznavids, Great Seljuq Empire, Ghaurid Empire(Ghur), Khwarezmshah, (Harzemşâhlar), Mongols, Timurid Empire, and Babur. In order to comprehend the territory of Afghanistan, the political and social life of the states that ruled it once should be acknowledged. The states that owned some cities such as Herat, Balkh and Ghazni had their golden age, however, once they lost their strength, they went into fast decline. Those cities were the most significant places either to have been in the borders of the strongest states or to have been attempted so.

The leading states had not always had the magnificent life. On the contrary, in general, the cultural development densely took place in those cities. That development was sometimes interrupted and was endangered. Highly important buildings were constructed by the ruling states. Conversely, even the most of those architecture could not reach today due to Mongolian invasions. Briefly, while the states lived out their destiny, their history progressed. Whereas some states made their culture reach to high levels, others destroyed those cities. Meanwhile, cities had influence on each other. The history of each city enlightens us on that period in every aspect.

Key words: Afghanistan, Afghanistan Cities, Kushan Empire, Akhun, Samanids, Ghaznavids, Great Seljuq Empire, Herat, Balkh, Ghazni, Kabul.

GİRİŞ

Afganistan, Asya ülkelerinden biridir. Stratejik kavşak noktasındadır. Coğrafi konumu ile önemli bir yerde bulunur. Feodal anlayış hâkimdir. Bu ülkede farklı etnik gruplar yaşar. Bunlar; Türk, Peştûn ve Tacikler'dir. Ayrıca az sayıda da olsa Hintli, Arabî ve Ari topluluklar da görülür. Afganistan'da tarih boyunca hâkimiyet mücadelesi ağırlıklı olarak Türkler ve Peştûnlar arasında yaşanmıştır. İlk hâkimiyet Türklerin olmuştur. Hâkimiyetin Türklerden Peştûnlara geçmesi ise belirli bir tarihten sonra gerçekleşmiştir. Ülkenin ismi ise Afganistan olarak kabul edilmiştir.¹ Bu isim, XVIII. yy.dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.² Afganistan'nın kelime mânası "Efganlar memleketi" olup, bugünkü Afganistan, kavmi unsurların çok azını içeren fakat zamanımızda müstakil veya İngiliz Hindistanı'na dâhil büyük bölgeleri içine alan bir bölgeyi ifade ediyordu.³ XVIII. yy.ın ikinci yarısına kadar Horasan adı olan ülkede her bölgenin ayrı ayrı ismi bulunmaktaydı. Bugün bu bölgeler, Afganistan'ın başlıca eyaletleri durumundadır. Bunlar; Kabil, Kandehar, Herat, Hezaracat, Sistan, Noristan, Vahan, Bedahşân ve Türkistan'dır.⁴ Afganistan'da M.S. 50 yılından XVIII. yy.ın ortalarına kadar Türk hâkimiyetini görüyoruz. Afganistan, tarihte pek çok Türk devleti tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Türk devletleri şunlardır: Sakalar, Kuşanlar, Akhunlar, Sâ mâniler(ordusunun büyük kısmı Türklerden oluşmaktaydı), Gazneliler, Selçuklular, Harzemşâhlar, Timur ve Babürler. Halaçlar⁵ Afganistan'a yerleşen ilk Türk boyu olduğunu ve Halaçların 480 yılında Akhunlarla bu bölgeye geldiğini, yönetimi ele geçirdiği bilinmektedir.⁶

¹Bilgehan Atsız GÖKDAĞ, "Afganistan'da Türklük ve Hazaralar", **Türkler**, c.20, Ankara, 2002, s.702.

²M. Longworth DAMES, "Efganistan", **İ.A.**, c.4, İstanbul, 1988, s.133; GÖKDAĞ, **a.g.m.**, s.702.

³DAMES, **a.g.m.**, s.133.

⁴GÖKDAĞ, **a.g.m.**, s.702, Mehmet SARAY, **Afganistan ve Türkler**, (1.baskı), İstanbul, 1987, s.2-3, DAMES, **a.g.m.**, s.135-136.

⁵Halaçların Karluklar yakınında bulunduğunu İbn Hurdadbih tarafından bildirilmiştir. Türk illerinden bahsederken Halaçların Horasan'a geçtiklerinden hatta Sistan'a inerek orada yurt edindiklerinden, Gazneli ve Gurluların hâkimiyetine girdiklerinden bahseder. Bkz: Ahmet TAŞAĞIL, "İslam Öncesi Devirde Orta Asya'da Yaşayan Türk Boyları", **Türkler**, c.2, s.335.

⁶GÖKDAĞ, **a.g.m.**, s.702.

Afganistan öncesinde Horasan ismini aldığını belirtmiştir. Horasan tarihini inceleyecek olursak; “Horasan, İbn Haldun’a göre üçüncü iklimde⁷, Kazvîni’ye göre Maverâünnehir ve Tibet gibi dördüncü iklimde sayılan sınırları coğrafyacılar tarafından belirtilmiştir.”⁸ Horasan ismi eski Farsçada hur (güneş) ve âsân (âyân “gelen, doğan”) kelimelerden oluşmuştur. Bu kelime güneş ülkesi anlamına gelmektedir. “Horasan kelimesi Horâsin şeklinde çoğul; Horsî, Horâsî” şeklinde nisbet yapıldığı anlatılır.⁹ Sâsâniler zamanında ortaya çıkmıştır. Ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horasan tarihte İran’ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmıştır. Merv(Mari), Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi olan Afganistan, diğer kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş yer İran’ın elindedir. Horasan’ı Grek coğrafyacıları İskender’in fetihleri sırasında tanımışlardır. Belh-Merv civarına Bactria, Herat tarafına Aria, Nişâbur dolaylarını da Parthia adını vermişlerdir.¹⁰ Sâmânî hanedanı¹¹ kuzeyden gelen saldırılar ve içerden disiplinden çıkmış Türk komutanların isyanıyla IV. (X.) yüzyılın sonunda yıkılınca Horasan, el değiştirerek Gaznelilerin eline geçti. Sebüktegin, Belh ve Horasan’ın doğu bölgelerinin yönetimini eline geçirdi. Oğlu Sultan Mahmud, 388(998) yılında Gaznelilerin idaresinde 40 yıl boyunca kalacak olan bütün Horasan bölgesindeki hâkimiyetini pekiştirdi. Horasan’ın zenginleri, Gaznelilerin savaşmalarına maddi destek sağlamaya çalıştılsa da memurlarının baskısı ve kıtlıklar sultanların Gazneli yönetimini halkın gözünden düşmesine neden oldu. Gaznelilerin, Dandanakan savaşında Büyük Horasan’dan Bedahşân’ın batısında ve Afganistan’ın dağlık bölgesinin orta kısımlarında kalmalarına sebep oldu.¹²

⁷İbn Haldun, **Mukaddime I**, (Haz.Süleyman Uludağ), İstanbul, s.282-283; Recep USLU, **Horasan Tarihi** (Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s.25; Osman ÇETİN, “Horasan”, **D.İ.A.**, c.18, İstanbul, 1998, s.234.

⁸USLU, **a.g.t.**, s.25; ÇETİN, “Horasan”, s.234.

⁹USLU, **a.g.t.**, s.25; ÇETİN, “Horasan”, s.234; C.L.HUART, “Horasan”, **İ.A.**, c.V/I, s.560.

¹⁰ÇETİN, “Horasan”, s.234; Cihan PIYADEOĞLU, **Büyük Selçuklu Döneminde Horasan**,(Doktora Tezi), İstanbul, 2008, s.giriş.

¹¹Sâmânîler döneminde ünlü hükümdar kâtipi Ceyhânî, Horasan’da hükümdar veziri olarak tanınır. Ve İbn Fazlan seyahatnâmesinde “el-Şeyh el Amîd” olarak tanındığını bildirir. Bkz: İbn Fazlan, **Onuncu Asırda Türkistan’da bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi**, (Haz: Ramazan Şeşen), Ankara, 1976, s.22-23.

¹²Mürsel ÖZTÜRK, **Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilasına Kadar)**, Ankara, 2001, s.9.

Makdisî'ye göre; Horasan'ın dokuz büyük merkezi vardır. Belh, Kazvin, Büst, Sicistan, Herat, Cüzcanan, Merv, Nişabur ve Kuhistan'dır.¹³ Orta Horasan çeşitli zamanlarda ayrı ayrı ya da birleşik olarak başkent olmuş şehirlerin adlarını almış dört bölgeden oluşur. Bunlar Nişabur, Merv, Herat ve Belh'tir.¹⁴

Ayrıca bu bölgede anlattıklarımızdan başka yaşayanlar; Halaç Türklerinin bu bölgede eskiden beri yaşadıkları görüşünü, Halaç Türkçesinin Eski Türkçe unsurları koruması da kuvvetlendirmektedir. Selçuklu Devleti yönetiminde Oğuz Türkleri, yani Türkmenler bölgeye gelmiştir. Yine bir başka görüşe göre Moğol istilası döneminde Türk-Moğol karışımı Hazaralar Afganistan'a yerleşmiştir.¹⁵

XVIII. asrın ortalarında Ahmet Şâh Dürranî¹⁶ önderliğinde Afganistan Devleti kurulmuştur.¹⁷ Bu Afgan kabilelerini ön plana taşımıştır. Ve yönetimde hâkim kılmıştır. Daha sonra Afganistan yönetimi Dost Muhammed ile 1818 yılında artık Peştûnlaşmış bir Türk boyu olan Barakzaylara geçmiştir.¹⁸

Kuşanlar Dönemi'nden XVIII. yy.a kadar Türklerde olan hâkimiyet, VIII. yy.dan sonra Afganistan Devleti'nin kurulması ile artık Peştûnlere geçmiş oluyordu.

¹³Murat AĞARI, **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri)**, İstanbul, 2002, s.378.

¹⁴G. Le STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia and Central Asia from Moslem Conquest to the time of Timur**,(Ed. Fuat Sezgin) Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Cambridge: the University Press, London, 1993, s.382.

¹⁵GÖKDAĞ, **a.g.m.**, s.702.

¹⁶Eski Horasan ülkesi, İran ve Afganistan arasında paylaşılmış olarak kaldı. Ahmet Şah Kandahar eyaletine ve İndüs vadisinin batısındaki yaylaları ifade eder. "Ahmetşâhi" ismini verdi. Ve "Dur-i Durrân" namını aldı. Durrânîler devri hakkında fazla bilgi için bkz;DAMES,**a.g.m.**, s.162.

¹⁷Y.Hikmet BAYUR, "Hindistan Tarihi", c.3, Ankara, 1950,s.100; GÖKDAĞ, **a.g.m.**,s.702.

¹⁸GÖKDAĞ, **a.g.m.**, aynı sayfa..

I.BÖLÜM

1-AFGANİSTAN'IN FİZİKİ YAPISI

Günümüzde Afganistan olarak bilinen bölgenin adı, Afganların üstünlük kazandığı XVIII. yüzyıl'ın ilk yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Daha önceleri memleketteki yerlerin ayrı ayrı isimleri vardı. Bunun nedeni de belli siyasi birlik olmadığı içindir. Bu yerlerde yaşayan insanlar arasında da herhangi bir bağ yoktu.

1.1. Afganistan'ın Coğrafyası ve Yer Şekilleri

Afganistan, Afganlar memleketi anlamındadır. Bugünkü yüzölçümü 650.000 kilometrekare olup nüfusu da 20 milyon civarındadır. Bir Orta Asya memleketi olan Afganistan, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ile doğuda kısa bir mesafede Çin Türkistan'ı, Keşmir ve Pâkistan ile güneyde yine Pâkistan ile batıda da İran ile komşudur.¹⁹ Kuzey Hindistan'ı Afganistan'a bağlayan Bolan, Gamel, Toçî, Kurram ve Hayber gibi başlıca geçitler vardır. Hindistan'a kuzeyden yapılan bütün seferler hep bu geçitler üzerinden olmuştur. Daha önce kurulan devletlerin de ağırlık merkezi bu bölge olmuştur.²⁰ Ayrıca Hindistan X.yüzyıl'dan itibaren Türklerin akınlarına uğramaya başladı. Önceleri geçici hareket olmuş, sonraları ise siyasi varlıklarıyla bölgede tutunmaya çalışmıştır.²¹

¹⁹SARAY, **Afganistan ve Türkler**, s.1.

²⁰Neslihan DURAK, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara, 2000, s.1.

²¹DURAK, **a.g.k.**, s.9; Azmi ÖZCAN, "Hindistan", **D.i.A**, c.18, İstanbul, 1998, s.76.

Hindikuş duvarı, ülkeyi eşit olmayan iki kısma böler. İndus Nehri'nin Pâkistan'a akan kollarının oluşturduğu vadiler, Süleyman sınırını aşan geçitleri meydana getirir. Hayber, bunların en tarihsel olanıdır. Kabil'den Peşaver'e taşıtla geçilen yol Hayber'den geçer ve bu yol Pak-Afgan trafiğinin ana yerini oluşturmaktadır. Afganistan'da hiç demir yolu bulunmamaktadır. Güney ve batıdaki dağların eteklerinde verimli bir topraklar vardır. Bu topraklar Güney ve Güney-Batıda da Sistan tuz gölüne karışır.²² Ayrıca İbn Haldun'a göre, Ceyhun üçüncü iklimin sekizinci kısmındaki Belh'te bulunan birçok kaynaktan doğar. Büyük nehirlerle birleşip güneyden kuzeye doğru akar. Ve böylece Horasan'dan geçer. Harizm'e ulaşır. Cürcan şehrinin aşağısındaki Cürcani'ye(Aral) gölüne dökülür. Ceyhun²³ ırmağının batısında Horasan ve Harizm, doğusunda Buhara, Tirmiz ve Semerkand diyarı vardır.²⁴ Afganistan ırmakları çoğunlukla derin kaynaklar ve dar vadilerden akan, düzensiz seller gibidir. Sadece Helmud ve Amuderya'nın kolları botlarla geçilebilmektedir. Yaz başlangıcında ani sıcaklık artışı büyük miktardaki karı eritir. Bu nehirler ani sel baskınlarına sebep olur. Ülkenin daha yüksek yerlerinde ise yükseklik yaz sıcaklığını ılımanlaştırmaktadır.²⁵

Günümüzde Afganistan sınırları içinde eskiden Horasan ve Sistan denilen bölgelerin önemli bir kısmı bulunmaktadır. Bu nedenle Afganistan bölgesinin İslam orduları tarafından fethi iki yerden olmuştur. Horasan bölgesinde yer alan Herat ve Belh şehirlerine yapılan fetih hareketleri Sistan'dan daha önce olmuştur. Bu nedenle Afganistan'ı İslam orduları tarafından fethedilmesinin başlangıcını, Sistan ve Kabil şehirlerinin fethiyle değil, Horasan'ın önemli şehirleri olan Herat ve Belh şehirlerinin fetihleriyle başlatmak daha doğru olmalıdır.²⁶

²²A. M. MANZAR, **Afganistan Üzerinde Kızıl Buluntular**, (Çev: İsmail Bosnalı), s.26.

²³Ceyhun, coğrafya âlimlerince yeryüzündeki birçok nehirler olduğu ama en büyük olanlar; Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun adı verilen Belh Nehri olduğundan bahseder. Bkz; İbn Haldun, **Mukaddime I**, s.281.

²⁴İbn Haldun, **a.g.k.**, s.282-283.

²⁵MANZAR, **a.g.k.**, s.26-27.

²⁶Recep USLU, "İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular' a Kadar Afganistan", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (yay. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul, 2002, s.1.

Afganistan coğrafi olarak, üzerine sıra dağları bulunan yaylalardan oluşmuştur. Bu sıra dağların en önemlileri, Sefid Kûh(3,500m), Kûh-i Baba ve Hindu-Kuş (7.697 m.) dağlarıdır. Bu sıra dağlar 6.000 m. yükseklikte Bedahşân bölgesinde Pamir'e ulaşmaktadır. Bundan başka güneyde Sefid Kûh ve Süleyman dağları, kuzeyde de Bend-i Türkistan dağları bulunur. Ayrıca memlekette bazı ovalara da rastlanmaktadır.²⁷ Amu-Derya nehri boyunca 500km. uzanan Türkistan kesimi; İndus'un bir kolu olan Kabil suyu vadisi; batıda, İran'a yönelmiş olan Heri Rûd (Tecend-Derya) havzasıyla, tuzlu veya kumlu çöllerden ve steplerden geçtikten sonra Sistan'da Hamun çukuruna varan Hilmand suyu havzasıdır.²⁸ Farsça Sacistan olarak, ilk Arapların ise Sicistan olarak adlandırıldığı Sistan, özellikle Helmund deltalarını ve iç denize akan diğer nehirleri içeren Zarah gölünün doğusuna doğru uzanan ülkesidir. Helmund'un yüksek suları boyunca uzanan Kandahar ülkesinin dağlık arazileri Zabülistân olarak bilinirdi.²⁹ Büyük nehir Gazne ve günümüzde Afganistan'ın bir parçasını oluşturan, geçmişte ise Gur krallığının bir bölgesi olarak bilinen Bâmiyân boyunca dağlar içinde uzanır.³⁰ Sistan, Hamun sayesinde sulanmaya elverişlidir. Kabil her bakımdan çok güçlü bir şehirdir. Herat şehri, doğudan ve batıdan gelecek tehlikelere açıktır.³¹

1.2.Afganistan'ın İklimi

İbn Haldun'a göre Horasan üçüncü iklimde bulunduğunu belirtmiştir. Ona göre birinci ve ikinci iklim bölgesinde boş sahalar, çöller ve kumluklar vardır. Nüfus yoğunluğu yoktur. Şehir ve kasabalarda yoktur. Ama üçüncü ve dördüncü iklim ile bundan sonraki iklim de öyle değildir. Çöl ve çorak saha ya azdır veya hiç yoktur.³²

²⁷SARAY, **Afganistan ve Türkler**, s.1; DAMES, "Efganistan", s.133-135.

²⁸SARAY, **a.g.k.**, s.1.

²⁹G. Le STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate: Mesopotamia, Persia and Central Asia from Moslem Conquest to the time of Timur**, s.334.

³⁰STRANGE, **a.g.k.**, s.339.

³¹DAMES, **a.g.m.**, s.135.

³²İbn Haldun, **Mukaddime I**, s.283.

Afganistan bir tarım memleketidir. Afganistan’da kuraklık nedeniyle, toprağın sadece onda biri işletilebilmektedir. Afganların geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve hayvan ürünleridir.³³Böylece ülkenin iklimi çeşitli yerlerde değişiklik gösterir. Ama genel olarak iklim sert ve az yağışlı bir iklim olarak nitelendirilir. Kış yüksek yerlerde ulaşımı aksatacak kadar şiddetli geçmektedir. Sistan’a doğru uzanan Hamun havzasında ve kuzeydeki Amuderya vadisinde yumuşak geçmektedir. Yaz mevsimi sıcak ve çok kurak olur. Genellikle yayla ülkesi olan Afganistan iklimi ilkbahar ve sonbaharda ılık geçer. Bu sebeple orta iklim ürünleri yetişmektedir.³⁴ Ayrıca burada dikkati çeken meyve ağaçları ve her türlü ağaç çeşitleri mevcuttur.³⁵ Ayrıca arıcılık ve ipek böcekçiliği de yapılır.³⁶

2-AFGANİSTAN’IN ETNİK YAPISI

VIII. yüzyıl’ın ikinci yarısından sonra artık buraya Türklerden Peştûnlara hâkimiyetin geçtiğini ifade etmiştik. Bugün Afganistan’ın nüfusunu meydana getiren halkın etnik yapısı oldukça karışık görünmektedir. Afganistan halkını meydana getiren halkın etnik gruplar şöyle sıralanmaktadır;

2.1.Afganlar

Afganlar, bugün Afganistan’da en kalabalık etnik grubunu oluşturur. Afganların memlekete kuzeyden geldikleri ve Süleyman Dağları etrafında yerleştikleri bilinmektedir.³⁷

³³SARAY, **a.g.k.**, s.1-2.

³⁴Mehmet SARAY, “Afganistan”, **D.İ.A.**, c.1, İstanbul, 1988, s.402.

³⁵MANZAR, **a.g.k.**, s.28; DAMES, **a.g.m.**, s.135.

³⁶MANZAR, **a.g.k.**, s.28; Ayrıca E.Schuyler’in *Türkistan Seyahatnâmesin*’de ipek böceğinden ve Belh’ten söz edilen yerde “Belh vilayetinden getirilip bu taraflarda turamış meyvesi bile sairlerine müreccih olup bunun da Zerefşân taraflarından kesreti vardır” geçmektedir. Burada geçen Belh şehrin’de ipek böcekçiliğinin olduğunu göstermektedir. Bkz; E.Schuyler, **Türkistan Seyahatnamesi**, (Çev: Kolağası Ahmed) yayına haz; Ali Ahmet Beyoğlu-Kemal Özcan -İshak Keskin, İstanbul, 2003, s.177.

³⁷SARAY, **Afganistan ve Türkler**(2.baskı), s. 21.

Hind asıllı yerli halkı ile karışmaları üzerine Patan- Pathan³⁸ adı verilmiştir. Yerli halkın etkisi ile de onların konuştuğu Paştu(Peştu) dilini benimsemişlerdir. O günden sonra aynı lisanı kullanmaya devam etmişlerdir.³⁹ Bir süre sonra kuzeyden kalabalık halinde Halaç Türklerinin o yere gelmeleri sonunda halkın etnik yapısı tekrar değişikliğe uğramıştır. Ve bu şekilde Afgan halkı meydana gelmiştir.⁴⁰ Tarihte Afganlar hakkında, “ilk defa olarak, el-Utbî’nin *Tarih-i Yeminî* adlı eserinde ve yine yaklaşık aynı zamanda el-Birûnî eserinde zikredilmekte ise de el-İdrisî Kabil ve Kahendar hakkında bilgi verirken, onlardan bahsetmemiştir”.⁴¹

2.2.Tacikler

Bazı görüşlere göre Arap oldukları iddia edilir.⁴² Afganistan’da çok eski zamandan beri yaşamışlardır. İran asıllı bir kavim oldukları da bilinmektedir. Bugün Afganistan’da Tacikler, Türklerden sonra en büyük etnik grubu oluşturur. Özellikle yaşadıkları yerler; Kabil taraflarında, Kûhistan bölgesinde, üst Amu-Derya vadisi ile Hindu-Kuş Dağları’nın kuzey-doğu kısımlarında ve Herat çevresidir.⁴³ Tacikler, hemen hemen hepsi yerleşik ve çiftçilikle meşguldür. Ve genellikle kendi köylerinde yaşarlar bu yüzden kabile sisteminde teşkilatları yoktur. Şehirlerdeki tüccar ve sanatkâr sınıfını büyük bir kısmını Tacikler oluşturur.⁴⁴

³⁸Bu kelime dağ demek olan *pušta* kelimesinden türemiş olduğuna dair, yerliler arasında rivayet vardır. Bkz; DAMES, **a.g.m.**, s.137.

³⁹SARAY, **Afganistan ve Türkler**(2.baskı), s. 21; DAMES, **a.g.m.**, s.137.

⁴⁰SARAY, **a.g.k.**, s. 21-22.

⁴¹DAMES, **a.g.m.**, s.138.

⁴²SARAY **Afganistan ve Türkler**(2.baskı), s. 22; DAMES, **a.g.m.**, s.137.

⁴³SARAY, **a.g.k.**, s. 22,

⁴⁴DAMES, **a.g.m.**, s.142.

2.3.Türkler

Afganistan'ın kuzey kesminde bugün Türkler oturmaktadır. Buraya ise “Afgan Türkistan'ı” denir. Türklerin yayılma yerleri olarak Hindikuş Dağları'dır. Türklerin içinde en kalabalık grupları ise Özbekler ve Türkmenlerdir.⁴⁵

2.3.1.Özbekler

Afganistan'ın ikinci büyük grubunu oluşturur. Türk kabilelerinin sayısı altı milyona yaklaşmaktadır. Türk gruplarının içinde en kalabalık olanı ise Özbeklerdir. Bunlar genellikle tüccarlık, ziraatçılık ve zanaatkârlıkla uğraşırlar. Afgan Türkistan'ı denilen bölgede yaşarlar. Özbeklerin Afganistan'da yaşadıkları yerler şunlardır; Kunduz, Andboy, Şibergan, Taş-Kurgan, Mezâr-ı Şerif, Belh, Meymene, Akça ve Bâlâ Murgab ile Katagan ve Bedahşân bölgesindeki bazı köy ve kasabalarıdır.⁴⁶

Adı geçen Meymene ve Mezâr-ı Şerif hakkında genel bilgiler verecek olursak; Meymene: “Maymana”, Afganistan'ın kuzey(sol) hudut bölgesinde bir eyalettir. Bu eyaletin merkezi olan şehrin adıdır. Afganistan Türkistan'ında Herat ve Belh arasındaki ticaret yolu üzerinde, birçok yolların kavşak noktasında bulunur. Almar'ın merkezini oluşturmaktadır.⁴⁷

⁴⁵Erdoğan MERÇİL, “Afganistan Türkleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s.1155.

⁴⁶SARAY, **a.g.k.**, s. 23.

⁴⁷R.B. WHITEHEAD, “Meymene”, **İ.A.**, c.8, İstanbul, 1979, s.180.

Mezâr-ı Şerif: Amu Derya ırmağının güneyinde bulunur. Afganistan'ın bir şehridir. Sultan Sencer Dönemi'nde, Timur Dönemi'nde burada halife Ali'nin türbesi olduğu keşfedildi. Sonradan doğru olduğu ilan edildi ve çok geçmeden türbenin yanında bir ziyaret yeri açıldı. Bu şekilde orada ticaret gelişti. Mezâr-ı Şerif ismi son bir asırda yer tutmuştur.⁴⁸ Bu şehir aslında Belh şehrinin oluşturduğu bir şehirdir. Zamanla Belh eski rolünü bu yeni şehre bırakmıştır.⁴⁹ “Abd el-Karim Buhârî burayı Afganistan şehirleri arasında bile saymamaktadır. 1832’de A.Bunes’in geçtiği sırada, burası yaklaşık 500 evlik bir küçük şehirdir. 1866’da Afganistan’ın şî’i valisi Na’ib Âlim Han burasını, kendisine merkez olarak seçti ve bunan sonra Mezâr-ı Şerif Afganistan Türkistan’nın baş şehri oldu”.⁵⁰ Özbeklerin büyük kısmı şehirlere ve köylere yerleşmiştir. Ayrıca tam yerleşmemiş yarı konar-göçer Özbekler de vardır. Günümüzde Özbekler arasında yaygın bir konar-göçerlik görülmemektedir. Fakat önceleri sayıca fazla olan konar-göçerler kendi koyunları ile beraber yaşarlardı. Nereye giderlerse aileleri ve her şeylerini de beraberinde götürürlerdi. Daha sonra kalabalık diğer boyların yağma akınlarından dolayı baharlarda yapılan bu göçten vazgeçip yerleşmeye başlamışlardır. “Yarı konar-göçerlerin birçoğu muayyen kışlaklarda çamurdan yapılmış evlerde oturarak ziraat ile uğraşmaktadır. Özbeklerin büyük çoğunluğu 6 ay kulübelerde, yazın ise bağ ve bahçelerdeki “otov” veya “ov” denilen yerlerde otururlar. Konar-göçerlerin “yurt”una benzeyen bir otov’ın etrafını çeviren ağaçtan duvara “kirega” üst kısmına “çengerek”, kapısına ise “eşik” denir. Otavın duvarı “kiiz” denilen keçe ile kaplanmıştır.”⁵¹

⁴⁸W. BARTHOLD, “Mezâr-ı Şerif”, **İ.A.**, c.8, İstanbul, 1979, s.201; Tahsin YAZICI, “Belh”, **D.İ.A.**, c.5, s. 411.

⁴⁹YAZICI, **a.g.m.**, s. 411.

⁵⁰W. BARTHOLD, “Mezâr-ı Şerif”, **İ.A.**, s.aynı sayfa.

⁵¹MERÇİL, “Afganistan Türkleri”, s.1155.

2.3.2.Türkmenler

Özbeklerden sonra ikinci kalabalık Türk grubu ise Türkmenlerdir. Türkmenlerin büyük kısmı hayvancılıkla uğraşmaktadır. Hayvan ürünleri ile ihracatta payları mevcuttur.⁵² Batı Türkçesinin şivesi ile konuşurlar. Türk toplumunu parçalama amacı güden Rus ilim adamları Türkmenlerin başka ırklarla karışık olduklarını ileri sürmektedirler. Türkmenlerin öz vatanı olan Türkistan'ın güney kısmı bugün Afganistan ülkesi içindedir.⁵³ Andhoy, Bala Murgab ve Meruçek arasındaki bölgede bulunurlar. Ayrıca Meymene, Akça, Belh, Devletâbâd, Mezâr-ı Şerif, Taşkurgan ve Herat şehirlerinde de Türkmen nüfusu vardır.⁵⁴ Doğuda Türkmen sayıları çok azdır. Kattagan ve Bedahşân eyaletlerindeki Anderâb, Beglân, Gûri, Kunduz, İmâm Sâhib, Hânâbâd ve Tâlikân şehirleri civarında da bir miktar Türkmen nüfusu vardır. Her Türkmen kendi atasını çok iyi bilir ve genellikle her şahsi menfaatini içinde olduğu boyun menfaatinden hiçbir zaman ayırmaz. Sürekli bir dayanışma içindedirler. Ayrıca birbirleri ile daima iletişimi korumaktadırlar. Son zamanlarda milli şuuru kuvvetlenmiştir. Boylar tek milli bütün olduklarını anlamışlardır. Türkmenler genellikle konar-göçer veya yarı konar-göçerdir. Azı tamamen yerleşmişlerdir. Endhuy'da daha çok tüccar ve işçilerden yerleşmiş bir Türkmen nüfusu vardır. Herat'taki Türkmenlerin hemen hepsi şehirlerde yerleşmişmiştir. Ve çeşitli işlerle özellikle ticaretle uğraşırlar. Belh ve Mezâr-ı Şerif bölgelerinde de tamamen ziraat yapmakta olan yerleşmiş bazı Türkmen köylüleri bulunmaktadır. Bazıları aynı yerlerdeki Özbekler ile beraber yaşarlar. Ve bunların arasında ziraî işçiler de bulunmaktadır. Afgan Türkistan'ının batısındaki geniş çöl ve bozkırlarda konargöçerler daha çok yaşarlar. Bazıları istedikleri kadar kışlaklarda kalır, diğerleri ise kışlarını çölde geçirirler.⁵⁵ Ayrıca küçük kasaba görünümünde olan Belh şehrinde Türkmenlerden başka Özbekler ve Tacikler de yaşamaktadır.⁵⁶

⁵²SARAY, **Afganistan ve Türkler**(2.baskı), s. 23.

⁵³MERÇİL, "Afganistan Türkleri" , s.1156.

⁵⁴MERÇİL, **a.g.m.**, s.1156; SARAY, **a.g.k.**, s. 23.

⁵⁵MERÇİL, **a.g.m.**, s.1156-1157.

⁵⁶YAZICI, "Belh", s. 411.

2.3.3.Kızılbaş Türkleri

Afganistan'daki üçüncü kalabalık Türk grubu Kızılbaş Türkleri oluşturmaktadır. Kızılbaş Türkleri 1738'de Nâdir Şâh'ın Herat ve Kabil arasında Kabil'i terk ederken güvenlik amacıyla bıraktığı bir grubu oluşturmaktadır.

2.3.4.Kırgızlar

Büyük ve küçük Pamir arasında yaşarlar.⁵⁷ Özbek Türkleri'nin Timur ve Babür Devletleri döneminde Kazak ve Kırgızların Bolşevik saldırılarından XX. yy.da kaçarak buralara yerleştikleri bilinmektedir.⁵⁸ Küçük Pamir, Büyük Pamir vadileri, Şuğnân ve Bozây Gumbéd'de bulunurlar. Pamirlerdeki en büyük Kırgız yerleşmesi Bozay Gumbéd bulunduğu yerdir. Kırgızlar konargöçerdir. Ayrıca konargöçer tarzını bırakarak yerleşmiş ailelerde vardır.

2.3.5.Kazaklar

Endhuy, Akça ve daha doğuda Şuğnân'da Kazak yerleşmesi vardır. S.S.C.B.'den kaçan gruplar ise Herat'ta yerleşmiştir. Bunlar Afganistan'da, daha önceki hayatlarının aksine Kazaklar, konargöçer ve yarı konargöçer yaşayışı bırakarak yerleşik hayata geçmişlerdir.⁵⁹

⁵⁷SARAY, **Afganistan ve Türkler** (2.baskı), s. 24.

⁵⁸GÖKDAĞ, **a.g.m.**, s.702.

⁵⁹MERÇİL, "Afganistan Türkleri", s.1158

2.3.6.Karakalpaklar

Afgan Türkistan'nın birçok kısımlarında Karakalpak yerleşmeleri olsa da bunların yaşayış ve sayıları hakkında pek bilgi yoktur. Bunların büyük bir kısmı Mezâr-ı Şerif'in güneyindeki bölgede yaşarlar.

2.3.7.Kıpçaklar ve Karluklar

Türk boylarından olan Kıpçaklar ve Karluklar hakkında fazla bilgi yoktur. “Jarring’e göre Kıpçaklar; Belh, Çarşamba ve Keysâr’da bulunmaktadır. Kattagan ve Kûh-ı Damen’de de Türkler yerleşmiştir”.⁶⁰

⁶⁰MERÇİL, “Afganistan Türkleri”, s.1158.

3. AFGANİSTAN İDARİ YAPISI

Afganistan XVIII. yüzyıl'ın ikinci yarısından sonra artık Horasan adıyla anılmıyordu. Ve artık farklı farklı coğrafi idari bölgeleri vardı. Afganistan'ın coğrafi durumlarına göre ve idari yönden yedi vilayetlere ayrılmıştır. Bu vilayetler şunlardır;

3.1.Kabil

Bu vilayeti Logar Tagav Nehirleri'nin yukarı kısımları etrafındaki küçük vadiler ile Gazne'yi ve Kabil vadisinin Celâlâbâd yanındaki aşağı kısmını içinde barındırır. En önemli merkezi Gazne şehriydi. Fakat XVI. yy.dan bu zamana Kabil yerine geçmiştir. Afganistan'ın merkezi durumuna da gelmiştir.

3.2.Kandehar

Helmand, Tarnak, Argandâb, eski Zemindâver vilayeti ile Argasan'ın aşağı vadilerini kapsar ve bu vilayetin merkezliğini de XV. yüzyıl'da kurulmuş olan Kandehâr şehri yapmaktadır.⁶¹ Kandahar bölgesindeki nehrin kavşağında Helmund'un üzerindeki Bust(ya da Bast) her zaman önemli bir yer oldu. İstahrî şehrin kapısında Zaranj'dan gelen yüksek yollar boyunca uzanan Irak'ta kullanılanlara benzeyen büyük köprüler olduğunu belirtir. Bust, X.yy.da Sicistan'ın ikinci büyük şehriydi. İnsanların yaşam şartları iyiydi ve Hindistan ile ticaret yapan tüccarların büyük çoğunluğunu oluşturan erkeklerin Irak'taki modaya uygun şekilde giyindikleri belirtilir.⁶²

⁶¹SARAY, *Afganistan ve Türkler*, s. 18-19; DAMES, *a.g.m.*, s.135.

⁶²STRANGE, *The Lands of The Eastern Caliphate*, s.344.

3.3.Herat

Herat; **Hudûd el Âlem**'de şu şekilde geçmektedir; çok güçlü bir şehristan'ı, bir kalesi ve kenar mahalleleri olan büyük bir ilçe olarak geçmektedir.⁶³ Herî-Rud (Tecend-Derya) Nehri'nin verimli vadisini ve Hezâre Dağları ile İran sınırı arasındaki yeri barındırır. Herat şehri Hindistan yolunda stratejik güvenliği olan tarihi ve aynı zamanda vilayetin merkezidir.⁶⁴

3.4.Hezâristan

Kuzeyden Kûh-i Baba, batıda Herat, doğu ve güneyden Helmand Vadisi ile çevrili dağlık bir bölgedir. Bu yer Hezarelerin memleketi olan bir vilayettir. Burası ayrıca "Gor" ismi ile de anlatılmaktadır. Dağlık bu araziye içine alan bu bölgede önemli bir şehir yoktur.⁶⁵

3.5.Sistan

Sistan, **Hudûd el Âlem**'de şöyle geçer; Ana yeri *zarang(zereng)* olarak adlandırılan bölgede/kasabada etrafında, içi su ile dolu hendeklerle çevrili bir kale bulunur ve su da kendiliğinden buradan gelir. Kasabanın ve içindeki evlerin içinde kanallar vardır. Bu kanallarda su dolaşır. Kasabanın 5 ana kapısı vardır. Ara sokak/kenar mahalle/varoşlar bir duvarla çevrilir ve 13 kapıya sahiptir. Bölge/kasaba sıcak bölgede bulunur ve burada asla kar yağmaz. Halka ait yel değirmenleri bulunmaktadır.⁶⁶

⁶³**Hudûd al-Âlam the regions of the world a Persian geography**, trc. Vladimir Fedorov Minorsky; önsöz ve Rusçadan trc. V. V. Barthold; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993, s.103.

⁶⁴SARAY, **Afganistan ve Türkler**, s. 18-19; DAMES, **a.g.m.**, s.135.

⁶⁵SARAY, **a.g.k.**, s. 19; DAMES, **a.g.m.**, s.135-136.

⁶⁶**Hudûd al-Âlam**, s.110.

Güney-batı'da Hâmûn Nehri'nin sular. Ayrıca verimli toprakları içine alan küçük bir bölgedir. Bölgede önemli başka şehir yoktur.⁶⁷ Zarang; IX.yy.da Yakûbî çevresel uzunluk içinde Zarang'ı dört fersah olarak tanımlar. Ve bir sonraki yy.da İbn Havkal vasıtasıyla bu şehrin detaylı bilgisine sahip oluruz.⁶⁸ Bu şehir yüzyıllarca hatta 1222 yılındaki Moğol istilasında bile büyümeye devam etti. Cengiz Han Sistan'ı harap etmek için ordusunu yolladığı zaman, başkent yıkımdan kurtulmuş gibi görünür ve bu tarihten sonra bir süre Moğol yönetiminde kalır.⁶⁹

3.6.Nûristan

Eski adı Kâfiristan'dır. Hindikuş'un Kabil vadisi kuzeyindeki yer ile Kanar'ın batısındaki arazilerden oluşan küçük bir vilayettir. Buraya Kâfiristan denmesinin nedeni eskiden bu yerde kâfirler oturduğu için denilmiştir.

3.7.Vahân

Bölgenin doğusunda dağlar arasında kalan ve Pamir'e kadar uzanan vadiyi içine alan bir vilayettir. Bölgede başka önemli şehir yoktur.⁷⁰ Bu eyalet X.yüzyıl'da yabancılara yer olmuştur. Siyasi bakımdan ise Müslümanların idaresi altındaydı. İbn Hurdadbih'e göre; o dönemde Vahân 20.000 dirhem vergi ödemekteydi.⁷¹

⁶⁷SARAY, **a.g.k.**, s. 19; DAMES, **a.g.m.**, s.135-136.

⁶⁸STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.335.

⁶⁹STRANGE, **a.g.k.**, s.337.

⁷⁰SARAY, **a.g.k.**, s. 19; DAMES, **a.g.m.**, s.135-136.

⁷¹W. BARTHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Çev: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul, 1981, s.68.

Ayrıca Ya'kubî'de Şuğnân ve Bedahşân Melik'i Humâr-bek adlı birinden bahsetmektedir. Marco Polo kendi zamanında buranın halkının Müslüman olduğundan bahseder. Bu eyalette altın ve gümüş madenlerinin bulunduğundan bahseder. Tibet'e giden ticaret yolu da Vahân ve Şuğnân'dan geçmekteydi.

3.8.Bedahşân

Tibet'e giden ticaret yolu üzerindeki ikinci eyaleti Bedahşân'dır. Yukarı Ceyhun'daki diğer bütün eyaletlerden üstün bir yerdedir. Bu yer otlakları, geniş ve ekili vadileri, yakut ve lapis lazuli madenleri ve iklimi ile ünlüdür.⁷²

Hindukuş'un kuzeyinde ve Türkistan'ın doğusunda, Amu-Derya'nın sol sahili boyunca uzanan bölgeyi içine almaktadır. Kunduz-Rûd nehri kollarının suladığı bu verimli bölgenin en önemli şehri Kunduz'dur.

3.9.Türkistan

Türkistan vilayeti, Kûh-i Baba Dağları'nın kuzeyinden Amu-Derya Nehri'ne kadar uzanan bölgedir. Bölgenin merkezi eskiden, tarihi şehri olan Belh şehriydi. Fakat Belh eski önemini kaybetmiştir. Sonrada Meymene, Mezâr-ı Şerif ve Taş-Kurgan şehirleri bölgenin merkezleri haline gelmişlerdir.⁷³

⁷²BARTHOLD, a.g.k., s.69.

⁷³SARAY, *Afganistan ve Türkler*, s. 19; DAMES, a.g.m., s.135-136.

II. BÖLÜM

I-AFGANİSTAN'A KRONOLOJİK OLARAK SAHİP OLAN DEVLETLERLE İLGİLİ KISA TARİHÇE

1. İSLAMİYET ÖNCESİ AFGANİSTAN TARİHİ

1.1. Avesta Müellifleri

Bust, Ulan ve Robat ile Helmand Vadisi'nin diğer yerlerinin de görülen toprak tabyalar o devirden kalmış olduğu üzerinde durulur. Fakat Afganistan'da Arkeolojik araştırmalar henüz gelişmediğinden, bu ülkenin eski sakinleri hakkında pek bilgimiz yoktur.

“Avesta da geçen isimlerden bir kaçını şöyle ayırt etmekteyiz:

Avesta ve Eski Farsçada	Klasik Devirde	Yeni Devirde
Bahdhi, Behtriş (Keyan)	Bactria	Balh
Haraeva, Harayva Hari-Rud (Keyan)	Aria (Areia)	Herat,
Mouru, Margu Murgab (Keyan)” ⁷⁴	Margiana	Merv;

⁷⁴DAMES, a.g.m., s.147.

Afganistan, İran yaylasının kuzeydoğu uzantısını oluşturur. Doğudan batıya doğru uzanan Kûh-i Sefid, Hindukuş ve Kûh-i Baba dağ sıralamasının kuzeyindeki ovalık alan ile güneyinde yer alan yüksek yaylalardan oluşmaktadır. Ve bunlar güneyde Kuzey Hindistan düzlüklerine kadar uzanır ve güneydoğu yönünde Belüistan Dağları ile Sind Mekran'dan ayrılır.⁷⁵ Önceleri halkın ırk, soy, din vs bakımından farklılıkla belli bölgeler halinde ve çeşitli adlarla anılmıştır. XVIII. yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren bir bütün olarak Afganistan adıyla anılmaya başlamıştır.⁷⁶ Afganistan, kuzeyde olan Afgan Türkistan'ı denilen bölge bir tarafa bırakıldığında tamamen dağlık ve engebeli yerlerden oluşur. Gerek yeraltı zenginlikleri, gerekse Hindistan'a ulaşan yolları kontrol eden bir yerde bulunması açısından ilk çağlardan bu yana önemli bir yere sahip olmuştur. Bölgenin en eski halkı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen özellikle batılı tarihçiler, bölgenin en eski ahalisi olarak Aryanları gösterir. Günümüzdeki Afganistan ahalisi çevreden gelip bölgeye yerleşen halklar ile zaman içerisinde değişime uğramış kesimlerden meydana gelmektedir.⁷⁷

1.2.Büyük İskender Dönemi

Afganistan, eski çağlardan beri her türlü orduların gelip geçtiği bir yer olmuştur. Dünyanın en büyük istila yollarından birinin üzerinde bulunan bir yerdir. Afganistan'daki bu İran hâkimiyetini batıdan gelen başka biri tarafından yıkmıştır. Makedonya kralı İskender, çıktığı doğu seferinde İranlıları yenmiş, Afganistan'ı da işgal etmiştir. Sonra da Hindukuş Dağları'nı aşarak Sogdlar ülkesine kadar ulaşmıştır.⁷⁸

⁷⁵Neslihan DURAK “ Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler” **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (yay. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul, 2002, s.27.

⁷⁶DURAK, **a.g.m.**, s.27; SARAY, **a.g.k.**, s.17.

⁷⁷DURAK, **a.g.m.**, s.27-28.

⁷⁸SARAY, “Afganistan”, **D.İ.A.**, s.404.

1.3. Pers Dönemi

Horasan, İran ve Orta Asya arasında sınır bölgesi olduğu için çeşitli devletlerin idaresi altına girmiştir. Bunlardan biri de Pers(Ahamanî) İmparatorluğu'nun hâkimiyetiydi.⁷⁹ İranlılar, M.Ö. binli yıllarda gerçekleştiği varsayılan Ari⁸⁰ göçü bir tarafa bırakılırsa bölgenin en eski istilacılarıdır. Ünlü Pers hükümdarı Kurus (M.Ö.558-530) Baktria ve Gandhara'yı zaptederken halefi Darius (M.Ö.552-486) Afganistan'a bütünüyle hâkim olmuştur. Sonra da Hindistan'a yönelmiştir.⁸¹

M.Ö. 500 yıllarında Afganistan, İran'ın dominyonları İndus'a kadar büyüyen Darius I.'in imparatorluğuna girmiştir. İki yüz yıl sonra doğu tarafından Grek istilasına başladı. Büyük İskender M.Ö.334'de Yunanistan'dan başlayarak çıktığı sefer anında Pers Kralı Darius III.'ü yenmiş ve sonra Hari-Rûd'tan Herat'a, Farah'tan Kandahar ve Gazne'ye kadar olan yerleri ele geçirmiştir. Gazne'de kışı geçirdikten sonra Belh ve Amu-Derya bölgeleri hâkimiyet altına almak için, Havak ve Bamyan geçitleri aracılığıyla Hindikuş'u geçti. M.Ö. 327'de 130.000 kişilik büyük ordusunu Kabil nehri boyunca Hindistan'a sevk etmek amacıyla Hindikuş'u bir kez daha geçmişti.

İmparatorluk, İskender'in ölümünden generalleri arasında bölüşüldü. Selucus, Fırat'dan Amu-Derya ve İndüs'e kadarki yerde, hâkimiyetini kurmayı başardı. Sonraları Hindi-Kuş'un güneyindeki bölgeleri Chandragupta Muariya'ya devretti. Chandragupta'nın oğlu başta olunca Budizm Afganistan'da yayılmaya başladı. Böylece Afganistan gelişmekte olan büyük merkez haline geldi.⁸²

⁷⁹ÇETİN, "Horasan", s.235; PİYADEOĞLU, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan(1040-1157)**, (Doktora Tezi), s.10.

⁸⁰Ari, yani "Arya"demektir. Bkz: DURAK, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.28.

⁸¹DURAK, **a.g.m.**, s.28-29.

⁸²MANZAR, **a.g.k.**, s.35-36.

1.4.Saka Dönemi

Sakalar, M.Ö. VII. yüzyıl'da Çin'in batı sınırlarıyla, İran'ın batısında ve Doğu Anadolu'da görünmüşlerdir. Daha sonra Tanrı Dağları'nın batısında, günümüzdeki Taşkent ile Issık göl arasındaki yere yerleşmişti. M.Ö. II. yüzyıl'ın başlarında Hun saldırıları karşısında Yüeciler, Türkistan'ın batı kısımlarına göç ettiler. İli, Çu ve Narin bölgesine ulaştılar. Burada Saka boylarının bir kısmını kendilerine ilhak ederken diğer kısmını da güneye sürdüler. Bunların bir kısmı Keşmir'e geçerek orada parçalanıp birkaç devlet kurmuş, diğerleri Ceyhun üzerinden, Merv-Herat yoluyla Kuzey Hindistan'ın Gandhara bölgesine inmiştir.⁸³ Yani Sakalar kollara ayrıldılar ve kendilerine Baltistan üzerinden Hindistan'a ve Herat'tan geçerek, İran'a kadar bir yol açtıkları gibi, Drangiana⁸⁴ eyaletini de tamamen ele geçirdiler.⁸⁵

⁸³DURAK, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.29-30.

⁸⁴Bu eyalet, o zamandan itibaren, Sâkastâna veya Sakastene, (ortaçağın Sicistan ve son devrin Sistân isimleri de buradan gelir) adını almıştır. Bkz, DAMES, **a.g.m.**, s.149; Salim CÖHCE, "Hindistan'da ilk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar", **Türkler**, c.1, s.816; Enver KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, Ankara, 1973, s. 10.

⁸⁵DAMES, **a.g.m.**, s.149.

1.5.Kuşanlar Dönemi

Yüecilerin olasılıkla Vusuların saldırıları sonucunda Çin'in Kansu eyaletini terk edip Sogdiana'ya oradan da bugünkü Afganistan'daki Tahia'ya yerleşmesiyle bölgede yeni bir hâkimiyet başladı. Tahmini yüz yıllık bir süre içerisinde yükselen Yüecilerden Kuşan yabgusu I. Kujulakadphises M.S.10 yılında Kabil'i ele geçirmiş ve bütün Yüecileri bir bayrak bir çatı altında toplamıştı.⁸⁶ Kuşan soyundan Kanişka Devri'nde imparatorluk Orta Asya'dan Keşmir ve Ganj'a kadar büyüdü. Kanişka ülkenin her tarafına tapınaklar yaptırdı.⁸⁷

1.6.Akhunlar Dönemi

M.S. 480'den itibaren Afganistan'ın yeni sahipleri Türkler olmaya başlamıştır. Akhunlar olarak bilinen Halaç Türkleri⁸⁸ bu zamanlarda Afganistan'a gelmişler ve orada yerleşmişlerdir. Müttetikleri Juan Juanlar ile beraber, Göktürkler aleyhine bir politika izlediler. Bu yüzden Akhunların Afganistan'a gelip kurdukları devlet, sadece bir asır kadar devam edebilmiştir. 569'da Göktürklerden aldıkları büyük bir darbe sonucunda devletleri zayıflayan Akhunların, VI. asrın sonlarına doğru da hâkimiyetleri sona ermiştir. Ama devletleri dağılmasına rağmen Akhunlar memleketi terk etmemişlerdir. Halaçlar olarak orada yaşamaya devam etmişlerdir.⁸⁹

⁸⁶DURAK, **a.g.m.**, s.29-30.

⁸⁷MANZAR, **a.g.k.**, s.36.

⁸⁸Türkler arasında "Kalaç" diye anılan Halaçlar, IX yy.'dan itibaren İslam coğrafyacıları ve tarihçileri eserlerinde "Halaç", "Halaçkiye" ile kaydedilmektedir. J. Marquart. VI. Yüzyıla ait Süryânî kaynağındaki Türk menşeli Kholas'ın Halaç olabileceğini öne sürmüştür. X.yy. sonraların yazıldığı eserlerde Eftalitlerin bakiyesinden olduğu söylenir. Kuşanlardan sonra Ak-Hunlar Maveraünnehir'den Afganistan içlerine uzanmıştır. Bkz; Enver KONUKÇU, "Halaç", **D.İ.A.**, c.15, İstanbul, 1997, s.228-229.

⁸⁹SARAY, **Afganistan ve Türkler**, s. 27.

Sonuç olarak Kuşan devletinin ağırlık merkezi Afganistan'dan Kuzey Hindistan'a geçmiş oluyordu. Kısa bir zaman sonra da, Kanişka'nın ölümüyle bu hâkimiyet zayıflamaya başlayacaktır. Daha sonra da Sâsâni Hükümdarı I.Şapur (241-272), Pencap'ın kuzeyindeki Kuşan topraklarına, yani Afganistan'ın büyük bir yerine el koymuştur. Akhunlar, 385-420 yılları arasında Ceyhun'u geçerek Kuşan hükümdarı Kitolo'yu Peşaver taraflarına çekilmeye mecbur etti. Bu sırada Kunduz Valvaliç dolaylarında Akhun devleti, Perslerden aldığı darbeye rağmen başta Gazne olmak üzere bugünkü Afganistan'ın bir kısmını zapt etmiştir.

Akhunların sınırı batıda Herat'a dayanmaktadır. Bu dönemde Bâdgis, Tirmiz, Tâlekân, Kunduz, Vaşkird, Bamiyân önemli merkezler olarak gelişti.⁹⁰ Ve böylece Kuşanlardan sonra Afganistan'da tehlike olarak Sâsânileri, Hun boylarını ve özellikle de Kuşanların yerini alacak olan Akhunları görmekteyiz.

⁹⁰DURAK, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.30-31.

Sâsâni ve Akhunlar arasında yaşanan mücadelede Göktürkler de yerini almıştır. O arada Afganistan'ı Hind kıtasına bağlayan yollar üzerinde bulunan Gazne şehri ise önemli bir üs haline getirilmiştir. Buradan Pencap bölgesine akınlara başlamıştır. Sâsânilerle Batı Göktürk Kağanlığı ittifakıyla, 557 yılında Akhun hâkimiyeti sonra ermiş, toprakları İran ile Göktürkler arasında paylaşıldığı anda Afganistan ile Hindistan arasındaki Ohind'de Türk Şâhiler iktidarı elde tutabildi. Bu sırada Batı Göktürk hükümdarının oğlu Yagbu Tardu Şad, Belh ile Bedeşân arasında yer alan "Tohâristan'ı" ele geçirip Kunduz ile Belh'i merkezi haline getirdi. Ayrıca Soğd "Demirkapısından" Gazne'ye kadar olan bölge ise Göktürk yabgularının elinde kaldı. Kunduz'da, nehir kenarında bir şehir tahkim eden Han Yabgu Şâh'ın yeğeni Tohâristan'a hâkim oldu. Aslında bu aile, Belh merkez olmak üzere 726'ya kadar Tohâristan'ı elinde tuttu. Daha sonra 758'de Araplar tarafından ortadan kaldırıldı.⁹¹

VI. yüzyıl'da Afganistan Kuşan ve Eftalit hanedanları arasında bölüştürüldü. Bu dönem Nuşirevan'a fırsat oldu; Sistan, Herat ve Belh'i Sâsâni İmparatorluğu'na ekledi. Fakat Pers hâkimiyeti çok uzun sürmedi.⁹² Müslüman Araplar akınlara başladı. Ve bu akınlar sonrasında Sâsânileri Nihavend savaşında yenilgiye uğrattı.⁹³

⁹¹DURAK, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.30-32.

⁹²MANZAR, **a.g.k.**, s.37.

⁹³Esko NASKALI, "Sâsâniler", **D.İ.A.**, c.36, İstanbul, 2009, s.176; MANZAR, **a.g.k.**, s.37; V.F.BÜCHNER, "Sâsâniler", **İ.A.**, c.10, s.246.

2. İSLAMİYET'İN AFGANİSTAN TARİHİNE GELİŞİ

2.1.Arapların Afganistan Coğrafyasına Akınları

İslam Devleti'nin fetih sahası içinde Horasan da yer alır. Hz. Ömer Dönemi'nde doğuya doğru genişleme harekâtı başlatılmıştır.⁹⁴ Hz.Osman ile devam etmiş bu dönemde Basra Valisi olan Abdullah b. Âmir önderliğinde İslam orduları, hızlı bir şekilde Horasan fethini tamamlamışlardır. Böylece İslam devleti Horasan'ı topraklarına katmıştır.⁹⁵ Afganistan fethedilmesi, Sistan ve Kabil şehrinin fethiyle değil, Herat ve Belh şehirlerinin fetihleriyle başlatmak daha doğru olur. Hz.Osman'ın halifeliği zamanında Basra ve Horasan valisi tayin edilen Abdullah b. Amir, Tabeseyn'e geldikten sonra Nişabur'a hareket ederken, ordunun bir kısmını Halid b. Abdullah b. Zübeyr el Hanefi komutasında Bâdgis ve Herat'a doğru fethetme göreviyle gönderdi.

“Bunu haber alan Herat merzûbanı, bir heyetle birlikte İbn Amir, Allah'tan sakınılması, Müslümanlara iyi davranılması, idaresi altındaki toprakların ekip biçilmesi, Herat adına kendisiyle anlaştığı miktarda cizye ödenmesi, bir verginin toprakların durumuna göre aralarında adaletle taksim olunması şartlarını taşıyan, vergi ödemeyene himaye olmadığını belirten bir antlaşmayı mühürledi.”⁹⁶ Araplar, bu yerde uzun bir süre kalmamıştır. Fakat İslamiyeti hızla yayılmaya devam ettiler. Bu durumdan Afganistan'da herhangi büyük bir kuvvetin hâkimiyet kurmamış, halkın “Şâh” unvanı verilen kabile reisleri tarafından idare edilmiştir. Bu durum, İran'da kurulan Sâmânî Devleti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir.⁹⁷

⁹⁴PİYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.11.

⁹⁵PİYADEOĞLU,**a.g.t.**, s.aynı sayfa; ÇETİN, “Horasan”, s.235.

⁹⁶USLU, “İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular' a Kadar Afganistan”, s.1-2.

⁹⁷SARAY, “Afganistan”, s.404.

Araplar, Ceyhun'daki ölkelere ve Tohâristan'a yayılırken Türklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fakat o dönemde, bugünkü Afganistan'ın kuzeybatı kesimini oluşturan bölgeler bütünüyle Türklerin hâkimiyeti altında bulunuyordu. Yerin hâkimi olan Nizek Tarhan, bir yandan Akhun ve diğer yandan da Göktürklerin yakılışından sonra batıya, Horasan yayılan Türklere dayanmakta idi. Bu yüzden merkezi Herat olmak üzere Tohâristan'da güçlü bir devlet kurmuştur.⁹⁸ Muâviye'nin iktidara geldiğinde yaptığı iş, Abdullah b. Âmin'i tekrar Basra ve Horasan valiliğine tayin etmek oldu. Abdurrahman b. Semüre ile Kays b. Heysem es-Sülemî Belh ve Kâbil'i yeniden ele geçirdiler. Ziyâd b. Ebîh'in 665'te Basra valiliğine getirilmesinden sonra Horasan ve Sistan'a yapılan askeri harekât planlı bir şekilde sokuldu. Bu şekilde Müslümanlar bölgedeki hâkimiyetlerini yeniden güçlendirdiler. Ama yine bazen ayaklanmalar çıktığı için Horasan şehri Müslümanların hâkimiyetinden çıkıyordu. 671'de Ziyâd'ın kumandanları Rebî b. Ziyâd ve oğlu Abdullah Belh'i tekrar zapt ettiler. Selim b. Ziyâd'ın valiliğinden sonra Horasan bölgesi Emevi muhalifi Abdullah b. Hâzim'in kontrolüne geçti fakat yardımcısı Bükeyr b. Vessâc'ın ihaneti üzerine hâkimiyet sağlandı. Emevî hâkimiyeti boyunca geniş Horasan ve Sistan eyaletlerinin idaresi öncelikle Basra valiliklerine bırakılmıştı.⁹⁹ Belh'i de Arapların 663'de bölgeye ayak bastığı sırada hâkimiyet altına alan Nazik Tarhan, önceleri İslam ordularıyla mücadele etmiştir. Kendisi de bu dini tercih ederek 704'ten sonra Kuteybe b. Müslim'in emrine girmiş fakat daha sonra isyan edip Araplarla mücadeleye başlamıştır. Kuteybe b. Müslim ile bazen dostane bazen de düşmanca bir siyaset takip etti. Ama daha sonra yakalanarak 709'da öldürülecektir. Nazik Tarhan'ın 708 yılında Kunduz ve Kabil arasındaki dar geçitte, bir kalede hapsedilmiştir.¹⁰⁰ Belh'e hâkim olanlar ise Andarab ve Houst'da Göktürk soyundan beyler hâkimdi.¹⁰¹

⁹⁸DURAK, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.32-33

⁹⁹ÇETİN, "Horasan", s.236.

¹⁰⁰Enver KONUKÇU, "Bir Ak-Hun Prensi Tarhan Nizek", **Türkler**, c.4, s.306-309; DURAK, **a.g.m.**, s.33.

¹⁰¹DURAK, **a.g.m.**, s.33.

Türk yurtlarına, Arap ileri harekâtı devam ettiği sırada, Kunduz ahalisinin tamamı da Türk'tü. Ve Tarhan Tudun adlı Bamiyanlı bir Türk beyi, 737'de Huttal'ı zapt etmişti. Bu dönemde bu bölgede Türk sanatı her şekliyle hâkim durumdadır. Örneğin şehri Zahhak'ın eski surlarının kulelerinde bile Türk çadırı şeklinde dairevi planda, tepesi kubbeli ve ortasında ocak bulunan odalar halinde meydana getirilmiştir. Kabil, Afganistan'ın en eski merkezlerindendir. Bu dönemde önemini kaybetmiş gibi görünmektedir. Buna rağmen bu döneme ait pek çok Türk abidesi günümüze kadar ulaşmıştır.

Kabil yakınlarında Asamai Dağları zirvesinde yedi km. sura situpalarını, VII. yüzyıl'a ait Minar Chari adlı Budist sütunu ve son dönem Budist eserlerinden Haznan manastırıyla buradan çıkarılan heykellerin tamamı Göktürk soyundan hükümdarların dönemine ait olduğu anlaşılır. "Hatta E.Chavannes'e göre Charikar harabeleri bu Göktürk hükümdarlarının başkentinin kalıntılarıdır. Bunlar aynı zamanda Oğuz damgalarında çok sık görünen ok-yay pigtogramını da damgalarında kullanmıştır. Timsalleri de Kaşgarlı'nın tasvir ettiği bayrak gibi üstüne kumaş takılmış bir kargı idi".¹⁰²

¹⁰²DURAK, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.33-34.

“Birûnî, Kabil Şâhların Tibet asıllı bir Türk sülalesi olduğuna işaretle, altmış nesilden bu yana bölgede hâkim olduklarını kaydederek onlara, aynı zamanda Türk Şâhiler denildiğini de ifade eder. Taberi ise, 645 yılı olaylarını verirken Kandahar da dâhil Sind nehrinden Belh şehrine (Ceyhun) kadar uzanan sahada, Türklerin yaşadığını kaydeder. Birûnî’nin kayıtlarına bakılırsa Türk Şâhilerin kurucusu olarak görülen ve Kanişka’dan indiğini iddia eden Bōritigin, Türk Kaftanı, bōrkü çizmeleri ve silahları üzerinde olarak Kabil’in bir mağarasında mucizevî bir şekilde doğmuştu. Bu mağaradan gelen pınarın suyu da mukaddes sayılıyordu. Yine Birûnî’nin kayıtlarına göre Bōritigin efsanesi Peşaver’le ilgili olduğu gibi Türk Şâhilerden K.n.k. adlı biri burada bir vihara yaptırmıştı. Bu kişiyle ilgili rivayetlerde Türk Şâhilerin ceddinin “su ibadeti ile ilgili” olduğu görülmektedir.” Gazne, Kabil, Sistan taraflarının Arap zamanında bütün olarak Türklerle meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Çinli Seyyah Hsüan-tsang, 630’da Gazne halkının üç ırktan oluştuğunu ve bunlardan birinin Göktürkler olduğunu kaydeder.

“726’da Huei-ch’ao, bütün Garç, Gazne ve Kabil civarının Göktürk sülalesinden birinin elinde olduğunu ifade eder. Gandhara bu hükümdarın kışlığıdır. Bu yazar, Gazne’de de aynı Göktürk sülalesinden bir hükümdarla karşılaşır. Nitekim onun bizzat görüştüğü ve Çin tarihçilerinin “Wusan” Tigin adını verdikleri Türk hükümdarı 739’da yerini oğlu Fu-lin-ki-p’o’ya bırakacaktır. Bu arada Lamgan, Sivat çevresi ile Bamiyan’a kadar bütün bölge Türklerin elinde idi. Bu durumda VIII. yy.da Türk Şâhileri, Hindikuş’un kuzeyinden Sind nehrine kadar uzanan yörede hâkim olduğu gibi kültürel varlıkları çok daha ötelere uzanmaktaydı”. Gur ve Kabil arasında Türklerin VIII. yy.dan sonra da yaşadıklarını İslam tarihçileri uzun bir şekilde anlatır. Kabil Şâh’ı İslam’a yüz çevirmiş ama üzerine gönderilen İranlılardan meydana gelen kuvvetler karşısında duramamıştır. 870’de Türk ili sayılan Sistan’da hâkim bulunan Türk meliklere karşı Yakub İbn Leys’in giriştiği harekât başarıyla neticelenmiştir. Ve “Zembil” lakaplı üç Türk Melik’i de mağlup olmuştur.¹⁰³

¹⁰³DURAK, “Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan’da Türkler”, s.34-36.

Arap edebiyatında, o sırada Kabil’e hâkim olan Zembil’in Halaç şehri ve başka yerlerde bulunan elmaslarla süslü sanemleri, altın tahtı, Gazne Dağları’nın tepelerinde göklere kadar güzel kaleleri masal haline gelmiştir. X. yy.da, bu hazine ve kaleler Rutbil ve Kabil Şâh’ı soyundan kişiler tarafından tevarüs edilmekteyken, önce Yakub İbn Leys ve Alptegin sonra da Sebüktegin tarafından birer birer ele geçirilerek Gazne de zapt edilecektir.¹⁰⁴

2.2.Sâmâni Dönemi

Hânedan adını, Belh şehrinin hâkimi durumundayken düşmanlarının baskısından kaçarak Emevîler’in Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî’ye sığınmıştı. Ve onun yardımları sayesinde Belh’i yeniden ele geçiren “Sâmânhudât”tan alır.¹⁰⁵ Afganistan’da Arap istilasından sonra büyük bir hâkimiyeti kurmadığı, ahalinin kendilerine “Şâh” unvanı veren kabile reisleri tarafından idare edildiğini bilmekteyiz. Bu durum ise İran’da kurulan Sâmâni Devleti’nin IX. yy.ın ikinci yarısında Afganistan’ın büyük bir kısmını işgaline kadar devam etmiştir.¹⁰⁶

2.3.Gazneliler Dönemi

X. yüzyıl’ın sonlarında Horasan Gaznelilerin geline geçti. 1036 Selçuklular’ın buraya girmesine kadar onların hâkimiyetinde kaldı.¹⁰⁷ Sâmâni ordularında görevli Türkler, Sâmâni devleti zayıflamaya başlayınca Sebüktegin önderliğinde Afganistan’daki merkezi Gazne şehri ile Gazne Devleti’ni kurdular.¹⁰⁸

¹⁰⁴DURAK, a.g.m., s.36.

¹⁰⁵Aydın USTA, “Sâmâniler”, D.İ.A., c.36, İstanbul, 2009, s.64.

¹⁰⁶SARAY, “Afganistan”, D.İ.A., s.404; SARAY, *Afganistan ve Türkler*, s.23.

¹⁰⁷ÇETİN, “Horasan”, s.237.

¹⁰⁸SARAY, *Afganistan ve Türkler*, s.28.

Sebüktegin Gazne hâkimi olarak bulunuyordu. Horasan bölgesinin verilmesi ile Horasan artık Gaznelilere geçmiş oldu. Fakat Gazneliler başlangıçta burayı Sâ mâniler adına idare ediyordu. O dönemde, Herat valiliğini ise Sebüktegin'in kardeşi Buğracık yapmaktaydı. Sebüktegin'den sonra Gazne tahtına Sultan Mahmud geçmiştir. Sâ mânî emiri II. Mansur'a bağlılığını belirtince Mansur onun Belh, Tirmiz, Herat bölgesini idareciliğini onaylamıştı. II. Mansur öldürülünce Sultan Mahmud bağımsızlığını ilan etti.¹⁰⁹ Gazne Devleti'ni kurulduktan kısa süre sonra Afganistan'daki Halaç Türkleri ile birleşerek ordularını daha da güçlendirdiler. Gazneliler, Afgan kabilelerinden de ordularına süvariler alarak az bir zamanda Afganistan halkı arasında büyük bir kaynaşmayı sağladılar. Özellikle Gazneli Mahmud (999-1030) zamanında Türk-İslam nüfuzu Afganistan'a iyice yerleşmişti hatta Hindistan'a kadar yayılmıştır.¹¹⁰ Daha sonradan alınan ölçsüz vergiler ve üst üste gelen kıtlık yılları Gazneli yönetimini halkın gözünde hoş olmayan bir hale getirdi.¹¹¹

2.4.Selçuklular Dönemi

Süleyman Dağları'nda yaşayan bazı Afgan kabilelerinin isyan tutumları ile bozulmuştu. Mahmud tarafından bu isyanlar bastırılarak eski durumunu sağlanmıştı. Fakat Afganistan da Gazneli hâkimiyeti bir süre sonra yerini başka bir Türk devletine bıraktı.¹¹² Mahmud'un yerine gecen oğlu Mesûd Selçuklulara 1040'da Dandanakan'da yenildi. Gazne devleti büyük bir sarsıntı geçirdi. Daha sonra Horasan Gazneli toprağından çıkmıştır. Ve Selçuklu toprağı haline gelmiştir.¹¹³

¹⁰⁹USLU, "İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklulara Kadar Afganistan", s.18.

¹¹⁰SARAY, **Afganistan ve Türkler**, s.28.

¹¹¹ÇETİN, "Horasan", s.237.

¹¹²SARAY, **a.g.k.**, s.28-29.

¹¹³ÇETİN, "Horasan", s.237; SARAY, **a.g.k.**, s.28-29.

2.5.Gurlular Dönemi

Afganistan'daki Selçuklu hâkimiyeti, memleketin güneydoğusundan Hindistan'a doğru uzanan geniş bölgede bir devlet kurmuş olan Gurlular tarafından belirli aralıklarla tehdide uğramıştır. Ve bu tehdit Selçuklu İmparatorluğu'nun sonuna kadar devam etmiştir.¹¹⁴ Gurlular bu bölgede, XII. yüzyıl'ın ortasına kadar tehlikeli olmaya devam etti. Son Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in ölümünden sonra ise Gurlular Afganistan'ı kontrolleri altına almışlardı. Fakat daha sonra XII. yüzyıl'ın sonlarına doğru Gurluların zayıflamasıyla Harezmsâhlara bırakmak zorunda kaldı.¹¹⁵

2.6.Harezmsâhlara Dönemi

Harezmi veya Harizmi; Aral Gölü'nün güneyinde, Ceyhun Nehri aşağısının her iki tarafını kaplayan verimli bölgenin coğrafyadaki adıdır.¹¹⁶ Afganistan'a Sultan Alaeddin Muhammed 1202 yılında bir orduyla Herat üzerine yürümüştür. Şehir kuşatıldıysa da alınamadı. Daha sonra 1203 yılında tekrar Herat üzerine yürümüştür. 1204 yılında Herat'ı kuşatıp şehri geri almıştır. Harezmsâh Muhammed Karahitaylıların sınırında bulunan Belh şehrinin Gurluların eline geçmesini önlemek amacıyla şehrin üzerine yürüdü. Ve 1206 yılında şehri topraklarına kattı.¹¹⁷ Ve böylece Afganistan, Gur Devleti'nin parçalanmasından sonra Harizmşâh Sultan Alaeddin Muhammed tarafından işgal edildi. Alaeddin'in annesi Türkan Hatun yönetiminde olan Harezmsâh bu devirde altın çağlarını yaşadılar. Topraklarını doğuda Türkistan, batı da Irak'a kadar genişlettiler.¹¹⁸

¹¹⁴SARAY, *Afganistan ve Türkler*, s.28-29.

¹¹⁵SARAY, "Afganistan", *D.İ.A.*, s.405; ÇETİN, "Horasan", s.237.

¹¹⁶SARAY, *a.g.m.*, s.405; ÇETİN, "Horasan", s.237; Mehmet Ali ÇAKMAK, "Moğol istilası ve Harezmsâhlara İmparatorluğu'nun Yıkılışı", *Türkler*, c.4, s.904.

¹¹⁷Kamuran GÜRÜN, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, 1984, s.408-409.

¹¹⁸SARAY, *a.g.m.*, s.405.

Ayrıca Alaeddin Harzemşâh Afganistan, İran ve Maverâünnehir fütühatını bitirdikten sonra, “İskender-i Sani” ve “Sancar” gibi unvanlar almıştır.¹¹⁹

2.7. Moğol Dönemi

Harzemşâhlardan sonra Moğollar, 1220’den sonra Afganistan’ı istila ettiler. Moğollar uzun süre ülkeye hâkim oldular.¹²⁰ O zamana kadar özellikle Kuzey Afganistan’da yerleşen Türk boylarını batıya, Anadolu’ya doğru göç etmek zorunda bırakmıştır. Bu sırada bazı Moğol menşeli unsurlar Afganistan’a yerleşmişlerdir. XIV.yüzyıl’ın sonlarından itibaren Afganistan yeniden Türk hâkimiyetine girmiştir.¹²¹ Belh ve Tus şehirlerini Moğol komutanları kolaylıkla almışlar ve Nişabur’da maruz kaldıkları direnişleri katliamlarla cezalandırdılar.¹²² 1221’de Nişabur ve Merv, 1258’de Bağdat Moğollar tarafından yağmalanmış ve yıkılmıştır. Bu katliamlar karşısında Orta Asya kentleri büyük acılar çekmiştir.¹²³ “Shêng-wu-ch’in-chêg-lu’ya göre 1221 yılında imparator (Cengiz Han) T’ie-Êrh-Mi şehrini fethetti. Sonra da Ban-Lâ-Ho(Belh)’yu fethetti. Rashid-Ed-Din’in yazdığı kitapta: 1221 yılı ilkbaharında Cengiz Han Belh’e gelmiş. Cengiz Han bütün şehirdeki ailelerin tesbit edilmesini emretti. Sonrada halkı şehir dışına çıkarttı. Moğol askerleri bütün halkı kılıçtan geçirdiler ve evlerini yaktılar. Fakat Ch’êng Wên-Hai ‘ın Süeh-Lo-Wên-Chi kitabında ve Yüan-shih Cha-Han Chuan kitabında: Cengiz Han 1220 yılında Ban-Lê-Ho (Belh)’yu fethetti. Şehir halkının öldürülmesi ise 1222 yılı son baharıdır.” Tarihleri farklı da olsa Cengiz Han’ın şehre girdiğinde halk’a karşı tutumu eserlerde aynı şekilde yazılmıştır.¹²⁴

¹¹⁹ ÇAKMAK, a.g.m., s.907.

¹²⁰ SARAY, *Afganistan ve Türkler*, s.29; ÇAKMAK, a.g.m., s.912.

¹²¹ SARAY, a.g.k., s.29-30.

¹²² ÇAKMAK, a.g.m., s.912.

¹²³ Afganistan’ın Belh şehrinde doğan Celaleddin Rumi’nin ünlü mutasavvıf hocası olan babası yöneticilerle arası bozulmuş, ülkesini terk etmiştir. Bkz: Suraiya FAROQHI, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam(Ortaçağ’dan Yirminci yüzyıla)*, (çev: Elif Çetin), İstanbul, 1997, s.33.

¹²⁴ Lîn Chen-Nan, *CH’ANG-CH’UN’UN Batı (Moğolistan, Türkistan ve Afganistan) Seyahatnamesi*, (Wang Kuo- Wei’in Eserlerine Göre), (Doktora çalışması), İstanbul, 1975, s.114.

Herat'ın zenginliği Moğolların akınına kadar bozulmadan devam etti ve 614 yılında felaket olayından 4 yıl önce Yâkût buradayken, Herat'ı verimli bir ülkenin ortasında duran şimdiye kadar gördüğü en zengin ve en geniş ülke olarak tanımladı¹²⁵ Moğollar ellerine düşen şehirleri yağmaladılar. Bu halkın göçe etmesine, üretimin bozulmasına, vergilerin artmasına ve halkın fakirleşmesine neden oldu. Cengiz bir süre Horasan şehirlerinin imarına izin vermedi. Onun ölümünden sonra Horasan, hânedandakilerin ortak malı kabul edilen bir emirlik haline getirildi.¹²⁶ XIV. yüzyıl'ın sonlarında, parçalanmış Asya'nın çeşitli yerlerinde devam eden Moğol hâkimiyeti, Orta Asya'da kalan Türk boylarını bir araya getirerek adını verdiği kuvvetli bir devleti ortaya çıkan Timur tarafından yıkılmıştır. Ayrıca, Moğol zamanında Heratla Kâbil ve Heratla Gazne arasında birçok kabileler yerleşmiştir. Bunlar kendilerinden önceki asırlarda burada yerleşerek İranîleşen Türk kabileleri ile birleşmişler, onların yolunu takip etmişlerdir. Moğollar zamanında “alay” manasında Türkçe “ming” kelimesi ile kullanılan Hezâre ismini taşımakta olan kabileler vardır. Bunlardan Herat ile Meuçek arasında bazı aşiretler arasında eski Moğolcayı bilen ayrı aileler vardır.¹²⁷

2.8.Babür Dönemi

Timur Devleti Timur'un ölümünden sonra devlet çok fazla uzun süre ayakta kalmadı. Yerine geçen Muhammed Babür, Timur'un torunudur.¹²⁸ Babür Türk hâkimiyetini Afganistan' da uzun zaman devam ettirmiştir. Muhammed Babür, yeni bir Türk devleti kurmayı başarmıştır. Kurduğu devlet, Afganistan merkez olmak üzere yalnız bu ülke de değil, Hindistan'a da yeniden çok Türk'ün yerleşmesini sağlamıştır. Babür ve oğulları devleti Hindistan içlerine kadar genişletmişlerdir. Afganistan, Nadir Şah'ın istilasına kadar onların kontrolünde kalmıştır.¹²⁹

¹²⁵STRANGE, *The Lands of The Eastern Caliphate*, s.409.

¹²⁶ÇETİN, “Horasan”, s.237.

¹²⁷TOGAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.145.

¹²⁸GÜRÜN, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.628; SARAY, *a.g.k.*, s.30.

¹²⁹SARAY, *a.g.k.*, s.30.

XVII. yüzyıl'ın ortalarına doğru Abdali ve Galzay adlarını almış Halaçların dağlık bölgelerinden inmişlerdir. Sonra ise Kandehar ve Zemindaver' in daha verimli olan bölgeleri ile Tarnak ve Argandab vadilerine yayılmaları zaman içerisinde oldu. Babürlerde görülen zaafın XVIII. yy. başlarında giderek artması, özellikle İranlılar ve Babürlüler arasında sürekli el değiştirmekte olan Batı Afganistan'da güçlü kabilelerin daha bağımsız davranmalarına neden oldu. Kabileler arasında olan rekabet Galzayların Babürlüleri, Abdalilerin de Safavileri desteklemeleriyle düşmanlık haline geldi. Galzayların tamamıyla müstakil hareket etmeye başlamaları durumunda Abdaliler de Herat'a hâkim oldular. 1709'da Vaiz Han'ın Kandehar'daki İran valisi Gurgın Han'a karşı giriştiği ayaklanma, Afganistan'da milli bir devletin uyanışının başlangıcı olmuştur. Heratlılar da bu olaylardan cesaret almışlardır. İranlılar'a karşı ayaklanarak bölgelerinde bağımsız bir yönetim kurmayı başardılar. Fakat başlangıçta bu hareketin başarısı uzun sürmedi. Nadir Şah Kandehar ve Herat' ı yeniden ele geçirerek bütün Afganistan yönetimi altına aldı.¹³⁰ Nadir Afşar hem Afganlara gerekse İran, Türkistan, Hindistan ve Osmanlı ülkeleri halklarına kötü davrandıkları için kötülenmektedir. Nadir Afşar'ın ölümünden sonra Abdalı Afganlarla birlikte Ahmet Han Kandahar'a gider. Ahmet Han'ın başa geçmesine karar verilir.¹³¹

Afganistan bulunduğu coğrafya, iklimi, stratejik açıdan çok önemli bir bölgedir. Hala nüfusunda Türkler vardır. Tarihte Türklerin hâkimiyet sahaları içerisine girmeden çeşitli devletlerin hâkimiyetine girmiştir. Türklerin hâkimiyet sahaları içerisindeyken de zaman zaman bu hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir. Her dönemde Afganistan mutlaka mücadele içerisinde kaldığını görmekteyiz. Şehirler el değiştirirken kendilerine yeni düzenler katmışlar sonra zamanla ise yeni düzen arayışına girerek eski düzenlerini kaybetmişlerdir.

¹³⁰SARAY, **a.g.m.**, s.405.

¹³¹BAYUR, "Hindistan Tarihi", c.3, s.99-100.

3. 18.YY. VE 19.YY.LARDA AFGANİSTAN

Ahmed Şah Durrânî, Afgan kabilelerine dayanarak ilk milli Afgan Devleti'ni 18.yüzyıl'da kuran kişi oldu. Herat civarına gelip yerleşen Abdalilerin Sadozay kolunun reisi olan Ahmet Şah,¹³² Muhammed zaman Han'ın oğludur. ¹³³ XVII. yüzyıl sonlarına doğru gösterdiği cesaret, zekâ ve kabiliyet ile kısa sürede Afganistan'ı ele geçiren İran hükümdarı Nadir Şah'ı gözüne girmiştir. Ve daha sonra Mezenderan valisi tayin edildi. Ahmet Şah Nadir Şah'ın seferlerinin çoğuna katılarak kumandanlık tecrübesi edinmiştir. 1747'de Nadir Şah'ın öldürülmesinden sonra İran'ın içine düştüğü karışıklıktan yararlanıp Kandehar'ı ele geçirdi. Abdali reisleri tarafından hükümdar ilan edildi. Ahmet Şah, Kabile reisleri tarafından “inciler incisi” anlamına gelen “ dürr-i dürran” unvanı verilmiştir. Kabil ve çevresini devletine dahil ettikten sonra Galzayları, Özbekleri, Tacikleri ve diğer kabileleri idaresi altına alarak Afganistan'ın tek hâkimi olmuştu. Ahmet Şah Durrânî, kurduğu devlet sınırlarını genişletmek amacıyla 1748-1760 yılları arasında Hindistan'da dört sefer yapmış ve Babürlülere karşı başarı sağlamıştı. İran'a karşı giriştiği fetih hareketleri ile Herat ve Meşhed'i ülkesinin topraklarına katmayı başardı. Osmanlı devletine elçi göndererek İran devletini ortadan kaldırma teklifini yaptı. Fakat istediği cevap olmadı. 1764'de iki sefer yaparak güney sınır topraklarını güven altına aldı. Ahmed Şâh'ın 1772'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Şâh zamanında (1172-1793) içte kabileler arasında çekişmeler artmaya başladı. Dışta ise Sıhlere karşı başarı sağlanamaması yüzünden Lohar elden çıktı. (1775) Diğer taraftan Belücilerin daha müstakil hareket etmelerine göz yumuldu. Devletin başşehri Kabil'e taşındı. (1775). Timur Şâh'ın ölümü üzerine (1793) yerine geçen oğlu Zaman Şâh'ın yedi yıllık iktidar döneminde iç karışıklıklar hanedanının yıkılmasına neden olacak kadar büyüdü. ¹³⁴

¹³² 1747 yılında Popolzay kabilesinin Saddozay boyundandır. İran ve İndüs nehri arasındaki fethedilmiş topraklarda şimdi Durrânî olarak bilinen Abdali ittifakının başında bulunmaktaydı. Bkz; Olivier ROY, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, Çev: Mustafa Kadri ORAĞLI, İstanbul, 1990, s.30

¹³³ ROY, **a.g.k.**, s.30; SARAY, **a.g.m.**, s.405; Y. Hikmet BAYUR, “Hindistan Tarihi”, c.3, s.99.

¹³⁴ SARAY, **a.g.m.**, s.405.

III. BÖLÜM

1.KUŞANLAR DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ

1.1.KUŞANLAR MENŞEİ

Kuşanlar, Roma ve Hunların çağdaşıdır. Ve üçyüz yıldan fazla bir süre varlığını devam ettirmiştir. Kuşan İmparatorluğu, Orta Asya'dan Güney Asya'ya kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir.¹³⁵ Bu konu gizemli ve karmaşık bir konudur. Ayrıca bu devletin kronolojik ve coğrafi olarak çözümlenmesi oldukça zordur.¹³⁶ Kuşanların menşei farklı görüşlere sahiptir. Kuşanların Türk, Moğol, Saka-İran menşeli oldukları hakkında 3'e ayrılmıştır.

1.1.1.Kuşanların Türk Menşei

Kujula Kadphises Kuşanların ilk hükümdarıdır. Aynı zamanda bu isim Türkçe bir kelimedir. Türkçede “küçlü, külçür, küçlük” şekilleri ile göze çarpmaktadır. Bu isim güçlü, kuvvetli anlamındadır. Kuşan hükümdarları aynı zamanda unvan olarak “Yabgu” ismini kullanmışlardır. Büyük Kuşan hükümdarlarından olan Kanişka ve onun ataları, Türk asıllı olarak bilinir. Grandhara'nın Türk asıllı kralları olduğu Keşmir tarihçisi Kalhana'nın *Rajatarangini*'sinde zikredilmektedir.¹³⁷

¹³⁵ Xınru LIU, “Kuşanlar Yönetiminin Kültür Anlayışı”, (Çev: Hatice P.Erdemir), **Türkler**, c.4, 2002, Ankara, s. 84.

¹³⁶ LIU, **a.g.m.**, s. 84; Ramesh C. SHARMA, “Kuşan Sanatı ve Medeniyeti”, **Türkler**, c.4, s.77.

¹³⁷ Enver KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, Ankara, 1973, s. 1.

“El- Birûnî, Kabil’de Şâhiyye hanedanının kurucusunun Türkler olduğunu ve buna mensup Raja Kanik isimli birisinden bahsetmektedir.” Kalhana ile el- Birûnî’nin aynı şeyleri söylemesi dikkat çekici şekildedir. Grandhara ve Kabil eski merkezlerindendi.¹³⁸

1.1.2.Kuşanların Moğol Menşei

Kuşan İmparatorluğu’nu kuran Kuşanların yerli halkı olmadı. Bu görüşe göre Kuşanları kuranlar Orta Asya’dan gelen Yüecilerin¹³⁹ bir koluydu.¹⁴⁰ Kuşanların Moğol etnik zümresi olarak sayılmasının nedeni ise ataları Yüecilerden dolaydır. Batılı bilginler Asya’da Türklerin ve Çinlilerin dışında kalan kabileleri hep Moğol olarak nitelendirmiştir. Yüeciler W.Eberhard, kuzeydeki Türk kavimlerine komşu kabile olarak göstermiştir. Yüecilerin Ta-hsia, yani Belh (Bakteria) taraflarını ele geçirdiklerini Çin kaynakları haber vermektedir.¹⁴¹

Dunhuang yakınlarında kale çevresinde bulunan belge Yüeci elçisine temin edilen yiyeceklerden bahsetmektedir. Bu belge M.Ö. I. yüzyıl’ın sonuna tarihlenmektedir. Çin bu zamanda Han İmparatorlukları’nın hâkimiyeti altındayken Kuşanlar ise Kuzey Afganistan’da güçlü bir devlet durumundaydı. Ayrıca Niya’da bulunan yazıt parçası, Yüeciler ve Han ilişkilerinin sürekli devam ettiğini belirtmekte ve Yüecilerin Han idaresinden bir elçi talep ettiklerini (Hunlar?) tarafından sürekli rahatsız edildikleri anlaşılmıştır.¹⁴²

¹³⁸KONUĞU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s. 1.

¹³⁹Yüeciler, önce büyük bir devlet kurmuşlar, daha sonra da Hunlar tarafından yıkılmışlardı. Bkz; LIU, **a.g.m.**, s.84

¹⁴⁰LIU, **a.g.m.**, s.84; SHARMA, **a.g.m.**, s.77.

¹⁴¹KONUĞU, **a.g.k.**, s. 1.

¹⁴²LIU, **a.g.m.**, s.85.

M.Ö. 126 tarihinde Ta-hsia'ya yerleşmiş durumdaydılar. Başkentleri Bedahşân'da Lan-shi (Hulm?) idi.¹⁴³ Yerlerini beş kısma ayırarak idare etmektedir. Bunlar tek bir güçlü krallık altında toplanan grup, içlerinde Kuei-chu-ang Yabguluğu üstünlük kazanarak “Kuşan”¹⁴⁴ adını aldı.¹⁴⁵

Bunlardan başka şöyle bir düşünce de vardır. Yüecilerden daha önce Tohâristan'da Toru Haneda ve Kayabara Kuşanları vardı. Bu nedenle de İranlı olabilecekleri düşüncesini taşımışlardı. Kaynaklar ise Yüecilerden önce böyle kabileden veya yabguluklar bahsetmemektedirler. Fakat Yüeciler Tohâristan'da görüldükten sonra Kuşanlar tarih sahnesinde çıkmaktadırlar. Bu şekilde bu düşünceye göre ise Kuşanların Moğol oldukları zayıf bir ihtimal olarak görülmektedir.

1.1.3.Kuşanların Saka-İran Menşei

Kuşanların Saka-İran menşeli olarak gösterilmesinin nedenleri; Doğu İran da, İranî kabilelerin yaşadığı yerde bulunmaları ve bir de Kuzey Hind'de Sakaların kültür alanına girmelerinden dolayıdır. Kuşanlar özellikle Saka-İran menşeli olarak kabul edilmiştir. Kuşanların kullandıkları isimler; Kanişka, Havişka gibi isimler Soğd, Hind ve Doğu İran dilleri ailesine mensup olarak kabul edilmektedir. Yüecilerden inmeleri nedeniyle Kuşanlar, Asyalı bir kavimdir. Başka bir memlekete yerleştikten sonra, yerli kültürü benimsemesi de normal bir durumdur. Sonuç olarak; Kuşanlar, İlk Çağ'ın sonlarına doğru Afganistan'da bir imparatorluk kurmayı başarmış, Türk olmaları zayıf olamayan bir ihtimaldir .¹⁴⁶

¹⁴³KONUKÇU, **a.g.k.**, s. 1-2.

¹⁴⁴Ayrıca Kuşanlara “Kuşana”olarak adlandırıldıkları gibi, *History of Later Han*'a göre Çin yazarları ve seyyahları bunları geleneksel bir şekilde “Yüeci” olarak adlandırmaya devam etmektedir. Bkz;LIU, **a.g.m.**, s.85.

¹⁴⁵KONUKÇU, **a.g.k.**, s. 1-2; LIU, **a.g.m.**,s.85; SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

¹⁴⁶KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.3.

Yüeciler yerleşik hayata Ceyhun bölgesinde yaklaşık olarak M.Ö. 129 yıllarında geçmeye başladı.¹⁴⁷ Kuşan devleti olduğu dönemde dünyanın en büyük dört devletlerinden biri olmuştur. Otuzelli yıl güç dengeleri elinde tutmuştur.¹⁴⁸ M.Ö. III. Yüzyıllar'da, Asya'da kurulmuş olan Büyük Hun İmparatorluğu'nun yükseliş devrinde, en güçlü rakipleri olarak Yüeciler görülmekteydi.¹⁴⁹ T'ou-man(Teoman) zamanında Yüeciler Tung-hulardan Asya'nın kuvvetli kavimlerindenidir. Mo-tu 174 yılında ölmüştür. Ve ölümünden sonra yerine geçen Lao- Shang zamanında ise daha da kötü duruma geldiler. Hunlardan kurtulmak için daha da batıya doğru göçe mecbur oldular. Büyük bir kabilenin batıya gidişi kolay olmamıştır. Yüeciler Sakaları tehdit etmeye başladılar. Ve bu gruba ise Çinliler "Ta-yüe-çi" adını vermektedirler.¹⁵⁰

Yüeciler, Sakaları kovdular ve yurtlarına yerleştiler. Büyük Yüeciler Sakaları yerlerinden oynattıktan sonra¹⁵¹ Maveraünnehir için tehlikeli olmaya başlamışlardır. Sakalar Ceyhun nehrini geçip Helenistik kralları ile temasa geldiler. Asya'daki bu İskender'in haleflerini tehdit eden göçebeler, bu zamanlarda Grek ve Latin kaynaklarınca tanındılar. Uzun yıllar sonra M.Ö. II. yüzyıl'da Türkistan'dan Belh bölgesine olan İndo-İskit tazyikini Toharlara mal etmektedirler. Tokharai'leri Baktria'yı Greklerden alan kavimlerden saydığı, Çin kayıtlarının Ta-yüecilerinin, göçlerinin sonunda Ta-hsia'ya geliş tarihleri tam bu zamana denk gelmektedir. Amasyalı meşhur coğrafyacı Strabon böyle nitelendirmiştir. Büyük Yüecilerin önünden kaçan Sakalar, önceleri Sogdiana ve Belh bölgesine istila zorunda kalmıştır.¹⁵²

¹⁴⁷SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

¹⁴⁸Awadh K. NARAIN, "Kuşan Devleti"(Çev. Murat Yaşar), **Türkler**, c.1, s. 821.

¹⁴⁹KONUKÇU, **a.g.k.**, aynı sayfa.

¹⁵⁰KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.3-4-5.

¹⁵¹KONUKÇU, **a.g.k.**, s.4-5; Salim CÖHCE, "Hindistan'da ilk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar", **Türkler**, c.1, s.817.

¹⁵²KONUKÇU, **a.g.k.**, s.6.

Strabon, “Iaxartes (Seyhun) Sogdian ile göçebeleri birbirinden ayırır derken hemen biraz aşağıda Iaxartes Sakaları ile Sogdian’ı birbirinden ayırır” diye devam etmektedir. Baktria’nın zayıflamaya başlayan Hellen krallığı, Sakaların istilası önünde duramadı. Belh bölgesindeki göçebe kabileler 140-130 yılları arası Heliocles’in arazisini ele geçirdiler. “J. Marquart; Asici Yüeci, Ta-hsia: Toharoi Asioi ile Yüeciler arasında şeklen bir benzerlik yoktur. Tahsia, bir kavim ismi değil, ancak Çinlilerin Belh bölgesine verdikleri bir coğrafi kelimedir.”¹⁵³

Changch’len isimli bir elçi M.Ö. II. Yüzyıl’ın sonlarına doğru Yüecileri ziyaret etmiştir. Onun notları Çin yıllıkları içinde günümüze kadar gelmiştir. Changch’len Yüecileri ziyaret ettiğinde Ta-hsia’nın kuzeyinde bulunmuşlardır. Ts’ien Han-şu bunların merkezinin Kien-che olduğunu bildirmektedir. Toru Haneda, Kien-che ismini Semerkand’ın Grekler tarafından söylenen Marakanda’nın son hecesi, Kanda ile ilgili olmaktadır. İki Çin kaynağı olan, Han-şu ve Shih-chi, Büyük Yüecilerin Baktria’yı bağılılığını beyan etmektedir. Ve aynı tarihlerde Belh bölgesinde Yüeciler görülmüştür. Sir. W.W. Tarn bu nedenle Yüeciler tarafından mağlup edilmiş olan Baktrian’a akınlarının artık Helender olmadığını Sakalar olabileceğini ihtimal vermektedir.¹⁵⁴ Çangki-‘en Kuşanları ziyaret ettiği yıllarda, bunlar özellikle Hindikuş’da bulunuyordu. Bundan bir süre sonra ise Yüeciler 5 Prensliğe ayrıldılar. Kuşan kralı diğer prenslikleri kendisinde topladıktan sonra Kabil’i zapt etmişti. Ve Kuşan adına büyük imparatorluk kurulmuştur.¹⁵⁵ “Kuşhana” lakabını kullanan Miaos ve Heraou’ın adına bazı sikkeler rastlanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵³KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.6-7.

¹⁵⁴KONUKÇU, **a.g.k.**, s.8.

¹⁵⁵DAMES, **a.g.m.**, s.150; BAYUR, **a.g.k.**, c.1, s.73-74.

¹⁵⁶SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

Büyük Yüecilerin Soğdiana'dan taşınıp, Ceyhun'u geçtiklerini, Belh ve civarı bölgesini istila ettikleri fikrini taşımaktadır.

Han-şu 96 A'da Ta-hsia olan Ta-yüe-çi göçünü haber verirken ülkenin 5 yabguluk (Hsi-hou) arasında paylaşıldığını söylemektedir.

Hsiu-mi Yabguluğu:

“Yabgu etrafı surlarla çevrili Homo şehrinde oturmaktadır. J. Marquart'a göre Homo Wahan'dır.

Shuang-mi Yabguluğu:

Yabgu etrafı surlarla çevrili şehirde oturmaktadır. Şimdiki citral olmalıdır.

Kuei-Chuang Yabgulugu:

Gandhara'nın kuzeyinde yahut bizzat Gandhara'da oturmaktadır. Daha sonradan Kuşanlar ismini tanımıştır.

Kao-fu Yabguluğu:

Kaofu kalesinde oturmaktadır. Şimdiki Kabil'dir.

Hsi-tun Yabguluğu:

Po-mao kalesinde oturmaktadır. Şimdiki Penczir nehri üzerindeki Parvan'a tekabül etmektedir.”¹⁵⁷

Baktriya denetim altına alınmış ve bölgeye yerleşildi. Bu beş grubun ortaya çıkması ise yüzyıl sürmüştür.¹⁵⁸

¹⁵⁷KONUKÇU, **a.g.k.**, s.9.

¹⁵⁸SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

K.Enoki “hepsi Büyük Yüecilerdendir” kaydını “Hepsi Ta-yüecilere bağlı, onların hâkimiyetinde bulunan” manasında anlaşılması taraftarıdır. Nitekim Tsi’ien Han-şu’dan çıkarılan bir metinde “Ta-hsi’ların büyük reisleri yoktur. Yalnızca birkaç ufak şehir ve köy reisleri bulunuyordu. Bunlar zayıfça ve korkak isimleriydi. K. Enoki’yi bu kayda dayanarak tenkid etmemiz mümkündür. Büyük Yüeciler Baktria bölgesine geldikleri zaman kuvvetli istilacı hüviyetinde idiler. Adı geçen şehirlerdeki reisleri atarak, kendilerinden olması lazım gelen kimseleri başına geçirmişlerdir. Zira yabgunun niteliği bunu göstermektedir. Sonraki Afganistan fetihleri sonunda, bazı önemli şehirlere, Ta-yüecilere mensup büyük rütbeli idareci olan yabgular tayin edilmişti.”¹⁵⁹

¹⁵⁹KONUKÇU, a.g.k., s.9.

1.2.Kuşanların Tarih Sahnesini Çıkışları

Kuşanlar, Orta Asya'dan göç eden Yüecilerin bir kolu olmaktadır. Yüeciler, Hunlar tarafından yıkılmışlardı. Yüecilerin daha büyük bir kolu Afganistan'a göç ettikten sonra tarımla uğraşan yerel halkı hâkimiyetleri altına almışlardı. Ve bu bölgede hükümlanlık kurmuşlardır.¹⁶⁰ Büyük Yüecilerin merkezi idarenin kuvvetini sağlamak için beş yabguluk kurmuşlardır. Yani Hshou'luk kurmuşlardır. Gandhara civarında bu yabguluklardan olan Kuei-chuang'lar bulunuyordu. Çinliler'in kendi dillerine Kuei-chuang olarak aktardıkları bu kelimenin aslı Kuşan idi. Kuşanların kendilerinden kalan paralarda , “Kuşana”, “Koşanu”, “Khrastice yazılmış Gushana veya Kuşhana” ismi görülmektedir.¹⁶¹ Ayrıca *kuşa* iktidar, *ana* soyu anlamındadır. Yani hükümdar sülalesi anlamına gelmektedir.¹⁶² Onurlu, çok iyi at kullanabilen, savaş ve ticarete oldukça başarılıdır. Kuzey Afganistan'da devlet kurmuş olan halka Yüeci-Kuşan halkı olarak nitelendirilir. 400.000 kişilik nüfusta toplam 100.000 asker bulunduruyordu. Üzerinde yaşayan topluluklar yüksek bir medeniyete sahip bulunuyordu. Bunlar Helenistik kültürün etkisi altındaydı. Ama Helenistik kültürün etkisi Baktriya'dan çok daha geniş bir bölgeye Pakistan'ın Paşaver bölgesinden doğuda Özbekistan'ın Semerkand şehrine kadar uzanıyordu. Modern Pakistan'daki Peşaver bölgesinde bulunan; antik adıyla Purushapura olarak tanınan, Kuşanlar döneminde ise Cha-sada'da yürütülen kazılarda bulunan tanrıça heykeller, başkent hizmeti veren ve Kuşan döneminde de Helenistik kültürün izlerinin devam ettiğini gösterir.¹⁶³ Kuşanlar, diğer dört yabguluk kendilerine bağlanması ve Sakaların kendilerini tanımasıyla bir devlet haline gelmişlerdir. İlk olarak Fan-ye'nin tarihinde Kuşan kralı olarak karşımıza çıkan K.'ieouts'ieu-k'io çıkmaktadır. Bu yabgu Parthiayı tehdit etmiş ve Kao-fu(Kabil)'yu da ele geçirmiştir.¹⁶⁴

¹⁶⁰LIU, **a.g.m.**, s. 84.

¹⁶¹KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.11.

¹⁶²SHARMA, **a.g.m.**, s.77.

¹⁶³LIU,**a.g.m.**, s.86.

¹⁶⁴KONUKÇU, **a.g.k.**, s.12.

1.2.1.Kuşan Hükümdarları Dönemi

1.2.1.1.Kadphises İsimli Hükümdarlar

1.2.1.1.1.Kujular Kadphises

İlk Kuşan hükümdarı Kujula'dır.¹⁶⁵ Çin Kaynakları ve sikkeler yardımı ile tanıyabilmektedir. Büyük Yüecilerin Belh bölgesine yerleşmesinden bir asır sonra hâkimiyeti ele aldıkları düşünüldüğünde M.S. 25 tarihinde tahta geçmiştir. Grek kralı Hermaios'un etkisi Kujula'nın paralarında görülmektedir. Paralarında Kabil vadisinin özelliklerini taşımaktadır.¹⁶⁶ Han-şu (Kao-fu) beş Hsihou'lardan biri olarak gösteriyorsa da bu gösterim yanlıştır. Çünkü sonradan An-hsi'ye tabi oldular. Bundan sonra büyük Yüeciler Kao-fu'¹⁶⁷yu ele geçirdirler. Kabil'in ele geçirilmesinden sonra Kujula Grek Kralı Hermaios, Taxila (Taşşehir) ve Gandhara'nın alınmasında yardımcı olmuştur. VII.yüzyıl'da Ki-pin deyince Kapisa/Kabil anlaşılmaktadır. Sten Konow ise Hanlar devrinde Ki-pin'in Taxila ve Taht-ı Bahi bölgelerini içinde barındırılan Gandhara olduğu ileri sürülmektedir. V. Smith ise bunu Keşmir olarak kabul etmektedir. Kuşanlar, Kujular fetihleri ile imparatorluk haline gelmiştir. Sınırları Part, Kuzeyde Sogdiana, güneyde İndus kıyıları boyunca ulaşıyordu. Kujular Roma ile arasında kültür ve ticaretin gelişmesi için adımlar atmıştır.¹⁶⁸ Kujula tarafından kullanılan unvanlardan sonra güçlülüğe işaretir.¹⁶⁹

¹⁶⁵M.S.10 yılı civarında Kuşan boyunun yabgusu I. Kujulakadphises tarafından birleştirilmiştir. Bkz; CÖHCE, "Hindistan'da ilk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar", s.817.

¹⁶⁶KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.17.

¹⁶⁷Kao-fu bugünkü Kabil'dir. Bkz. KONUKÇU, **a.g.k.**, s.17; SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

¹⁶⁸KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.18-19.

¹⁶⁹Bu unvanlar; Heraus(Herat) Tyrannyntouse ve Xopancy Zaooy (Kuşan yabgusu) gibidir.Bkz; NARAİN, **a.g.m.**, s.821.

1.2.1.1.2.Vima Kadphises

Yen-Kao-ch'en paralarda görünen Vima Kadphises'dir.¹⁷⁰ Kuşan İmparatorluğu Vima zamanında doğuda Varanasi (Banares), batıda Parthia sınırlarına kadar genişlemiştir.¹⁷¹ Bu hükümdar Sakalardan kalmış birçok küçük kaleyi kendine bağlamıştır. Sind bölgesi boyunca uzanan yerlerde mücadele etmiştir. V.A. Smith Vima'nın devrinde Afgan Türkistan'ı Buhara'ya kadar Maveräünnehir'i Kuşan sınırları içinde belirtmektedir.¹⁷² İskender'den kalan Baktria Helenleri Devleti'ni ortadan kaldıran Kuşanlar, Vima devrinde Hindistan'a yöneleceklerdir.¹⁷³

Kuşanlar, bu şekilde geniş sınırlara sahip olmaları sayesinde komşu devletlerle iletişime geçtiler. Vima Hindililerle iyi münasebetler içinde olmamıştır. Fakat Himalaya eteklerine kadar uzanan seferler yapmıştır.¹⁷⁴ Kabil'in son Yunanlı Hükümdar Hermaeus'ün yerini almıştır. Kucala Kadphises ile oğlu, paraları Afganistan'da Hindistan'da olan Vima Kadphises'dır. Bu hükümdarın ülkesinin sınırları, Parth sınırından Ganj nehrine ve Sogdiana'ya kadardır. Bütün Afganistan bu sınırlar içinde kaldığı görülür.¹⁷⁵

¹⁷⁰KONUĞÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.20; SHARMA, **a.g.m.**, s.77.

Wema, sikkelerde Kapphisa veya Kapisa olarak anıldı. Bkz; SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

¹⁷¹KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.21; CÖHCE, "Hindistan'da ilk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar" s.817.

¹⁷²KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.20-21.

¹⁷³CÖHCE, **a.g.m.**, s.817.

¹⁷⁴KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.22.

¹⁷⁵DAMES, **a.g.m.**, s.150.

1.2.1.2.Kanişka İsimli Hükümdarlar

Kuşanlar, Kadphises grubu hükümdarlardan sonra sırasıyla Kanişka hükümdarları tarafından yönetilmiştir. Bunlar sırasıyla; Kanişka, Vasişka, Vasudeva'dır. Fetihler üç hükümdarlar tarafından en üstte zirveye ulaşmıştır. Kuzey Hindistan, Afganistan, Pakistan, Tibet, Maveraünnehir, Tacikistan, Türkistan'ın batısı gibi yerlerde görülmüşlerdir. Gandhara, Begram, Surh Kotal, Belh, Nagarahara, Taxila vs şehirler Kuşanlar zamanında Batı Asya'nın en güçlü devleti olmuş, en ihtişamlı en güçlü zamanlarını geçirmişlerdir.¹⁷⁶ Kanişka, Kuşanlar parlak bir devreye ulaştırmış ve en iyi bilinen dönemi olmuştur.¹⁷⁷

1.2.1.2.1.Kanişka

Yaklaşık yirmiüç yıl saltanat süren aynı zamanda Kuşanların en zengin yaşadığı dönemdir. İmparatorluğun sınırlarında Çin'den İran'a, Hazar Denizi'nden Ganj ve Hindistan'a kadar genişlemiştir.¹⁷⁸ Kanişka Budizm'in koruyucusu olduğundan iyi tanınan bir kişidir. Orta Asya Budist metinlerde ve Çin kaynaklarında Kanişka'ya ait izler vardır. Tibet ve Keşmir vesikalarının Kanik'i el-Birûnî'de de vardır.¹⁷⁹ Kuşan hükümdarının en büyüğü Kanişka'dır. İran'dan Kadphises krallığının ise Kabil'in aşağı vadisi veya Taxila gibi, bir Hindistan'da bulunduğu Kanişka ve Halefle hükümet merkezi kabul edilmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁶KONUĞÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.23.

¹⁷⁷KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.23; CÖHCE, "Hindistan'da ilk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar", s.817.

¹⁷⁸CÖHCE, **a.g.m.**, s.817; KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.25; SHARMA, **a.g.m.**, s.79.

¹⁷⁹El-Birûnî Rava Kanik isimli birinin Kabil Şâhi ailesinden olduğunu bildirmektedir. Bkz; KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.24-25

¹⁸⁰DAMES, **a.g.m.**, s.150.

Kanişka kuzeyde Baktria'nın merkezi Belh'te oturmaktaydı.¹⁸¹ Kanişka kuzeydeki savaşları iyi takip edebilmek için Belh'te kalıyordu. “Sovyet Arkeologlara göre Kanişka'nın Belh'te oturduğu zamana ait Harezm'e kadar hâkim olduğu teorisi S.P.Tolstov kurmuştur. Bedahşân ve Keşmir arasındaki Vahan yahut Banakapati Matura kitabesindeki ifadeye göre Kuşanların eline geçmişti. Hatta Vahan ve Kharaselera Beyleri daha sonra Huvişka'yı ziyaret için yanına gelmişlerdi. Ayrıca el-Birûnî Peşaver'de bulunan eski bir mabedin şanından söz etmiştir.”¹⁸²

1.2.1.2.2. Vasişka

Kanişka'nın ölümünden sonra sınırlarını Çin, Orta Hind'e kadar uzanan imparatorluğun hükümdarı Vasişka oldu.

1.2.1.2.3. Huvişka

Vasişka'dan sonra Kuşan tahtına Huvişka geçti. Onun zamanında Kanişka'nın zamanındaki sınırları korunmuştu.¹⁸³

1.2.1.2.4. Vasudeva

Vasudeva 156 yılında tahta geçmiştir. Peşaver (Puruşapura) yakınlarındaki Ali Mescid civarındaki stupa harabelerinin hafriyatı sırasında ortaya çıkmıştır.¹⁸⁴

¹⁸¹Kaynaklarda Kanişka'nın Belh'te oturması nedeniyle “Bahlaka hükümdarı Chandra Kanişka” denildiği sabittir. Bkz; KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.27.

¹⁸²KONUKÇU, **a.g.k.**, s.aynı sayfa.

¹⁸³KONUKÇU, **a.g.k.**, s.27-28; SHARMA, **a.g.m.**, s.77.

¹⁸⁴KONUKÇU, **a.g.k.**, s.31.

Onun devrinde Kuşan sınırı Hindistan’da Varanasi (Banares) ve hatta daha güneyinden başlıyor, kuzeyde Afganistan’ın Tacikistan ciheti boyunca uzanıyordu. Vasudeva’nın 176 yılında ölümünden sonra Kanişka grubu hükümdarlar devri kapanmıştır. Kuşanların yıkılışına kadar olan devredekiler “Sonraki Kuşanlar” adı altında toplanmıştır. Bu hükümdarlar Vamatakşa, II. Kanişka, III. Kanişka ve Erjhuna Yaşaga’dır.¹⁸⁵ Sonuç olarak, Kanişka’dan sonra yerine geçen oğulları döneminde fazla önemli olaylar yoktur. Ülkeyi karışıklığa sürüklemiş, sınırların Pencap yöresine kadar gerilemesine neden olmuşlardır.¹⁸⁶ “Kuşanlar, Burkan dininden önceki inançlarına delalet eden Surh-Kottal Kanişka kitabesini okuyan ve bu arada Chou’lardan kalma “ting-li ku-tu ahan-yü” (tenri oğlu şan-yü/hükümdar lakabı) gibi bir Hun kültür unsuruna işaret eden Humbach, Kanişka yazısındaki kral ibadet, ateş ve içki merasimlerinin Mihthra dini ile ilgili olduğunu sanar.”¹⁸⁷ Sâsâni hükümdarı I.Şapur Kuşanlara karşı büyük bir galibiyet kazanarak Pencap’ın kuzeyindeki toprakları, Baktriya’yı ve Kuşan’ı ele geçirdi.¹⁸⁸

Bu dönemde Kuşanların tehlikeli iki güç olarak Sâsâniler ve Akhunlar vardır. Kuşanların ülkesindeki karışıklılık devletin çökümünü hızlandırıcı etki yapmış, topraklarını ele geçirilmesinde bu iki güce kolaylık oluşturmuştur. Kuşan Devleti’nin kurulmasından önceki durumu ve kurulmasından sonraki gelişmeleri genel olarak ele alacak olursak; Sâsâniler ve Akhunlar Kuşanların döneminde çok önemli olan iki devlettir. Kuşan Devleti’nin yıkılışını anlayabilmek için bu devletler arasındaki mücadeleye bakmamız gerekir.

¹⁸⁵KONUKÇU, **a.g.k.**, s.31.

¹⁸⁶CÖHCE, **a.g.m.**, s.817.

¹⁸⁷Emel ESİN, “Butan-ı Halaç” , **Türkiyat Mecmuası**, XVIII(1972), İstanbul, 1972, s.40.

¹⁸⁸NASKALI, **a.g.m.**, s.174; CÖHCE, “Hindistan’da ilk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, s.817.

1.3.Kuşanların Zamanında Olan Devletlerin Mücadeleleri ve Kuşanların Yıkılışı

İran'daki Pers devletleri içinde Sâsâni hanedanı güçlenmiştir. Onların akınları ile Belh'te kalan son Romalı Garnizon toprakları kaybederek Hindistan'ın kuzeyinde kaybolmuştur. Bunun sonucunda Horasan ve Merv'e kadar olan bölge adı İran'ın dört eyaletlerinden biri haline gelmiştir. Maverâünnehir'e inen Türklerden çekinen Sâsâniler doğuyu güçlendirmek amaçlı Belh'i bir süre başşehir bile yapmışlardı. Batı Afganistan'a inen bölük Akhun devletini kurmuş ve hâkim zümreyi oluşturmuşlardır. Ve kuzey sınırlarını Hindistan'a kadar genişlettiler. Sâsâni prensini Belh'e sürüp geçirmiş oldukları Tohâristan, Gurgan, Cürcan, Sogd bölgesini ellerine geçirdiler.¹⁸⁹

Kuşan devletinin kurulmasından önceki devirde ise; Büyük Hun hükümdarı Mo-tu'nun oğlu Giyük (M.Ö. 174-160) tarafından mağlup edilerek batıya sürülen Yüeçiler, Sakaları yerinden etmiş ve onlar da sonradan M.Ö. II.yüzyıl'ın başlarında Sind ile Mekran taraflarına yerleşmişti. Daha sonra da burayı vatan haline getirdiler. Bunlar İran kaynaklarının "Sakastana" şeklinde kaydettikleri fakat günümüzde Sicistan/Sistan denilen bölgenin adını bugünlere miras olarak bırakırlar. Batıya sürülen Yüeçilerde o hızla Greko-Baktrianlıları ortadan kaldırıp, onların hâkimiyet sahaları üzerinde Kuşan Devleti'ni kurdular.¹⁹⁰ Aynı zamanda Buda dini de bu dönemde Kuşanların koruyuculuğu himayesi altındadır.¹⁹¹

¹⁸⁹Recep USLU, **Horasan Tarihi**, s.20.

¹⁹⁰Neslihan DURAK, **Hindistan' a Kuzeyden Yapılan Seferler**, s.5; BAYUR, **a.g.k.**, c.1, s. 65; DAMES, **a.g.m.**, s.149.

¹⁹¹DURAK, **a.g.k.**, s.5; BAYUR, **a.g.k.**, c.1, s. 76; Ayrıca Budist Konseyi Keşmir'de toplandığında Kanişka'nın Budizm'i bir saçmalık olarak inandığı görüşleri de vardır. Bkz; SHARMA, **a.g.m.**, s.79.

Daha sonra da güneye yayılmışlardı. Hindistan'ın en büyük İmparatorluklarından birisi haline gelen Kuşanların Dönemi (I-IV. yüzyıllar), Batı Türkistan gibi Hindistan için de bir altın çağ olmuştur. Batı Hunları'nın Kağanı Çiçi'nin, M.Ö. 38 yılında Talan nehri kıyılarında İran, Afganistan ve Hindistan'ı zapt etmek amacıyla Çinliler tarafından mağlup edilmesinden sonra kendisine bağlı kabileler Hazar Denizi'nin kuzey ve güneyine yöneldiler.

Orta Avrupa içlerine kadar uzanan bu kol Attila Hunları'nı meydana getirirken güneye hareket eden diğer bir kol da İran'a hâkim olan Sâsâniler sebebiyle Kuşanların hâkim oldukları bölgelere yayılmıştır. M.S. 367 yıllarına doğru Kuşanları ortadan kaldıran bu grup onların yıkıntısından, tarihte Eftalit veya Akhunlar adıyla bilinen Türk devleti kurmaya başarılı olacaktır.¹⁹² “Kuşanların hatıraları tarih literatüründe yaşamasına devam etmiştir. Taberî, Kuşan Şâh diye bir beyden bahsetmektedir. “Kuteybe B. Müslim'in VII. Asırdaki fütühatından sonra hüviyetini koruyan Kaş-Kuşan şehri F.W. Thomascheh tarafından Kuşan ve sonra Eftalitlerle ilgili görülmektedir. İbn Hurdadbih'e göre Kuşan Şâh eskiden bütün Maverâünnehir'in hâkimi idi.”¹⁹³

¹⁹²DURAK, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, s.5-6.

¹⁹³KONUKÇU, **a.g.k.**, s.36.

Kuşanların zamanında Afganistan birkaç asır Akhunların saldırılarına kadar devam etti. İran ve Hindistan nüfuzlarının sahası oldu. Ve Parthların hâkimiyeti yerinde İran'da Sâsâni Krallığı kuruldu. Sâsânilerin tesiri IV. ve V. yy.larda Sistan'da basılmış muhtemel bulunan son Kuşan paralarının bazıları açıkça görünür.¹⁹⁴ Diğer taraftan Guptaların milli bir devlet halinde gelişmeye başlamıştır. Gupta hükümdarı Kuşan hükümdarlarıinki gibi unvanlar bile taşımaya başladı. Ceyhun nehrinin güneyindeki Kuşanların durumu iyi değildi. 266 yılında Partlar çok zayıf anlarında, Sâsâniler tarafından ortadan kaldırıldı. “Tabârî, Sâsâni Şâhı I. Ardaşir'in Medain karşısında bir şehir inşasını müteakip, İran'a geri döndüğünü ve sonra İstahri'de birkaç gün kaldıktan sonra doğuya sefere çıktığını haber vermektedir.”¹⁹⁵ Büyük Gupta sülalesi Hindistan'da iktidar oldu. İlk anda Orta Hind'in kuzeyindeki Kuşan hâkimiyeti zayıflamaya başladı. Sadece Pencap'da tutunabildiler. Hindistan tarihinin en büyük fetihlerinden birisi olarak ün kazandı.¹⁹⁶ Gupta devleti ve Sâsâniler arasında Kuşan artık sıkışmaya başlamıştır. Kirman yolu ile Horasan memleketi üzerine yürüdü. Oradan Merv ve Belh'e kadar uzanan başarılı yürüyüşü yaptı. Merv şehrini ele geçirince fazla sayıda kimseyi öldürttü. I. Ardaşir Belh ve Merv'i çok güçlü bir ihtimal ile Kuşanlardan almıştır. Daha sonra Merv'de bir vali bırakarak İran'a döndü.¹⁹⁷

Kuşanlar döneminde Akhunların dışında onların toprakları için tehlikeli olabilecek hem Sâsâniler hem de Gupta devleti vardır. Bu iki devlet Kuşanların zor durumundan yararlanmış onları daha da parçalanmasına neden olmuşlardır.

¹⁹⁴DAMES, **a.g.m.**, s.150.

¹⁹⁵KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.34.

¹⁹⁶Herman KULKE, Dietmar ROTHERMUND, **Hindistan Tarihi**,(çev: Müfit Günay), 2001, Ankara,s.131; DAMES, **a.g.m.**, s.150; KONUKÇU, **a.g.k.**, s.34-35; ÖZCAN,**a.g.m.**, s.76.

¹⁹⁷KONUKÇU, **a.g.k.**, s.34-35.

Şapur Romalılarla savaşa girince¹⁹⁸ kısmen rahatlamış olan Kuşanlar için asıl tehlike devri Şapur zamanında oldu. Şapur'un Kuşanların merkez şehirlerine kadar uzanan hâkimiyeti görülmektedir. Çin'in Wei-liao kaydında imp. Mingin zamanına ait bölümünde "Ta-hia" (Belh civarı), Kao-fu (Kabil) ve Tien-chu (Hindistan belki de Pencab) hala Kuşanların elinde bulunuyordu. Akhunlar, ilk defa 385-420 yılları arasında Ceyhun'u geçtiler. Bu tarihlerde Kuşan-Kidarit kralı olarak ki-to-lo bulunmakta olup Pei-shih, Akhunların baskısı karşısında Kidaritler'in yerlerini bırakıp, güneye Kabil/Kapisa taraflarına çekildiğini haber vermektedir. Kitolo Peşaver taraflarına çekildi. Akhun baskısı Sâsâniler ile olan savaşlar sebebiyle biraz azaldı. Ayrıca Behram Gur onlara darbe vurdu. Ve Akhunları kısa zaman sonra Ceyhun'un kuzeyine geçmesine neden oldu. Firuz zamanında Kidarit-Kuşan'ın Sâsânilere karşı bir hücumu geçtiği görülmektedir. Nedenleri hakkında ise bilgi yoktur.¹⁹⁹ Kuşanların Afganistan'daki hâkimiyetlerine, V.yy.ın sonlarında Akhunların istilasıyla, sonlanmış olduğu düşünülmektedir. Bu istila zamanı Akhunların Sâsâniler ile savaştığı zamandır.²⁰⁰ Sâsâni Şâh'ı Yazdegerd devrinde başarılar kazandı ve İran tarafından siyasi üstünlüğün iadesinden sonra Akhunlar, Belh'ten, Kapisa ve Peşaver taraflarındaki Kidarit-Kuşanlar'ı kendilerine bağladılar. Firuz tarafından hükümdarları Kunghas (belki Günhan) mağlup edildi. Afganistan ve Kuzey Hindistan'da bulunan bütün Kuşan Prensleri, Akhun hükümdarının tayin ettiği tekin unvanlı komutanı tarafından hepsi ortadan kaldırıldı. VI. yy. Kuşanların tarih sahnesinden çekildiği zamandır. Aynı zamanda yerlerinin de Akhunların aldığı zamandır.²⁰¹ Coğrafya sebebiyle önemli olan bölgelere hâkim olan devletler zamanla güç kaybettikleri sırada başka devletin varlığını hissetmişlerdir. Buna bir örnek daha Kuşanlar ile Akhun devleti arasında olan süreçtir. Sâsâni devleti sayesinde bölgede yayılmaya başlayan Akhunlar, daha sonra Kuşanların yıkımına kadar varacak bir olaya imza atmıştır. Sâsâniler ortam hazırlamış ve bunu da Akhunlar ve Kuşanlara karşı kullanmışlardı. Asıl darbeyi Kuşanların yerine geçen Akhunlar vurmuştur.

¹⁹⁸Kuşanlarla arasında geçen mücadele zamanında Sâsâniler Part mirasçısı olmuşlardı. Romalılar sonra da Bizanslılarla savaşmışlardır. Bu şekilde genişlemeye çalışmaktaydılar.Bkz; BÜCHENER, **a.g.m.**, s.245.

¹⁹⁹KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.35-36.

²⁰⁰DAMES, **a.g.m.**, s.150-151.

²⁰¹KONUKÇU, **a.g.k.**, s.36.

1.4.Kuşanların Kültür Yapısı ve Dini Hayatı

Kuşanlar dönemi öncesi bölgeye hâkim olan Kuzeydoğu ve Güneydoğu-Batı Hindistan'a doğru Sakalar yayıldılar. Yüeciler ise Hristiyanlığın başlangıcında Afganistan ve komşu ülkelerin hâkimiydiler. Batı'da Partlarla savaştılar. Doğu'da da, Wima Kadphisses zamanında Helenleri, Sakaları yenerek Hindistan'ı hâkimiyeti altına aldılar. İşte bu şekilde Kadphisses'in halefleri Budizm'i benimsediler. Kuşan'da Kanişka zamanında imparatorluk Orta Asya'dan Keşmir ve Ganj'a kadar yayılmıştı. Kanişka ülkenin her şehrine tapınaklar inşa ettirdi. Budizm'in Kuzeyli versiyonu olan Tibet, Çin ve Japonya'da değişik bir biçimde hala yaşayan Mahayana Budizm'nin ikinci yüze konseyi de onun sayesinde toplandı.²⁰²

Miladın ilk asırlarında, doğudan gelen Masagetler'in istilasını ile birlikte, Türkistan'ın Yunan tesiri altındaki medeniyeti yıkıldı. Bu kavim, "Rus Arkeoloğu Tolstov'a göre, Hun ve Skit elemanlarından müteşekkildi. Masaketler Kuşan medeniyet Kuşan medeniyetini kurdular. Harezmi'e Toprak-Kale'nin muazzam duvarlarındaki fresklerden, bu insanları görmek kabildir."²⁰³

Budizm'in nüfuzu Kuşanlar devrinde çok kuvvetli olmuştur. 630'da bu yerden geçen Çin Seyyah'ı Hiouen-Tsang, 657'de seyahat eden Wang-hiouen-Tse bunu doğrulamaktadır. Hiouen-Tsang, Gandhara, Lamgan ve Nagarhar, Kapişa veya Kabil krallarını idare altında bulunmuştur.²⁰⁴ 630 civarında Hsuan-Tsang Semerkand'a geldiği zaman, Budist rahipler hükümdarın da himayesinde bulunmaktadır.²⁰⁵

²⁰²MANZAR, a.g.k., s.36.

²⁰³Emel ESİN, *Türkistan Seyahatnamesi*, s.8.

²⁰⁴DAMES, a.g.m., s.151.

²⁰⁵ESİN, " Butan-ı Halaç" , s. 37.

Ayrıca Sâsâni otoritesinin, Hiuen-Tsiang'ın Belh'te ve Ceyhun'nun her iki sahilinde bulunan Belh'e bağılı eyaletlerde Budist manastırlarının varlığı hakkındaki ifadesinden, en çok yedinci asırda burada çok az hissedildiğı anlaşılmaktadır.²⁰⁶

“Büyük ve şişman, muhteşem hatlı yüzlere sahiptirler. Yakından şişman bir Skit-Hun ara tipi karşısında bulunduğı anlaşılır. Simalar, kıyafetler ve binalar (kaleler ve saraylar), Kuşanşâhlar'ın serpuşu, Kuşan üslubunda, asırlar boyunca Türkistan'da tesirlerindeki memleketler meyanında Türkiye'de görülür.”²⁰⁷

²⁰⁶BARTHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.99-100.

²⁰⁷ESİN, **a.g.k.**, s.8-9.

1.5. Kuşanlar Döneminde Öne Çıkan Şehirler

1.5.1. Kuşanlar Döneminde Kabil Şehri

1.5.1.1. Kabil Şehri'nin Yeri ve Özellikleri

Kabil şehrinin tarihteki önemi ve yeri büyüktür. M.Ö. 1500'lü yıllardan itibaren varlığı bilinir. Kabil şehrinin bulunduğu coğrafya şöyledir; Kabil nehrinin kıyısında ve Hindikuş dağlarının güneyinden Hindistan'a giden yol üzerinde kurulmuştur. Deniz seviyesinden yüksekliği 1798 metredir. 160 km doğusunda yer alan ve içinde Hayber geçidini barındıran Pakistan sınır kapısı bulunan, Hayber geçidini kontrolü altında tutması stratejik önemini daha artırmaktadır. Kabil şehri tarihte çeşitli adlarla anılmıştır. "Türkçede "Kabil" telaffuzuyla söylenen ismin aslı "Kabul" olup Hindular'ın kutsal kitaplarından Rig-Veda'da "Kubha", Batlamyus'un Kitapü'l Coğrafyasından "Kophen nehri kenarında Kabolitler'in Kaboura şehri" Çin seyahatnamelerinde "Kao-fu" şeklinde geçer. Arap kaynaklarında adına ilk defa Cahiliye dönemi şiirlerinde Türklerle özdeşleşmiş olarak (Türk ve Kabul) "Dünya'nın en kuzeyindeki ülke" anlamında rastlanır."²⁰⁸ Ayrıca onuncu asırda Kabil dışında içinde Gazne şehrinin de olduğu eyaletlerin başketi Bâmyân²⁰⁹'dı.²¹⁰ İbn Haldun'a göre Türk kavimlerinden Celc'in²¹¹ dolaştığı saha vardır. Burası, batıdan Sicistan, güneyden Hind Kabil'i toprakları içine almaktadır. bu saha içinde Gor illeri de vardır. Bu diyarın merkezi Gazne'dir.²¹²

²⁰⁸ Ahmet KAVAS, "Kabil" ,D.İ.A., c.24, İstanbul, 2001, s.28.

²⁰⁹ **Hudûd al-'Âlam**'de Bâmyân şehri şu şekilde geçmektedir; Guzgan ve Horasan arasındaki sınırda bulunan bir arazidir. Tarım fazlaca yapılır. Bâmiyân padişahlarına *Şir* denirdi. İçinden büyük bir ırmak geçer. İçinde iki taş bulunur. Biri kırmızı *surkh* (*put*) ve diğeri ise beyaz *khing*(*put*) olarak bilinir. Bkz; **Hudûd al-'Âlam**, s.109.

²¹⁰ BARTHOLD, a.g.k., s.71.

²¹¹ Kaynaklarda geçen *Celc* kelimesi Khanlaj, Khulkh, Karluk olarak da geçmektedir. Bkz; İbn Haldun, **Mukaddime**, c.I., 306.

²¹² İbn Haldun, **Mukaddime**, c.I., 306.

1.1.5.2.Kabil Şehri'nin Tarihçesi ve Yapısı

İbn Havkal'a göre eski bir kalesi olan ve bu kaleye sadece bir yol giden bir şehirdir. Şehrin hepsi Müslümandır. Şehrin varoşunda kâfirler ve Yahudiler vardır. Hindistan'ın kalesi olduğunu ifade eder.²¹³ Kuşanlar III. ve IV. Yüzyıllar'da batıda Sâ mâniler ve Hindistan'da Guptaların genişlemesiyle güçten düşmüşlerdir. Ertesi yüzyıl ise eski düşmanları olan Hunların bir kolu Akhunlar Afganistan'ı istila etti. Ve Kabil'i aldı. (yaklaşık M.S. 500) ve Pencap bölgesine yerleşti. Fakat Kuşan önderleri yeniden bağımsızlıklarına kavuştular.²¹⁴ Kuşan reisleri "Şâhi" unvanı ile Kabil'de 880'e kadar hüküm sürdüler. Bu tarihte Müslümanlar sahneye çıkmışlardır. Brahman kralları denilen kimseler de Kabil vadisinin aşağı kısmında hüküm sürmeye başladılar.²¹⁵

Kuşanların reisi Kadphesis I. Afganistan'ın her yerini başta Kabil'i zapt etmiş sonra da Hindistan'ı da ele geçirdi. Kuşan İmparatorluğu'nu kurdu.²¹⁶ Yüceğilerin Kuşan kabilesinin saldırısı, Kabil'i son Yunan kralı Hermaeus'u ortadan kaldırmıştı. Hind- Parth hâkimiyetine de son vermişti. Bunların içinde Kanişka devri Kuşanların azametli ve güçlü devridir. Budizm Afganistan'da yayılmış özellikle Kabil vadisi ile Kapisa'da birçok manastır, mabet ve stupalar yaptırılmıştır. Kabil şehrinde başka yine Bamyan'daki manastırlar ile meşhur Buda heykelleri bu zamanda yapılmıştır. Budist vaizler bu merkezlerden kuzeye ve doğuya doğru Çin'e Kore'ye kadar gidip, bu dini yaydılar. "V.J.Hackin'e göre Kanişka ve halefleri zamanında buddhist müesseseleri hızlıca yayılmış ve II. Asırdaki Sâsâni hâkimiyeti ile V. Eftalitlerin işgali ile sarsamamışlardır."²¹⁷

²¹³Yusuf Ziya YÖRÜKÂN, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, İstanbul, 2004, s.151.

²¹⁴MANZAR, **a.g.k.**, s.36.

²¹⁵Birûnî bu krallardan Peşaver'de bir türbe inşa etmiş meşhur bir budist olan Kanik adında bir kralı ifade eder. Bkz; DAMES, **a.g.m.**, s.151.

²¹⁶Abdülvehhab TARZÎ, "Kabil", **İ.A.**, c.6, İstanbul , s. 17; BAYUR, **a.g.k.**, s.74; SHARMA, **a.g.m.**, s.78.

²¹⁷TARZÎ , "Kabil", s. 17.

Anlaşıldığı gibi Kabil şehri Budizm açısından bilinen ilk merkez olmuştur. Ayrıca yine bu konu ile ilgili; Kabil'e gelen Çinli Seyyah Hien-Tsang 632 yılında burada 100 Budist manastırı ve 6000 rahibin olduğundan söz etmektedir. 630'da Göktürk devletini yıkan Çinliler'in batıya doğru ilerlemesi Arap fetihleri karşısında durduysa da baskılardan kaçan Türklerden bir kısmı VII. yüzyıl'ın ortalarında Afganistan topraklarına, Kabil ve çevresine yerleşti. Bu dönemde bölgeye hâkim olan Kuşan kralı, burayı Müslümanlara karşı korumak için iki tarafındaki Şirdervaze ve Asamayı tepelerine birer kale yaptırdı. Sonra Kabil'de Kuşan devlerinden sonra Kabilşâhi hanedanından sonra "Türkşahiler" dönemi başladı.²¹⁸ Kuşanlar, Kabil bölgesinde 870 yılına kadar hâkim olmuşlardır. Keşmir'de ve daha bazı Hindistan bölgelerinde de Kuşan devletleri kalmışlardır ama imparatorluk dağılmıştır.²¹⁹ Kuşanlar zamanında, Kapisa ile Kabil, ticaret yollarının kavşak noktası olmuş durumdaydı. Ticaret yolları buradan Roma İmparatorluğu'na kadar uzanan Begram ve Kabil civarındaki son hafriyat o dönemlere ait birçok Suriye züccaciye eşya ile Roma sikkeleri bulunmuştur.²²⁰

Hudûd el Âlem'de Kabil şu şekilde geçmektedir; Gücü kuvveti ile bilinen sert(katı, güçlü) bir kaleye sahip olan bir kasabadır. Sakinleri (yaşayan kişiler) Müslüman ve Hintliler'dir. İçersinde İdol denilen tapınaklar vardır.²²¹ XIII. yy.da yaşayan Kazvinî Kabil'in "Bukhti" denilen deve türleriyle ünlü olduğunu ve Orta Asya'nın en iyisi olduğunu belirtir. Kabil nehri İndus'un zenginliğidir. Kabil'in kuzeyindeki dağlardan ve Hindukuş'dan aşağı akan iki kolun kavşağında oluşmuştur.²²² Kabil şehri çok önemli bir kavşak noktasında olup, tarih içerisinde önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu Kuşanlar döneminde de önemli bir yere sahiptir. Gerek dini açıdan gerek siyasi açıdan gerekse şehrin zorunlu ya da zorunda olmayan imar faaliyetlerinden anlamaktayız.

²¹⁸KAVAS, "Kabil", **D.İ.A.**, s.28.

²¹⁹BAYUR, "Hindistan Tarihi", c.1, s.76.

²²⁰TARZÎ, "Kabil", **İ.A.**, s.17; Kujula için toprakları genişletme amacıyla olduğu gibi özellikle Kabil bölgesinin iş hayatı, ticaret ve bölgenin zenginliği onu o bölgeye daha da yakınlaştırmıştı.Bkz; SHARMA,**a.g.m.**, s.78.

²²¹**Hudûd al-'Âlam**, s.111.

²²²STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.349-350.

1.5.2. Kuşanlar Dönemi'nde Herat Şehri

1.5.2.1. Herat Şehri'nin Yeri ve Özellikleri

Horasanın Herat bölgesi Afganistan olarak bilinen bölgede uzanmaktadır, büyük bölümü Herat nehri ya da Herirûd tarafından sulanmaktadır.²²³ Herat Herirûd ırmağı Afganistan'ın batısında kenarında bulunur. Bölgedeki bu nehir sularının acı, tuzlu ve sulamaya elverişli olmaması sebebiyle sulama tekniği geliştirilmiştir.²²⁴ Şehir çok eski dönemlerde kurulmuştur. Şehirle ilgili tarihte çeşitli adlarla anılmaktadır. Adına çivi yazılı eski farsça kitabelerde *Haraiva*, Avesta'da ve Grekçe metinlerde *Aria*, *Areia* şekline rastlanır. “Batlamyus ve diğer Grek coğrafyacıları, bereketli Heridûd vadisinde bulunan şehirler arasında Herat'tan da bahsederler. Büyük İskender'den sonra bu bölge Aria'daki İskenderiye adıyla anılır.”²²⁵ Herat; **Hudûd el Âlem**'da çok güçlü bir şehristan'ı, bir kalesi ve kenar mahalleleri olan büyük bir ilçe olarak geçmektedir.²²⁶ Grek coğrafyacılar Horasan hakkındaki kayıtları Büyük İskender'in bölgeye gelmesiyle birlikte başlatır. Ayrıca onlar, bu bölgeyi Baktria, (Belh, Merv), Aria (Herat) ve Parthia (Nişbur), olmak üzere bölüştürmüşlerdir.²²⁷ Makdisî'ye göre; Halkı edepi, terbiyeli ve zariftir. Nüfusu kalabalıktır. Şehrin ortasında cami bulunmaktadır.²²⁸

²²³STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.407.

²²⁴Herat ve Belh'teki bu kanallardan İbn Havkal, Makdisî bahsetmektedir. Bu kanallardan Herat'ta Herirûd nehrinde yapılanlaran Nehr-i Adricân, Nehr-i Ancîr, Nehr-i Bârist veya Bârest, Nehr-i Bûvî veya Bahûy, Nehr-i Guscân veya Gusmân adlarını taşıyanlar söylenmiştir. Bkz: USLU, **Horasan Tarihi**, s.27-28.

²²⁵Recep USLU, “Herat”, **D.İ.A.**, c.27., Ankara, 2003, s.215; Recep USLU, **Herat Tarihi**, İstanbul, 1997, s.17.

²²⁶**Hudûd al-'Âlam**, s.103.

²²⁷PIYADEOĞLU, **Büyük Selçuklular Döneminde Horasan**, s.giriş.

²²⁸AĞARI, **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri)**, s.379.

1.5.2.2. Herat Şehri'nin Tarihçesi ve Yapısı

M.Ö. 330 yılında Orta Asya'ya kadar gelen Büyük İskender burada Aria (Grekçe yazılmışı Apia) denilen bir şehir yaptırdığı rivayet edilmektedir. Bu şehirde askeri bir garnizon oluşturmuştu. Ptolemy, Çarakslı Isidore gibi bazı İslam öncesi coğrafyacılar bölgenin diğer şehirleri ile birlikte Herat'ı da sayarlar. Daha sonra Herat, Belh'te kurulan Baktria Yunan Devleti hâkimiyetine girdi. Ancak bir taraftan Persler, diğer taraftan Orta Asya'dan gelen Türklerin akınları karşısında Baktria çöktü.²²⁹

Horasan'ın kısımlarından biri olan ve bugünkü Afganistan'ın kuzeyinde yer ana şehir Herat şehri'dir. Hazare dağlarından İran sınırına kadar ki bölge ile Heri-Rûd nehrinin verimli vadisini içine alan Herat, eskiçağlardan beri Horasan'ın en önemli şehirlerinden biridir. Kendisine bağlı olarak belirtilen şehirler de önemlidir. Ziraatı gelişmiş bir yer olarak söz edilen şehrin kuruluşu ile ilgili yedi ayrı rivayetler vardır.²³⁰ İbn Haldun'a göre de Gor'un kuzey kısmının sonunda Esterâbâd, iklimin bu kısmını (üçüncü iklimin sekizinci kısmında) nihayetine kadar olan kuzeybatı sahasında, Horasan'ın ortasında yer alan Herat illeri vardır. İsfârîn, Kâşân, Bûşenc, Merv-Rûd, Tâlâkan ve Cüzcan vardır.²³¹ Kaynaklara göre Herat'a bağlı olarak şu şehirleri kaydeder: *Ebîverd*, *Baverd* adıyla da anılır. Merv' in kuzeybatısındadır. Nesa' ya yakın bir şehirdir. Su ihtiyacını nehirden karşılamaktadır. Merkezi Meymene olarak kaydedilir. *İsfizâr*,²³² kendi içinde de dört bölgeye ayrılmaktadır. Verimli topraklara sahiptir. Dağlık bir arazidir. Savaşçı bir halkının olduğu nakledilmektedir. Suyu ve bağları boldur. Günümüzde Herat yakınlarındaki Şindend olarak bilinen yerdir.²³³

²²⁹USLU, **Herat Tarihi**, s.17

²³⁰PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s. 6; Zeki Velide TOGAN, "Herat", **İ.A.**, c.V/I., s.429-430.

²³¹İbn Haldun, **Mukaddime I.**, s.306.

²³²İsfizâr, "el- Esfizer(Esfüzer, Esbüzer)" olarak da geçmektedir. Bkz; USLU, **Herat Tarihi**, s.15.

²³³PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s. 6; USLU, **Herat Tarihi**, s.15; HUART, "Horasan", **İ.A.**, s.560; USLU, **Horasan Tarihi**, s.37.

Bâdgis, Herat'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Çok verimli bir bölge olarak kaydedilmektedir. Herat ve Serahs arasında yer almaktadır. Bûşene'den üç menzil uzaklıktadır. Kendisine bağlı 300 köy bulunur. Şehir, yüksek otlaklar sayesinde göçebeler için büyük önem taşımaktadır.²³⁴ İran Moğolları Orta Asya Moğollarına 1270 yılında otlaklar yüzünden savaş açmışlardır.²³⁵ Ayrıca rivayete göre İran Padişahı Kayumars zamanında, Herat'a yerleşen halk, Bâdgis taraflarını işgal eden Türk göçlerinden etkisinde kalmış, Kayumars veya İran padişahının Belh hükümdarı olan kızı veya torunu Şamira'nın müsadese ile Herat'ın kuzeyine Şamiran isminde bir kale yapmışlardır.²³⁶ *Bûşene*, *Füşene* olarak da anılır. Etrafı hendek ve hisarlarla çevrilmiştir. Herat, Nişabur ve Kuhistan yönünde üç kapısı bulunmaktadır.²³⁷ Herat'ın doğusunda yer alan Bûşene'ye dört şehir bağlıdır. Su ihtiyacını Herat nehrinden karşılamaktadır. Ayrıca verimli topraklarıyla ünlüdür.²³⁸ *Dihistan*, Bâdgis'e bağlı şehirlerden biri olarak kaydedilmektedir. Dağlara yakın kurulduğu için suyu bol bir yerdedir. Fakat ziraatı pek gelişmiş değildir. *Bağşûr*, Çöllerin ortasında yer alan bir şehirdir. Bu sebeple su ihtiyacını kuyulardan karşılamaktadır. Konum olarak Herat ve Merv arasında, Mervu'r-ruz'a yakın bir yerleşim bölgesidir.²³⁹ İbn Havkal'a göre; Bâdgis şehrine bağlı olan Dihistan içlerinde en şenlikli ve büyük olan şehir olarak kaydedilmektedir. Az miktarda akarsuları vardır.²⁴⁰ *Bebne* denilen yer bugünkü adı *Kenc-i Rustak* olup Herat'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. *Bağşûr* buraya bağlıdır. Bunlardan başka edresker, Herat'ın güneyinde *Kal'a-ai Edreskend* denilen yerdir. *Evfe(Evbe) Ubeh* olarak geçer, *Kerûh*; Herat bölgesiyle aynı adı ile anılır. Ayrıca *Mâlin* ve Cüzcan yakınlarındaki *Sân* da yer almaktadır.²⁴¹

²³⁴USLU, *Herat Tarihi*, s.14; PİYADEOĞLU, *a.g.t.*, s. 6; W. BARTHOLD, "Bâdgis", *İ.A.*, c.2, s.192; HUART, *a.g.m.*, s.560.

²³⁵BARTHOLD, "Bâdgis", s.192.

²³⁶TOGAN, "Herat", s.429.

²³⁷PİYADEOĞLU, *a.g.t.*, s. 6; USLU, *Herat Tarihi*, s.15; W. BARTHOLD, "Büşenc", *İ.A.*, c.3, s.823-824; USLU, *Horasan Tarihi*, s.36; YÖRÜKÂN, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, s.146.

²³⁸PİYADEOĞLU, *a.g.t.*, s. 6; USLU, *Herat Tarihi*, s.15; W. BARTHOLD, "Büşenc", *İ.A.*, c.3, s.823-824; USLU, *Horasan Tarihi*, s.36.

²³⁹PİYADEOĞLU, *a.g.t.*, s. 6-7.

²⁴⁰YÖRÜKÂN, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, s.146.

²⁴¹USLU, *Herat Tarihi*, s.15-16.

Ayrıca Kuhistan; Arap coğrafyacılar Kuhistan şehrinin Sicistan gibi Horasan'a bağlı olduğunu düşündü.²⁴²

M.Ö. 150 yıllarında Herat, Perslerden olan I. Mihrdad (174-137) hâkimiyet sahasına girdi. M.Ö. 129 yılında ise Orta Asya'dan gelen Türklerin baskınlarına uğradı. M.Ö. 123'te II. Mihrdad (123-87) Herat'ı ele geçirdi fakat M.S. 60-65 yılında Kuşanların Merv, Kabil, Herat akınına uğradı. Budizm bu dönemde yayıldı. Kuşanlar zayıflayınca Erdeşir (225-241) Herat'ı Sâsâni topraklarına kattı.²⁴³

İskender'in buraya gelmesi Herat'ta daha sonra Arapların, daha önce Kuşanlar, Sâsâniler, Sâmâniler, Gaznelilerin, Selçuklular'ın, Harzemşâh, Moğol, Babürler'in burada hâkimiyet sahalarını oluşturmuştur.

²⁴²STRANGE, *The Lands of The Eastern Caliphate*, s.352.

²⁴³USLU, *Herat Tarihi*, s.17.

1.5.3. Kuşanlar Döneminde Belh Şehri

1.5.3.1. Belh Şehri'nin Yeri ve Özellikleri

Belh şehri²⁴⁴, Küh-i baba dağının eteğinde Amuderya'nın güneyindeki Dehas ırmağı üzerinde kurulmuştur. Belh şehrinin adını, eski Farsça'da (Persçe) "Bahtriş", Avesta'da "Bahdi" (Bahdri) ve Grekçe' de "Baktra" şeklinde geçen Baktres'ten (muhtemelen Dehas ırmağının eski adı) almaktadır. "Şehrin kuruluşu adına birçok rivayet vardır. Bunlardan bazı rivayetlere göre bu şehri İran Yaratılış Efsaneleri'nde geçen Keyumers yaptırmaya başlamış, efsanevi hükümdarlardan olan Minüçih'r b. İrec tarafından yaptırılmıştır. Belh'in bir süre Turan hükümdarı Efrasiyab'ın başşehri olduğu da rivayet edilir."²⁴⁵ Belh Nehri'nin sol tarafında Amûl, Zemmu, Tâlekân Dağları, Fariyâb, Nehuz ve Cüzecân vardır. Bu nehir en uzak arazileri sulamakta ve Tirmiz'e doğru ilerlemektedir.²⁴⁶ İbn Havkal'a göre; Belh'den Ceyhun'a kadar Tirmiz yoluyla iki gündür. Belh'den Bâmiyân'a on günlük, Bâmiyân'dan Gazne'ye kadar sekiz günlük yol, Belh'den Bedehşân'a kadar üç günlük yoldur.²⁴⁷ Belh bölgenin merkezidir. Ve Belh'in dışında kalan kısım, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılır. Ayrıca Toharistân, Huttelân ve Bamiyân olmak üzere tekrar bölünmektedir. Bu merkezlerde kendilerine bağlı diğer şehirleri oluşturmaktadır. İslam coğrafyacıları Horasan'ın dört kısmından biri olan Belh aynı zamanda onun sınırları içinde kalan şehir ve kasabalar hakkında bilgi verirler. "Ya'kubi, Belh'i Horasan'ın en büyük şehri olarak kaydeder. Belh meskûn köy ve mezarlarla çevrilidir. Şehrin 12 kapısı, şehri çevreleyen bu köy ve mezarlara açılır. Belh bölgesinde ayrıca şu şehirler bulunmaktadır."²⁴⁸

²⁴⁴ Afganistan içinde yer alan Amu Derya'nın güney kıyısında yer alan Belh şehri, ayrıca *Ban-Li* olarak geçmektedir. Bkz: Lîn Chen-Nan, **CH'ANG-CH'UN'UN Batı (Moğolistan, Türkistan ve Afganistan) Seyahatnamesi**, s.113.

²⁴⁵ YAZICI, "Belh", s.410.

²⁴⁶ İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, (Çev: Murat Ağarı), İstanbul, 2008, s.40.

²⁴⁷ YÖRÜKÂN, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler**, s.154.

²⁴⁸ PİYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.7; Recep USLU, "İslam orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a kadar Afganistan", **Afganistan üzerine Araştırmalar**, s.13; YAZICI, "Belh", **D.İ.A.**, s.410; HARTMANN, "Belh", **İ.A.**, s.485.

Makdisî'ye göre; Belh güzel ahlâklı, cesaretli, sert yapılı, zeki, doğru görüşlü insanların bulunduğu, ilişkilerin de iyi olduğu bir şehirdir. Fiyatları pahalıdır. Yeşili ve nehirleri bol bir yerdir.²⁴⁹

Cüzcan, Belh bölgesinin batısında yer almaktadır. Belh şehrini Mervu'r-ruz'a bağlayan yol üzerindedir. Sınırları özellikle batı kısmında pek belli olmaz. Cüzcan sınırları içinde Meymene şehri de bulunmaktadır. Bu şehir Orta çağın en önemli şehirlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Şehir su ihtiyacını kaynaklardan gidermektedir. Horasan'a özgü meyveler az miktarda yetişmektedir. Maverâünnehir ile İran arasında köprü vazifesini görmektedir. Cüzcan halkı sık sık göçebe kavimdir.²⁵⁰ Tarihte bu bölge saldırılara maruz kalmıştır.²⁵¹ Ayrıca Cüzcan dönemin büyük devlerinde tampon bölge görevini üstlenmiştir.²⁵²

Bedehşân, Hindi-Kuş Dağları'nın kuzeyinde, Türkistan'ın doğusunda, Amuderya'nın sol sahili ile uzanan bir bölgedir. Belh ile Bedehşân arasında da Belh'in önemli kısımlarından bir olarak adı geçen Toharistân vardır. Bu şehrin çevresindeki nehirler ve dağlık bir bölge oluşu sayesinde suyu boldur. Bayındır bir şehir olarak kaydedilmektedir. Ayrıca Belh ve Bedehşân'ın arasındaki mesafe 20 gün olarak geçmektedir.²⁵³ Arî ahali yanında Türk unsurlara da yalnız bu bölgede rastlanır. Nadir olarak istilaya uğramıştır. Eyaletin başkenti sürekli günümüzde Feyzâbad'da idi.²⁵⁴

²⁴⁹ AĞARI, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri)*, s.379.

²⁵⁰ PIYADEOĞLU, *a.g.t.*, s.8, Tahsin YAZICI, "Cüzcan", *D.İ.A.*, c.8, s.97.

²⁵¹ YAZICI, "Cüzcan", s.96; R.HARTMANN, "Cüzcan", *İ.A.*, c.3, s.230.

²⁵² R.HARTMANN, "Cüzcan", *İ.A.*, s.230.

²⁵³ PIYADEOĞLU, *a.g.t.*, s.8; BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.69; W.

BARTHOLD, "Bedehşan", *İ.A.*, c.2, s.436.

²⁵⁴ W. BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.69.

Çiğilkend/Sakalkend, dağların içinde yer alır. Küçük bir şehir olarak kaydedilmektedir. Tohâristan sınırları içindedir. Kaynaklarda yer hakkında kesin bilgi vermez.²⁵⁵

Faryâb, Cüzcan'a bağlıdır. Bu yerin bulunduğu yer hakkında farklı bilgiler vardır. Büyük olasılıkla Tâlekân ile Meymene arasında yer alır. Bağlı ve bahçesi bol bir yer olarak ifade edilmektedir.²⁵⁶

Bâmiyân, günümüzdeki Kabil yakınlarındadır. Belh'in batı kısmında yer alır. Cüzcan'a bağlı bir nahiye olarak kaydedilmekte olan Bâmiyân'a bağlı olan kasabalar da küçük olarak ifade edilmektedir. **Hudûd el Âlem**'de şu şekilde geçmektedir; "Guzganan (Cüzcan)ve Horasan arasındaki sınırdaki bulunan bir arazidir. Tarım fazlaca yapılır. İçinden büyük bir ırmak geçer."²⁵⁷ İbn Havkal'a göre şehir büyüklük bakımından Belh'in üçte biri civarındadır. Dağda bir şehir olup hisarı yoktur. Bu şehirden başka dağda başka şehir yoktur.²⁵⁸

Meymene (Yahudiye): Yahudi nüfusu fazlalığı sebebiyle önceleri "Yahudiye"olan adı daha sonra Meymene olarak değiştirilmiştir. Bu bölge bugün de aynı isimle anılmaktadır. Tâlekân'dan Belh'e doğru 2 günlük yürüyüş mesafesinde yer almaktadır. Belh'in tam batısındadır. Meymene, Mervu'r-rüz'dan daha büyük şehir olarak kaydedilir. Cüzcan'a bağlı olmaktadır.²⁵⁹

²⁵⁵PIYADEOĞLU, a.g.t., s.8; USLU, **Horasan Tarihi**, s.47.

²⁵⁶PIYADEOĞLU, a.g.t., s.8; USLU, **Horasan Tarihi**, s.45.

²⁵⁷**Hudûd al-'Âlam**, s.109.

²⁵⁸YÖRÜKÂN, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, s.151.

²⁵⁹PIYADEOĞLU, a.g.t., s.8; USLU, **Horasan Tarihi**, s.46; R.B.WHITEHEAD, "Meymene", **İ.A.**, c.VIII, s.150.

Huttelân, Ceyhun nehrinin yukarısında yer alır. Büyük bir şehirdir. Şehir için nehirleri ve dağları bol bir yer olarak kaydedilmektedir. Bir Türk bölgesi olduğu, özellikle ifade edilmektedir. Selçuklular’dan sonraki dönemde tahrip edilmiştir. Şehirde tahıl, pamuk ve üzüm yetiştirilmekteydi.²⁶⁰ “Hatlân”, “Hutlâ”, “Huttalân” olarak ifade edilen şehir atlarıyla da ünlüdür.²⁶¹ İbn Havkal’a göre bu şehirde nehirli, ağaçlı ve bolluk şehirleri vardır. Bu şehirlerin en büyüğü Münk’tür. Bunun arkasında Hulbek gelir. Ve sultan burada oturur.²⁶²

Toharistân, Belh bölgesinin geniş nahiyyelerinden birini oluşturmaktadır. Belh’in doğu tarafı ile Ceyhun nehrinin güney kıyılarında yer almaktadır. Ayrıca yeri konusunda coğrafyacılar arasında tam bir görüş birliği mevcut değildir. Ceyhun’un yukarı bölgesinde yer aldığı bilinmektedir.²⁶³ **Hudûd el Âlem**’de şu şekilde geçmektedir; Coğunlukla dağların bulunduğu güzel bir kasaba/sherdir. Bozkırlarında Karluk Türkleri yaşar. Bu şehir/kasaba otlar, koyunlar, birçok tohum ve çeşitli meyveler üretir.²⁶⁴

Tâlekân, Belh’in batısında yer almaktadır. Çünkü Mervu’r-rüz’dan Belh’e üç günlük yürüyüş mesafededir. Tohâristan’ın en önemli şehri olmaktadır. Aynı zamanda dağlara yakın bir konumda bulunmaktadır.

Suyu bol olan bir bölge olmasına rağmen bağ ve bostanları azdır. Fakat büyük bir pazara sahip olduğu geçmektedir. “Hamdullah Müstevfî de tahılı ve meyvesinin bol olduğunu, aynı zamanda mâmur bir şehir olduğunu kaydeder. Bu şehir Cengiz Han tarafından 617/1120 tarihinde tahrip edilmiştir”.²⁶⁵

²⁶⁰PIYADEOĞLU, a.g.t., s.8; W.BARTHOLD, “Huttel”, İ.A., s.920-921.

²⁶¹BARTHOLD, “Huttel”, İ.A., s.920.

²⁶²YÖRÜKÂN, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, s.150.

²⁶³PIYADEOĞLU, a.g.t., s.8-9

²⁶⁴**Hudûd al-Âlam**, s.108.

²⁶⁵PIYADEOĞLU, a.g.t., s.9

Velvalic(ç), Bedehşan'a bağlı bir nahiyedir. Hulm'den iki günlük yürüyüş mesafesindedir. Bu yer aynı zamanda Kunduz adıyla da bilinmektedir.²⁶⁶ **Hudûd el Âlem**'de şu şekilde geçmektedir; Büyük zengin bir kasaba ve Tohâristan'ın başkentidir. Birçok akarsuya sahiptir. İnsanları sosyaldır.²⁶⁷ *Benchâr*, Penchir olarak anılmaktadır. Horasan'ın Hindistan sınırında yer alır. Burası dağlara bitişik bir şekilde kurulmuştur. Burasının havası güzel, suyu, bağları ve meyvesi bol bir şehirdir. Fakat ziraatı azdır. Fakat özellikle küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu bir yer olarak bilinir. Madencilikte diğer kazanç yoludur.²⁶⁸

Beğlân, bu şehir Afganistan sınırları içinde yer alır. Bugün de aynı isimle anılmaktadır. Simincân'ın kuzeydoğusundadır. *Hast*, günümüzdeki Afganistan'da "Hace-i Cişt" denilen yerdir.²⁶⁹

Hulm, merkez ile Tohâristan arasında yer almaktadır. Belh'in iki günlük yürüyüş mesafe doğusunda olduğu geçmektedir. Kendisi küçük bir şehir olduğu halde pek çok köy ve kasaba ona bağlıdır. Burasının havası hoş, ancak rüzgârı sert bir bölge olarak geçmektedir. Şehir askeri ve ticari bakımdan önemli bir yere sahiptir.²⁷⁰ **Hudûd el Âlem**'de şu şekilde geçmektedir; Hulm bir dağın ayak/alt kısmında bulunan bozkırda Belh ve Tohâristan arasında yer alır. Orada bir ırmak vardır. Ve arazi vergileri sulama ölçüsünde oranında toplanır. Tarımın oldukça fazla olduğu bir yerdir.²⁷¹ İbn Havkal'a göre Hulm'dan Varvâliz iki gün, Varvâliz'den Tâlekan iki gün, Tâlekan'dan Bedehşan yedi gündür.²⁷²

²⁶⁶PIYADEOĞLU, a.g.t., s.9; USLU, *Horasan Tarihi*, s.46; W.BARTHOLD, "Tohâristan", *İ.A.*, c.12 /1, s.399-400.

²⁶⁷**Hudûd al-'Âlam**, s.109.

²⁶⁸PIYADEOĞLU, a.g.t., s.9-10; USLU, *Horasan Tarihi*, s.45.

²⁶⁹PIYADEOĞLU, a.g.t., s.10; USLU, *Horasan Tarihi*, s.46.

²⁷⁰BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.70.

²⁷¹**Hudûd al-'Âlam**, s.108.

²⁷²YÖRÜKÂN, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, s.156.

Simincân, Hulm'den iki yürüyüş mesafesi uzaklıkta olduğu geçmektedir. Hulm'dan daha büyük bir şehirdir. Bu yer Cuma mescidine sahiptir. Fakat tek minberli bir şehir olarak kaydedildiği için nüfusu olasılıkla azdır. Burası aynı zamanda yetiştirdiği kaliteli meyvelerle ünlüdür. *Raven*, Simincan'a bağlı nahiyelerdendir.²⁷³ Bugün Afganistan'da "Heybek" denilen yerdedir.²⁷⁴

Simincân, **Hudûd el Âlem**'de şu şekilde geçmektedir; Dağların arasında bulunan bir kasaba/sherdir. Burada mermere benzer beyaz taşların bulunduğu ve yaşanan yerleri/yaşam alanlarını koridor gibi kesen dağlar vardır. Köşkler, idol-tapınaklar, at/atlı üreten çiftliklere, köşklere ait olan uygulamalar vardır. Üstünde Hintlilerdeki tarza sahip olan çeşitli figürler çizilidir. Simicân iyi şarap ve mükemmel kalitede meyve üretir.²⁷⁵ Bu şehirlere ek olarak Belh bölgesinde Berevan, Gürvend, Sermenkan, Darzenka, Harven, Masend, Barsan, Kebesera, Cirm ve Hevza şehirleri vardır.²⁷⁶

²⁷³PIYADEOĞLU, a.g.t., s.10; USLU, **Horasan Tarihi**, s.47.

²⁷⁴USLU, **Horasan Tarihi**, s.47.

²⁷⁵**Hudûd al-'Âlam**, s.108-109.

²⁷⁶PIYADEOĞLU, a.g.t., s.10.

Belh ile ilgili **Hudûd el Âlem**'de şu şekilde geçmektedir; Sonradan harabeye dönüşen boyama tablolar ve muhteşem sanat eserleriyle Sâsâni Krallarının eskiden yaşadığı yer olan bu kasaba/şehir büyük ve güzeldir. Bu yer Nau-Bihar olarak bilinir. Tüccarların uğrak yeri olan Belh, çok güzel, şirin ve verimli bir şehirdir. Hindistan'ın ticaret merkezi olan Belh'te Bâmiyân'dan gelen geniş bir ırmak bulunur ve Belh komşulukları 12 kola ayrılır. Bu ırmak kasaba/shihirden çapraz olarak geçer ve hepsi topluca semt/bölgelerin tarımı için kullanılır. Belh ağaç kavunları, acı portakallar, şeker kamışları ve su zambakları üretir. Belh'in gizemli bir duvarla çevrili bir şehristanı vardır. Varoşlarında kenar mahallelerinde birçok bataklık vardır.²⁷⁷

Yakûbî'ye göre; Belh Horasan'ın en büyük şehridir. Horasan hükümdarı olan Tarhan burada oturmaktadır. Belh önemli bir şehirdir. ve iki hisarı vardır. Öncesinde üç hisarı varmış. Belh şehrinin köylerini, çiftlik ve tarlalarını büyük bir hisar çevirmiştir. Hisarın dışarısında işlenmiş arazi, çiftlik ve köy yoktur. Dışarısı kumluktur. Büyük hisarın oniki kapısı vardır. Şehrin varoşunu kuşatan ikinci hisarın dört kapısı vardır. Varoшта Nevbahar vardır. Burası Bermekîlerin yurduudur. Belh'in yedi minberi vardır. Bunlar büyük olmayan kasabalardır. Hulm, Sincan, Bağlan, Seklekent, Velvâliç, Hovza, Erhen, Râven, Taregan, Nevres, Bedehşân ve Cirm denilen yerlerdir.²⁷⁸

²⁷⁷ **Hudûd al-'Âlam**, s.108.

²⁷⁸ YÖRÜKÂN, **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, s.337; YAKUBÎ, **Ülkeler Kitabı**, (çev: Murat Ağarı), İstanbul, 2002, s.69.

1.5.3.2. Belh Şehri'nin Tarihçesi ve Yapısı

İbn Haldun'a göre; Horasan sınırları burada Ceyhun nehrine dayanır. Bu nehrin üzerinde Horasan ve Horasan diyarının batısında Belh, doğusunda ise Tirmiz şehri vardır. Belh şehri Türk şehrinin başkenti olmuştur. Bu nehrin çıktığı yer Hindistan'ı takip eden yerlerden Bedehşân'daki Veccar illerindedir.²⁷⁹ Belh şehrinin tarihi çok eskidir. Ortaçağ'ın başlarındayken, Türk boylarının Amu Derya'yı geçip Belh civarına²⁸⁰ yerleştikleri bilinmektedir. Türklerin buraya yerleşmelerinden VX.-XVI. yüzyıl'a gelindiğinde güneye doğru göç etmelerinin ve Semerkand, Buhara ve Belh civarındaki Timur devletine ait olan toprakların fethedilmesinden sonra, Türklerin bu bölgedeki varlığı büyüdü. XVIII.yy.a gelindiğinde Belh şehri Ahmed Durrânî zamanının öncesinde "Vilayet-i Belh" olarak bilinen şehir, Afgan devleti zayıfladıktan sonra ekonomik güçlükler ve göçler olmaya başladı. Bu isim daha sonra "Vilayet-i Türkistan" oldu.²⁸¹

Genel olarak Belh tarihi hakkında bilgi verdikten sonra bu şehrin bilinen ilk sahiplerini kronolojik olarak inceleyelim. Horasan bölgesi, İran ve Türkistan arasında geçiş noktası olduğu için pek çok devletin hâkimiyeti altına girmişti. Ahemeni(Pers) İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde olduğunda Büyük İskender, Merv'e kadar olan bu bölgeyi ele geçirmiştir. Hatta tarihi kaynaklar Horasan'daki bazı şehirleri onun yaptırdığını kaydetmiştir. İskender'in öldükten sonra bu bölge onun komutanlarınca idare edilmiştir. Sonra Sakalar, Kuşanlar ve Partların hâkimiyetinde kalmıştır.²⁸²

²⁷⁹İbn Haldun, **Mukaddime I.**, s.306.

²⁸⁰Belh şehri civarı o dönemde *Tohâristan* olarak bilinmektedir. Bkz; Scott C. LEVI, "Orta Çağ Asyası'nda Türkistan Ve Turan", (Çev: Boğaç Babür Turna), **Türkler**, c.1, s.388. Ceyhun kıyısına Belh'e bağlı olan bütün eyaletleri kapsar. Bkz; BARHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan** s.71.

²⁸¹LEVI, **a.g.m.**, s.388.

²⁸²PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.10-11.

Belh şehrinin Kuşanların baş şehri olmadan önce tarihi hakkında bilgi verecek olursak; Belh, M.Ö.329' a kadar Perslerin Bahtriş satraplığının merkezidir. İskender'in öldükten Selevkos Krallığı sınırları içinde kaldı. Ayrıca daha sonra da Baktriana Krallığı'nın Kuşanlar ile Akhunların başşehri oldu.²⁸³ Belh bölgesine, İskender zamanında oraya yerleşmiş olan Yunanlılar ve batı Horasan'da Partlar hâkim oldular. Belh'teki Yunanlılar, Asoka'nın ölümünden sonra Hindistan'da karışık durumdan yararlanmak için oraya akınlara başlatırlar. Akınların amaçları orasıdır. Belh'te kendini ilk bağımsız olarak hükümdar ilan eden Ora valisi Diodotos'dur. Hükümdarlık M.Ö. 230 yılına kadar onun soyunda kalır. Tarihte Ötidemos adında, Anadolu'da Manisa'da doğmuştur. Belh tahtına çıkar. Ötidemos'un oğlu ve Antikos'un damadı olan Demetrioas Kabil, Pencap ve Sind'i kısmen de olsa fethetti. Ve büyük bir devlet kurdu. Yunan devleti ikiye bölündü. Kabil ve Taksila bölgeleri Ökratides ve Sialkot merkez olmak üzere Pencap, Ötidemos hanedanında kaldı. Sakalar bu bölgelerde 120-140 arasında olduğu tahmin edilir. Yunanlılara karşı başarılı savaşlar yaparlar. Zamanla Belh bölgesine hâkim olurlar. Böylece Belh bölgesindeki Yunan devleti sona ermiş olur. Sakalar Belh ve Herat bölgesine Yüceçiler tarafından sürülür, sonra da oralarda Partlarla çarpışırlar. Ve Pencap'daki Yunan devletini ortadan kaldırırılar. Saka İmparatorluğu'nun bulunduğu, sonra bunun birkaç Saka devletine ayrılığı, ayrıca bunların Kuşan egemenliği altına girdikten sonra yine bağımsız oldukları bilinir.²⁸⁴

Böylece bölge İskender devletinin sınırlarında uzun zaman kalmıştır. Yunan devletinin yıkılmasıyla Sakalar ve Partlar için hâkimiyet sahaları olmuş sonra ise Kuşanların idaresine geçmiştir.

²⁸³YAZICI, "Belh", **D.İ.A.**, s.410; USLU, **Horasan Tarihi**, s.19-20.

²⁸⁴BAYUR, "Hindistan Tarihi", s.63-65.

1.6.Kuşan Şehirlerinin Genel Kültürel Özellikleri

Kanık ve Kanık'ın oğlu pek çok anıt ve yapı yaptırmışlardır. Onlar devletinin sınırları Türkistan ve Hindistan'ın önemli kısımlarını oluşturur. Bu iki ülkeyi birbirine ulaştıran en önemli geçit, Kanık'ın Hint başkenti olan Pişaver ile o zamanın en önemli ticaret merkezlerinden biri olan Belh arasındaki başlıca yolun ortasından Bâmyân boğazında “gres”den olan dik dağlar içinde oyulmuş pek çok buda heykeli ve höcre vardır. Ayrıca bu heykeller arasında Kanık zamanına ait 35 metre ve oğlu zamanına ait te 53 metre yükseklikte iki heykel bulunmaktadır. Bunların yanlarında şimdi varolmayan birçok Budik manastır vardır. Burası, buradan da geçen yolcu ve tüccar için bu bölge en önemli konak yeridir. “Kanık başkenti Pisaver’de Buda hatıralarını saklamak için 140 metre kadar yükseklikte büyük bir kule ve yine bu yerde büyük bir manastır (El-Birûni de sözü geçer) yaptırmıştı. Taksila ve Matura’ da yaptırmış olduğu yapılar da çok ünlüdür. Ayrıca Keşmir’de Kanık'ın yaptırdığı Kanişkapura kenti (şimdiki Kanisipur köyü) ve oğlu Hüvişka'nın yaptırdığı Huşkapura kendi (şimdiki Uşkur köyü) vardı.” Kanık ve oğlu zamanında, en çok Gandara bölgesinde (Pişaver ve Taksila bölgesi) gelişmiş olan ve Greko-Budik denilen mimarlık ve heykeltcilik üslubu çok yayılmıştır. Ve bu üslup onların da etkisiyle Çin’e ve Japonya’ya kadar ilerlemiştir.²⁸⁵ Toplum, farklı gördükleri himayenin sonucu olarak çok sayıda zanaat ve sanat dalı ortaya çıkmıştır. Ayrıca çamur ve keresteden tuğla ve taşa geçilmesi, kentleşme sürecinin yönünü yansıtmaktadır.²⁸⁶ Kuşanlar bütün kara yollarının güçlü ve düzenli tek devletin elinde bulunmaktadır. Bu yüzden Türkistan, Hindistan ve Çin arasında büyük bir ticaret gelişir. Kuşaların Roma imparatorluğu ile ticari ilişkisi olmuştur.²⁸⁷ Kuşanların dış dünya ile özellikle Roma ile olan ticaretin kanıtı olarak Hindistan’da bir yığın altın Roma parasının bulunmasıyla yansıtmaktadır.²⁸⁸

²⁸⁵BAYUR, “Hindistan Tarihi”, s.77.

²⁸⁶SHARMA, **a.g.m.**, s.80.

²⁸⁷BAYUR, “Hindistan Tarihi”, s.77; NARAİN, **a.g.m.**, s.823.

²⁸⁸NARAİN, **a.g.m.**, s.aynı sayfa.

Kuşanlar, ipek yolunun önemli bir kısmını kontrol altında bulundurmışlardır. Bu ticaretten yararlanmışlardı. Bir ilkçağ şehri olan Begrâm²⁸⁹,daki Kapisa şehri birbirinden daha farklı ve çeşitli zenginlikleri de ortaya koymaktadır. Kuşanlar döneminde Helenistik kültürün etkisi sadece heykellerde görülmez. Şehir suru tanrıçaların tacı olarak kabul edilir. Şehrin baş tanrısının sembolü, şehirde Helenistik özelliklerin olduğunu ifade eder. Grekçe’de Oxus nehri olarak bilinen Amu Derya’nın güney sahilinde Ay-Hanım’da yapılan araştırmalar, yaygın bir Grek yaşantısı tablosunu oluşturur. Tiyatro, gimnasyum, tapınaklar ve saray binası. Sadece saray idarecilerin yaşadıkları yer değildir. Bir idare merkezi ve hazinenin bulunduğu bir yerdi. Bir şehirde sarayın bulunması, burasının diğer şehir devletleri içersinde hâkim olan devletin merkezi olduğunun göstergesidir. Şehirlerin ve saraylar yapılarında Romalılarınkine çok benziyordu.(Da Qin) Kuşanların ülkesinde Greko Romen bir tarzda devam etmiştir. Çinlilere göre, Roma tarzında yapılmış eserler olarak değerlendirilmiştir. ²⁹⁰ Krallarını bastırdıkları sikkeleri Kuşan zenginliğini gösterir. Sikkeler üzerinde hayır kurumu ve kamu kurumunun kaydı bulunmaktadır. Bunlar su sarnıçları, kuyular, toplantı salonları, giriş kapıları, tapınaklar, bahçeler ve manastırlar aşevi tarzındadır.²⁹¹Baktria Devleti tarih sahnesinden çıktığında, “Baktria’nın bin şehri” çoktan atasözü haline gelmişti. Zhang Qian M.Ö.128 tarihli raporu, Sssu-ma Ch’ienle(Shiji’de) uyum halinde, Daxia’da her yerde surlarla çevrili şehirlerin ve yerleşim birimlerinin olduğunu bildirir. Kuşanların şehir, köy veya askeri koloni gibi surlarla çevrili yerleşimlere doğru taşınmaları sırasında, bunların Baktria’da da çok sayıda birçok kanıt mümkündür. ²⁹² Baktria’nın merkezi ilk zamanlarda Belh’tir.²⁹³ Sonra Gandahara’da Peşaver’e naklölunacaktır.²⁹⁴

²⁸⁹Begrâm, bugünkü Kabil şehrinden fazla uzakta olmayan bir yerdir. Ve muhtemelen Kuşan İmparatorluğu’nun merkezini Hindistan’a taşımasından sonra, imparatorun yazlık sarayının bulunduğu bir şehirdi.Bkz; LUI, **a.g.m.**, s.86.

²⁹⁰LUI, **a.g.m.**, s.86-87.

²⁹¹SHARMA, **a.g.m.**, s.80.

²⁹²NARAİN, **a.g.m.**, s.821.

²⁹³KONUĞÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.26; CÖHCE, “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, s.817.

²⁹⁴CÖHCE, **a.g.m.**, s.aynı sayfa.

Surlarla çevrili yerleşimleri şehir, kasabaya da ticaret amacıyla yapılmış yerler olarak düşünülmemelidir. Yani bu surlar, ticari amacıyla beraber asıl faktör güvenliktir. Bu yerleşmelerin büyük bir kısmı, köylülerin göçebe yağmalarından ve diğer dış etmenlerden korunmak için surlarla çevrilmiş olan, köylerden oluşmaktadır.

Baktira'nın bin şehrinin temeli tarım ve ticaretti. Zhang Qian "burada insanların savaş aletlerinin kullanılmasında yeteneksiz olduğunu belirtir. Savaştan korktuğunu fakat ticaret ise çok zeki olduğunu gözlemlemiştir". Ayrıca surlarla çevrilmiş yerleşimler köy olmasına rağmen şehirler ve kasabalar da vardır. Bunlar her türlü ticari pazarların bulunduğu surlarla çevrili yerlerdir.²⁹⁵

Ayrıca Kuşan medeniyetinde Tirmiz şehri büyük bir Budist medeniyet merkezi olduğunu göstermektedir. Ayrıca yeni Tirmiz'in 18km. doğusunda, Helenistik devirden bir kale de bulunduğu Airtam harabelerindeki külliye olduğu söylenir.²⁹⁶

Kuşan dönemi, Hindistan'ın alt kıtasının kültür tarihinin en anılmaya değer dönemidir ve bu dönemin etkisi yüzlerce yıl boyunca kendisini hissettirmiştir.²⁹⁷

Kuşanlar Afganistan'a sahip olan devletler içinde önemli bir yere sahiptir. Kuşanların şehirlerde bıraktıkları izler, kültürler bugüne kadar gelmese de şehirlerin tarihi açısından büyük bir yol katettiklerini anlamamız için yeterlidir. Zaten ticaretin gelişmesi, değişik kültür tarzlarında yapılmış yapıtlar onların kültür zenginliğini bize gösteren en büyük kanıttır.

²⁹⁵NARAİN, **a.g.m.**, s.821,823.

²⁹⁶E.ESİN, "Tirmiz", s.382-383.

²⁹⁷SHARMA, **a.g.m.**, s.80.

2.AKHUNLAR DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ TARİHİ

2.1. Akhunların Genel Özellikleri

Türkolog Chavannes: “Eftalitler ilk Çin tarihinde “Hou” ismi altında görülürler. Bunlar’ın Töleslerden “Hua” koluna mensup olduğu görüşüdür.”²⁹⁸ “Eftalitlerin Altay bölgesinde yaşamış olan ve oradan Türkistan’a inen, gelişen büyük bir devlet kuran Türk veya Türk-Moğol karışımı bir topluluk olduğu görüşleri mevcuttur. Topalar’ın Kuzey Çin’e hâkim oldukları devirlerde bunlar Juan-Juanlar’a tabi küçük bir topluluktur”.²⁹⁹ Akhunların İranî kabile olabilecekleri görüşünün ortaya çıkmasının nedeni imparatorluk kurma girişimlerinin İran’a yakın olmasındandır. “Nitekim Prof. K. Enoki, Japon Tarih ilmi Toplantısı’nda Akhunların Tohâristan bölgesinde ortaya çıktıkları, daha sonraları batıya doğru Ceyhun vadilerini takriben Baktria’yı (Belh bölgesi) geldiklerini, buranın eski sakinleri olan Kuşan-Kidaritleri güneye sürdüklerini, 456/457 senesinde T’o-ba/Vey sarayına elçi gönderdiklerini, Vey-şu’nun da bu tarihten sonra Akhunlar’ı tanıdıklarını hülâsa olarak tebliğ halinde sunmuştu”.³⁰⁰ Akhunlara genel olarak baktığımızda, VI. yüzyıl’da Kuzey Hindistan’da Kuşanların yerini almışlardır. Daha sonra Gazneli, Gurlu ve Timurluların da yaptıkları gibi, elverişli zamanlarda Afganistan’ı Hint kıtasına bağlayan önemli yollar üzerinde bulunan Gazne şehrinden başlamışlardır. Orta Asya gibi iklimi ve kendileri içinde uygun olan Pencap ülkesine akınlara başladı. Guptalar tarafından, bu akınlar başlangıçta durdurulmuştur. 47 yıllarında bir istilayı önleyebilecek önlemler de alınmıştı. Buna rağmen Akhun hükümdarı Toraman kısa sürede bölgeyi istila etmeye başlamış ve halefi Mihirakula zamanında Gupta devleti dağılarak, Kuzey Hindistan tamamen ele geçirecektir.³⁰¹

²⁹⁸İbrahim KAFESOĞLU, *Türk Milli Kültürü*, s.80; GÜRÜN, *a.g.k.*, s.153; Dursun Ali AKBULUT, “Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler”, *Türkler*, c.1,s.833; Hüseyin SALMAN, “İslamiyetten Önceki Türk Devletleri”, *Türk Tarihi ve Kültürü*,(Ed: Cemil Öztürk) s.16.

²⁹⁹GÜRÜN, *a.g.k.*, s.153.

³⁰⁰KONUKÇU, *a.g.k.*, s.59.

³⁰¹CÖHCE, “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, *Türkler*, s.818; Enver KONUKÇU, “Ak-Hunlar”, *Türkler*, c.1, Ankara, 2002, s.829.

Akhunların Baktria ve Tohâristan’a hâkim olduğunu 456/457 yıllarında kabul edilmektedir. 437’de, Tung Yüan ve Kao Ming isimli iki yazarın Orta Asya’ya dair coğrafi eserindeki Soğdiana, Yüeci (Tohâristan), Po-ssu (İran) söylendiği halde Akhunların ismi geçmemektedir. Yirmi sene sonra Akhunların Tohâristan ve Belh yerinde hâkimiyetinden Vey-şu bahsetmiştir.³⁰² Hindistan Akhun saldırılarına maruz kaldı. Orta Hindistan yaylalarına kadar hâkimiyetlerini yaydılar.³⁰³ Hint kaynakları tarafından “Hûn” ya da “Hûnalar” olarak söylenmeye başlanmıştır. Akhunlar, önceleri Kuşanlar gibi Mleccha(yabancı, barbar) anılmışlardır.³⁰⁴

2.2.Orta Asya ve Batı Türkistan’da Kuşan, Sâsâniler ve Gupta

2.2.1.Kuşan Ve Sâsâniler

III. Yüzyıl’da Baktria, Tohâristan, Kuzey Batı Hindistan’da küçük prenslik ve krallıklara bölünmüştü. Kuşanlar, bu bölgelere hâkimdi. Ama her devlet Kuşan soylu hükümdarların elinde bulunuyordu. Özellikle Kuşan prenslikleri Pencap bölgesinde kuvvetli bir iktidara sahipti. Bu bölge tarihçilere göre Gendhara olarak bilinen yer de içindeydi. Buraya daha sonra Akhunlar yerleşecektir.³⁰⁵ Kuşan prensi hâkimiyetlerini asıl ana vatan olabilecek Kabil vadisinde devam ettiriyordu. III. Yüzyıl’ın en önemli hadiseleri arasında, Asya’da değişiklik yanında, İran’da ve Hindistan’da milli kimliğe sahip imparatorlukların temellerinin atılmasıdır.³⁰⁶ Sâsâni sülalesi 226 yılları civarında Parsa (Farc) eyaletinden ortaya çıkmıştı.³⁰⁷

³⁰²KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.59.

³⁰³ÖZCAN, “Hindistan”, s.76; CÖHCE, “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti ve Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, s.818; CÖHCE, “Hindistan’da Türk Varlığı”, s.984.

³⁰⁴CÖHCE, **a.g.m.**, s.818.

³⁰⁵KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.70; BAYUR, “Hindistan Tarihi”, s.86.

³⁰⁶KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.70.

³⁰⁷V.F.BÜCHNER, “Sâsâniler”, **İ.A.**, s.245; KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.71; Esko NASKALI, “Sâsâniler”, **D.İ.A.**, s.174.

İran’da Sâsâniler diye bir büyük devrenin açılışı bu şekilde oldu. Bunlar Afganistan’a Horasan taraflarından zamanla tehlikeli olmaya başladılar. Kuşanların büyük merkezlerinden Baktria’nın imparatorluk arazisine katılması için uzun süren savaşlar yaptılar. Akhun tehlikesinden korkuları yoktu.³⁰⁸ V.yüzyıl’dan itibaren yaklaşık iki asır Kuzey Hindistan’ın en güçlü siyasi varlığı olarak görülen bu Türk devleti, Hint devletleriyle siyasi, askeri ve kültür alanlarında ilişkilerde bulunmuş ve Hint halkda uzun süre yer edecek izler bırakmıştır.³⁰⁹

2.2.2.Guptalar

Sâsâniler ile aynı zamanda Hindistan’a yönelen Guptalar da vardı. Bunlar 320 de Magadha ve Maurya sülalerinden sonra Ganj havzasında, orta kısımlarında bulundular. Özellikle Skandagupta döneminde Hindistan’da kalıcı etkisi oldu.³¹⁰ Sâsâniler Partların yerini almışlardır. Guptalar da Sakalar ve Kuşanların hâkimiyetini kurmak için mücadele ettiler. Guptaların Hindistan’da yaptıkları önemli bir iş, Kuşanların nüfuzunun kırılmasıyla birlikte Grek ve Kuşan kültürünü, yerine Gupta veya Hind kültürünün tekrar iadesini sağlamaları olmuştur.³¹¹ Ama daha sonra Gupta devletinde başta olan Skandagupta, 455’e doğru tahta çıktıktan sonra Akhunlar’a karşı koymak zorunda kalır. İlk zamanlarda ülkesini korudu. Daha sonra Gupta devleti dağılmaya yüz tutmuştur.³¹²

³⁰⁸KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.71.

³⁰⁹CÖHCE, “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti ve Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, s.818; CÖHCE, “Hindistan’da Türk Varlığı”, s.984.

³¹⁰Herman KULKE, Dietmar ROTHERMUND, **Hindistan Tarihi**, s.130; KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.71; BAYUR, “Hindistan Tarihi”, s.83-84.

³¹¹KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.71.

³¹²BAYUR, “Hindistan Tarihi”, c.1,s.86.

2.3.Akhunların Tarih Sahnesine Çıkışları

Akhun veya Eftalitler Orta Asya'nın büyük kabilelerinden sayılmışlardır. Fakat menşeleri hala karanlık bir şekildedir. V. yüzyıl'ın ortalarından VI. Yüzyıl'ın yarısını geçen bir zamanda Orta Asya'dan batıda Sâsâni, güneyde Hindistan içlerine kadar uzanan bir imparatorluğun sahibi olmuşlardır. Akhunlar'ı Çin kaynakları, Altay dağlarından Soğdiana'ya, Tohâristan'a sonra Hindistan'a inen, yeni hayat yerleri arayan kavim olarak görmektedir.³¹³

Macar Türkolog Czegledy'nin çalışmalarıyla Hunların son devirleri aydınlatıldı. Orhun ve Selenga vadisinde hüküm süren büyük Juan Juan Devleti'nden “Uar ve Hun” adında iki kabile bilinmeyen bir sebeple ayrıldı. Kuzey Kazakistan'a geldi, o bölgedeki eski halkını batıya doğru ittikten sonra güneye yöneldi. Daha sonra Afganistan'ın Tohâristan bölgesine indi. Burada Kuşanların “Kidarita hanedanı” da Baktria (Belh) süren bu halk söylendiği gibi Hun birliği idi.³¹⁴ Tohâristan'a yerleştikten sonra İran üzerine baskı yapan bu Uar-Hunların dokuz yıl süren saldırıları karşısında meşhur Sâsâni İmparatorluğu'nu yıkılma tehlikesi geçirdi.³¹⁵ Ancak Şapur II.'nin gayretleri sayesinde kurtuldu. Bu Orta Asyalı kütle 367'de bir ihtimal İran asıllı Kidarita Hanedanı'nı Belh havalisine sürerek bölgenin tam hâkimi oldu.³¹⁶

³¹³KONUKÇU, a.g.k., s.71.

³¹⁴SALMAN, “İslamiyetten Önceki Türk Devletleri” ,**Türk Tarihi ve Kültürü**, 2005, Ankara, s.16; GÜRÜN, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.153; KAFESOĞLU, a.g.k., s.80.

³¹⁵SALMAN, a.g.k., s.16; GÜRÜN, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.153.

³¹⁶SALMAN, a.g.k., s.17.

Akhunların, Ortaçağın büyük devletlerinden biriydi. V. ve VI. yüzyıllarda, Türkistan, Maverâünnehir, Doğu İran, Afganistan ve Hindistan'ın kuzeyinde geniş bir coğrafyada siyasi, askeri, kültür ve medeniyet alanındaki izleri vardır. Akhunların; Huttal, Bamiyan, Kabil çevresinde ve Ceyhun nehri güneyinde Tohâristan yerinde, hatta Sicistan'da ahali olarak bazı küçük beyliklerin emrinde bulundukları kaynaklarca ifade edilmektedir.³¹⁷ Akhunların kısa zaman içersinde geniş bir coğrafyada yayılmaları güçleriyle o döneme geçmeleriyle anlaşılmaktadır. Turfan camiasına giren kabile olduklarını “Hanlar”ın ikinci yüzyıl başlarındaki kuzey harplerine yardıma koştuklarını, Yüan Veylerin zamanında Sang-ç’len yöresinde oturduklarını” yazmaktadır.

“T’o-ba-Vey-şu Akhunlar hakkında; Akhunlar’ı büyük Yüeci asıllı olduklarını söyler, bunu kabul etsek bile onların ilk vatanları Kansu’nun komşuluğunda, Türklerle meskûn sahalarda oturduğu görülür. Gürcü ve Ermeni kaynakların da Akhunları ilgili hadiseleri vasıtasıyla tanımışlardır. Bunların Kafkasya’da rol oynadıkları görülmektedir. Prof. Z.V.Togan V. ve VI. yüzyıl’da Güney Kafkasya’da ve Azerbaycan’da “Hun” ismini taşıyan “Haylandurk” diye bilinen Akhunların Mugan’da Balasagan, Aras ırmağına yakın bir yerde Varagan gibi bir şehirleri olduğunu J.Marquart tetkiklerini esas alarak ileri sürmüştür”.

Akhunlar, Sâsâni arazisini istila etme girişimlerini V. yüzyıl’ın başlarında Ceyhun nehrini geçerek yapmışlardır. Bu olaylar İslam kaynaklarında izler bırakmıştır.³¹⁸ Genellikle bütün kaynaklarda şu bilgi mevcuttur; Eftalitler’in esasını Hunların oluşturduğu görüşü bütün kaynaklarda birleşmektedir.³¹⁹

³¹⁷Enver KONUKÇU, “Ak-Hunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)”, **Türkler**, c.1, s.845.

³¹⁸KONUKÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s.72-73.

³¹⁹GÜRÜN, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.153.

2.4. Akhunların Afganistan’da ve Hindistan’da Sâsâniler ve Araplarla olan Mücadeleleri

2.4.1. Akhunların Afganistan’da ve Hindistan’da Sâsânilerle olan Mücadeleleri

Sâsân tarafından kurulmuştur. Ve kısa zamanda bütün İran’a hâkim olan Sâsânîler/Sâsâniler V.yy.da iyice güçlendiler. Hükümdarlarına “Şâh unvanı verilirdi.³²⁰Hükümdarlarından Yezdegird, V.Behram, Firüz, Kavad ve Hüsrav Anuşirvan, Akhunlarla yakın siyasi ve askeri ilişkilerde bulundular. Hunların, Ceyhun Nehri’ni zaman zaman aşarak İran arazisini indiklerini, Bizans, Arap, Ermeni kaynaklarınca bildirilmektedir.

Akhunların yardımı ile 459-484 tarihleri arasında saltanat süren Şâh Firuz, Yezdegird’in ölümünden sonra tahta çıktı.³²¹ O da Kuzey Hindistan’a kadar sınırlarını genişletmiştir. Ve Gupta devletini dağıtmıştı.³²² Onun çağdaşı ise Akhun hükümdarı Ahşunvar/Aksungur’dur. Onun ya kendisi ya da görevlendirdiği bir komutan Tohâristan’ı ele geçirdi. Firuz “Lut halkı gibi Luti bir kavim olan” Akhunlar’a karşı verdiği sözleri tutmadı. Horasan mücadelesini kaybeden taraf Sâsâniler ve Firuz oldu. Af diledi ve bir daha savaş yapmamak, sınırı yeniden kesin şekilde belirlemek, haraç vermek, Tanrı adına and içmek sureti ile onu bağışladı.³²³Akhunlar bu tarihte zaferden sonra İran topraklarına girmiştir. Merv er-Rûd ve Herat şehirleri ile başta olmak üzere daha birkaç eyaleti idarelerine aldılar. Böylece 464-485 yılları arasındaki savaşın sonunda Ceyhun’un güneyinde ve batısındaki pek çok şehir ve kasaba bir daha İranlılara geçmemek üzere Türk toprakları haline gelmiştir.³²⁴

³²⁰Esko NASKALI, “Sâsâniler”, **D.İ.A.**, s.174; V.F.BÜCHNER, “Sâsâniler”, **İ.A.**, s.245; KONUKÇU, “Ak-Hunlar”, **Türkler**, s.829.

³²¹KAFESOĞLU, **a.g.k.**, s.83.

³²²BAYUR, **a.g.k.**, s.86; KAFESOĞLU, **a.g.k.**, s.83.

³²³KONUKÇU, **a.g.m.**, s.828-829.

³²⁴Dursun Ali AKBULUT, “Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler”, s.836; KAFESOĞLU, **a.g.k.**, s.83.

Firuz'dan sonra Kavad 484-531 yılları arasında saltanattaydı. Kavurd'un siyasetinin temeli yine Akhunlarla ilgiliydi. Balaş ile taht kavgasını kaybetmiş olan Kavad, yeniden tahtı elde etmeyi Akhunlar aracılığı ile gerçekleştirebildi. Aksungur ile dostluk kurdu. Onun yardımı ile İran'a döndü. Ve tahtı ele geçirdi. Bu sefer Suhra meselesi değil, Mezdek'in tutumuydu. Yeni bir fikirle ortaya çıkan Mezdek, tahtı sarsacak kadar güçlendi. Bir süre sonra Kavad, Akhunlara sığındı. Onlar, yine yardımcı kuvvet vererek, Mezdek tehlikesini yok ettiler ve sonunda Kavad tekrar tahtına kavuştu.³²⁵

I.Husrev Anuşirvan (531-579) Kavad'ın halefiydi. Bu zaman da Aksungur ve ya Taberi'nin bahsettiği Heyatıla(Akhun) hükümdarı hayatta değildi.³²⁶ Göktürkler, Akhunların doğusundaki yeni siyasi güçtü. Bunlar, askeri ve ticari yollar sebebiyle Akhunların rakibi olmuştu. Akhunlar, batıya doğru büyümeleri için tek engeldi. Bu nedenle, Sâsâni-Göktürkler ittifakı yapıldı. Akhunların üzerine, Husrev ve Mukan'ın batıdaki temsilcisi İstemi Han ile birlikte yürüdüler. Büyük bir zafer kazanarak, Akhunları yenilgiye uğrattılar. Bu yenilgi Hindistan'a kadar Akhunlar büyük toprak kayıplarına uğradılar.³²⁷

³²⁵KONUĞÇU, "Ak-Hunlar", **Türkler**, s.829; KAFESOĞLU, **a.g.k.**, s.83; NASKALI, "Sâsâniler", s.175; GÜRÜN, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.154.

³²⁶KONUĞÇU, **a.g.m.**, s.829.

³²⁷KAFESOĞLU, **a.g.k.**, s.84; KONUKÇU, **a.g.m.**, s.829; AKBULUT, "Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler", s.837.

2.4.2. Akhunların Afganistan’da ve Hindistan’da Araplarla olan Mücadeleleri

Sâsâniler tarihe karıştı. III. Yazdgerd (632-651) son Şâh’dı. Onun çağdaşı Tarhan Nizek’di. Türkçe “Tirek” ismi ile dikkati üzerine çekmiştir İslamiyet, Arabistan’da ortaya çıkmıştır. Bu dinin yayıldığı ve yayılmakta olduğu doğulularca biliniyordu. Dört halife ile akınlar başlamıştı. Sâsânilerden sonra Araplarla büyük mücadele yapmıştır. Tohâristan ve Bâdgis yöresinde, önce Abdullah bin Amir sonra Kuteybe, VIII. yy. başında ilerleyiş ile Akhunlar’ı mağlup ettiler. Direnişin büyük lideri Nizek Tarhan’ı öldürdüler. Sonuç olarak, 709-710 yılında, Tohâristan’daki Akhun hâkimiyeti bitmişti

Nizek Tarhan’dan sonra bölgede İslamiyet yayılmaya başlamıştır. Eski dini koruyanlar, Budizm’den ayrılmayan ise “kâfir” olarak nitelendirildi. Akhunlar, şehir kültürünü benimsemişlerdi. Ayrıca yerleşik düzende tarım hayatını devam ettirmişler, ticaret yolları üzerinde olmalarından dolayı yine eski zenginliklerini koruyabilmişlerdir. “Çinli gezginlerin ifadesine göre dini hürriyet sağlanmış ve Budistler, Tohâristan, Belh, Tirmiz’de viharalarında eğitim ve ibadetlerini devam ettirmişlerdi. Sangharamas denilen büyük yapı VII. yy. başlarında hala ayakta idi. Ve Hsüen Tsang VII. yy.’ın ilk yarısında burayı gelmiş ve ziyaret etmişti”³²⁸

³²⁸KONUKÇU, a.g.m., s.830; Enver KONUKÇU, “Bir Ak-Hun Prensi Tarhan Nizek”, **Türkler**, c.4, s.306.

2.5. Toraman Zamanı'nda Afganistan ve Hindistan

Akhunlar, Guptalar tarafından durulmuş olduğu halde Kabil, Gandhara, Peşaver'de hazırlıkta bulundukları görülür. Gupta İmparatorluğu'nun siyasi hayatındaki değişikliklerden yararlanmak istiyorlardı. Skandagupta 470'de öldü. Varisler nedeniyle Guptalar parçalandı.³²⁹ Toraman'ın komutasında bir ordu Malvaya kadar ilerledi. Oraya yerleşerek "Maharacaların başbuğu" unvanı alır; aynı zamanda bunlar arasında dağılmış Gupta devleti hükümdarlarından bazıları ve kuzeybatı Hindistan'nın birçok hükümdarı ona haraç verirdi.³³⁰

Akhunların başında T'e-kin unvanlı Toraman vardı. Toraman'ın şahsiyeti hakkında pek bilgi yoktur. Büyük olasılıkla Baktria'da ikamet eden Ahşunvar'ın halefleri tarafından Akhunların ilk hükümdarı olarak kabul etmekte olup, sonraki siyasi durum Toraman'ın Baktria Akhun hükümdarlarından ilgisini kesmekle kendisini gösterecekti. "J.F. Fleet, Akhunların Büyük Yüceği yahut Kuşan menşeli oluşunu dikkate alarak Toraman'ı onların prenslerinden biri imiş gibi tanıtmaktadır. el- Birûnî'nin, Kabil'de hüküm süren Türk Şâh'ı yahut Kabilşâh'ı hükümdarı Laga-Turman'ı da Toraman'dır. Toraman, Turaman veya Toreman Thakur'a tarafından "asi, isyancı" anlamında kullanmıştır. Toraman bir Akhun Tekin'i olarak Afganistan'da 480 senesinde iş başına geçmiştir. Hindistan'ı istila eden üçüncü yabancı hükümdardır. Daha önceleri Makedonyalı İskender Ganj ve Pencap dışındaki araziye Hindlilerden almıştı. İkinci Hind fatihi olarak Kuşanların büyük hükümdarı Kanişka bilinmektedir. Üçüncü de Akhun Tekin'i Toraman'dır. İlkinde Pencap'ı Guptalar'dan aldı."³³¹

³²⁹KONUKÇU, **a.g.k.**, s.88.

³³⁰BAYUR, "Hindistan Tarihi", c.1, s.86.

³³¹KONUKÇU, **a.g.k.**, s.88.

2.6. Sâsânilerle Göktürklerin Akhunlara Son Vermeleri Ve Akhunların Kültürel Özellikleri

Göktürklerin tarih sahnesine çıkması ile, Orta Asya'nın ipek ticaretini elinde tutan Akhunlarla Juan Juanlar arasında korunan siyasi dengeler bozuldu. Göktürkler büyük bir güç haline geldi. Göktürklerin iktisadi ve siyasi hâkimiyetlerini yürütebilmeleri için Akhunların hâkimiyetleri altına almaları gerekmektedir. Ancak ipek yoluna bu şekilde hâkim olabileceklerdi. İstemi'nin kuvvetleri Sâsânilerle ortak aynı anda harekete geçerek, Maverâünnehir'i istila ettiler. Akhunların Maverâünnehir'deki Nahşab(Nesef, Karşı) şehrine kadar Göktürklerin eline geçti. Nuşirevan ise bu sırada ordusu ile Akhunlar üzerine yürüdü. Akhunların diğer bölgeleri olan Toharistân, Zabulistân ve Çağaniyân'ı ele geçirdi. Daha sonra Şaş, Fergana, Semerkand, Buhara, Keş, Nesef şehirlerini zapt etti. Akhunlar hızlıca çöküşüne neden olmuştur. ³³²

Akhunlar, Hunların kolu ve devamı olarak İran, Çin, Hindistan'da göze çarptılar. Akhunlar, Sâsâni-Göktürk işbirliği ile 557'de ortadan kaldırıldı. Göktürkler kuzey doğudan saldırırken, Sâsâniler de batıdan harekete geçmiştir. Ve Akhun devletinin toprakları Ceyhun nehri sınırı olmak üzere, Göktürkler ve Sâsâniler arasında paylaştırıldı. ³³³

Hindistan'da ise asimile ile tarih sahnesinden silindiler. Savaşları ve önemli dünyaları tarih kitaplarında, kitabelerde ve paralarda devam etmektedir. ³³⁴

³³²KONUKÇU, **a.g.k.**, s.98-99-100.

³³³Ahmet TAŞAĞIL, **Gök-Türkler**, Ankara, 1995, s.32; KONUKÇU, "Ak-Hunlar", **Türkler**, s.830; GÜRÜN, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.153-154; KAFESOĞLU, **a.g.k.**, s.84; Hüseyin SALMAN, "İslamiyetten Önceki Türk Devletleri", s.17; CÖHCE, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti ve Kuşanlar ve Ak-Hunlar", s.818; CÖHCE, "Hindistan'da Türk Varlığı", s.984.

³³⁴KONUKÇU, "Ak-Hunlar", **Türkler**, s.830.

“Eftalitlerin Göktürk-Sâsâni ittifakından yıkıldığı düşüncesi ortaya atıldığından bu yana, hemen hemen bütün araştırmacılar, tenkide ihtiyaç dahi duymadan bu fikri benimsemişlerdir. Taberî, Mesûdi, Dineveri ve Firdevsi de bu düşüncüyü destekler kayıtlar bulunmamaktadır. Sadece Muhaddesî, eski geleneğin tesiri ile Firuz’un intikamını almak için Anuşirvan’ın Hakan’a yardım ettiğini haber vermektedir. Böyle bir anlaşma başlangıçta değil, fakat Göktürk ve Sâsâniler ele geçirdikleri ölçüde Eftalit topraklarına sahip olduktan sonra aradaki ortak sınırı ihmalini önlemek için yapılmıştır. Eftalitler’in içindeki kötü durumdan istifade eden Sâsâni ordusu, R.Grousset’ye göre, Belh ve Kunduz’a yani eski Helenler’in Baktria’sına doğru hızla yayıldılar. Bu harekât sırasında Sâsâniler’in ele geçirdikleri yeri Dineveri ziktermektedir. Ona göre, Tohâristan, Zabulistan, Kabulistan ve Sağaniyan İran topraklarına katılmıştır. Mesûdî ise Anuşirvan’ın Belh Nehri’nin ötesine geçtiğini ve Huttal sınırına kadar olan sahaya hâkim olduğunu söylemek suretiyle, Sâsâni istilasını geniş sahaya yayılmış olarak göstermektedir.”³³⁵

Göktürk-Sâsâni ittifakıyla 557 yılında Afganistan’daki hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir. Akhunlar kısa bir süre sonra Hindistan’da da yıkılacaklardır. Hindu asıllı racalar tarafından VII. yüzyıl’ın başlarında ortadan kaldırılacaktır. Bunlardan yalnızca bir grup 870 yılında, Türk Şâhiler adı altında Afganistan ile Hindistan aradaki yerde varlığını sürdürecektir.³³⁶

³³⁵AKBULUT, “Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler”, **Türkler**, s.839.

³³⁶CÖHCE, “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, **Türkler**, s.818; CÖHCE, “Hindistan’da Türk Varlığı”, s.984.

VI. yy.ın ortalarına kadar Akhunlar, Hindistan'nın yarısını ele geçirmişlerdi. Onlardan zamanımıza kadar çok az kültürel malzemeler kalmıştır. Bunun nedeni askeri bir devlet olduklarından ve kendi kültürlerini Hind Kültürü'nden üstün tuttukları için olabilir. Akhunların yıkılışı, Horasan ve civarının, Tohâristan'ın Türkler tarafından istila edilmesi sağlamıştır diyebiliriz. Kuşanlar ve Akhunlar Orta Asya'dan Hindistan'a doğru sürekli istilaların ilk habercileri olmuştur. Daha sonra Gazneliler Afganistan'da, Akhunlardan sonra ikinci büyük imparatorluğu kurmuşlardır. Gazneliler Hindistan'a kadar bulunmalarına rağmen, hiçbir zaman Akhunların ulaştığı sınırlara ulaşamamışlardır.³³⁷ VI. yy.ın sonlarına kadar Akhunlar; yaklaşık yüzyıl Kuzey Hindistan'ın en güçlü siyasi varlığını sürdürdüler. Akhunlar komşu devletler ile kültürel, siyasi ve askeri ilişkilerde bulunarak Hind halkının hafızasında uzun süre yer etmişlerdir. Hindliler ilk defa Kuşanlar'da gördükleri at ve at kültürü ile Türk teşkilatı yapısı Hindistan'a daha da yerleştirmiştir.³³⁸

“Taberî, Belazurî ve onların nakillerinde bulunan diğer tarihlerde, bu siyasi kuruluşların Tohâristan, Sicistan, Bamiyan, Huttal ve Kabil'de bağımsız halde yaşadıkları, daha çok kendi kabilelerine ve idareci ailelerine dayandıkları, Tarkan, Yabgu Şâh vb. unvanlara sahip kimselerce yönetildikleri göze çarpmaktadır. Şâh/Şâho dışında iki unvanda Türk geleneğinin devam ettirilmesi yönünde değerlendirilebilir. Tarhan Nizek, Cebbuye(Yabgu) ve Huttal-Şâh, Kabul/Kabil Şâh örneklerini verebilir”. Akhunların yıkılışından sonrada Sâsâniler de pek uzun bir saltanat sürmediler. Arabistan'da ortaya çıkan İslamiyet'in yayılma alanında İran'da bulunuyordu.³³⁹

³³⁷KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.118-119.

³³⁸DURAK, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, s.6-7; CÖHCE, “Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Ak-Hunlar”, **Türkler**, s.818; CÖHCE, “Hindistan'da Türk Varlığı”, s.984.

³³⁹KONUĞÇU, “Ak-Hunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)”, **Türkler**, s.845.

2.7. Akhunlar Dönemi'nde Öne Çıkan Afganistan Şehirleri

Volga'dan batıya geçen Hunlar'dır. Hakan unvanını taşıyan hükümdarlarıyla Güney İran'a ve Batı Afganistan'a inenler de Akhunlar'dır. Daha sonra devlet kurdular. Hâkimiyetlerini Hazar kıyılarından Kuzey Hidistan'a kadar büyüttüler. Sâsâni prensini Belh'e sürüp ele geçirdikleri Tohâristan bölgesini Tegin unvanlı prenslere bıraktılar. Daha sonra Herat, Zabulistan, Gurgan, Cürcan, Soğd bölgesini ele geçirdiler.³⁴⁰ Akhunlar Horasan'ı aldıktan sonra başta Belh şehri olmak üzere Horasan yerleşmek amacındaydılar.³⁴¹ Akhunların sahip oldukları yerler; Horasan'ın doğu bölümü, yani batıda Tâlekân'dan doğuda Tirmiz'e ve kuzeyde Firabr'dan güneyde Bamiyân kadar olan bölgedir. Ayrıca başkentleri Bâdgis bu şehri Sâsânilere karşı üs haline getirilmişti.³⁴²

Akhunların hâkim oldukları yerleri ve nereden çıkmış oldukları konu da önemlidir. Şimdiye kadar bilinen ise; Gur (Huo), Belh, Hsi-mo-ta-lo(Batı Bedahşân)'dır.³⁴³ Akhunlar ile Sâsâniler arasındaki sınır VI. yüzyılın başlarında Hazar Denizi'nin güney doğu köşesinde bulunan Gurgan şehriden geçmekteydi. Bu sınır, İslam kaynaklarında Horasan'ın Murgab vadilerinde olduğu görülmektedir. Taberî Akhunlar ve Sâsâniler arasındaki sınırı Merv al-rûd ve Belh arasındaki Tâlekân olarak bildirirken, Mirkhond ve bazıları ise Belh'in kuzeyine düşen Surkhan Çayı'nın Ceyhun'a karıştığı yer Tirmiz'i³⁴⁴ gösterir."³⁴⁵

³⁴⁰USLU, **a.g.t.**, s.20.

³⁴¹AKBULUT, **a.g.m.**, s.835.

³⁴²AKBULUT, **a.g.m.**, s.834; Ayrıca Müslüman fütûhatı sırasında Herat, Bâdgis ve Büşenc, Belazuri'nin azim diye adlandırdığı bir amirin idaresine verilmişti. Özellikle Herat Ak-Hunların oturduğu yerd. Bkz; C.L.HUART, "Horasan", s.561.

³⁴³KONUKÇU, **a.g.k.**, s.59

³⁴⁴Tirmiz; Sâmâni kitâb el-ensab adlı eserinde ve Mu'cam el-buldân isimli coğrafya kitabında Tarmiz şeklinde geçmektedir. Çin seyyâh'ı Hsüan-Tsang 630 tarihindeki ziyaretinde bu şehir Ta-mi şeklinde tesbit edilmiştir. Bkz; E.ESİN, "Tirmiz", **İ.A.**, c.12/1, s.382.

³⁴⁵KONUKÇU, **a.g.k.**, s.96.

VI. yüzyıl'da Akhunların sahip oldukları sınırları Çin yıllığı Liang-şu ile Sung Yun tarafından belirlenmiştir. Sun Yun 520'de Akhunların Hotan'da Po-ssu (Sâsâniler)'ya kadar uzandığını ifade eder. "Liang-şu 502-556 tarihleri arasında Akhunların Ki-pin(Kabil civarı), Yen-ki(Karaşar), k'ieu-tse(Kuça), Su-le (Kaşgar), Ku-mo(Bai), Yu-tien(Hotan), Kiupan gibi şehirleri olduğunu kaydetmektedir. Bu bilgiler 516'da Akhun sarayına gelen elçilerden öğrenilmiştir. Bu esnada Bâdgis ve Belh gibi iki merkezleri vardır."³⁴⁶ Akhunlar, Kuzey Afganistan'da Helenistik dünyanın veya İskender'in yerine geçen Kuşanlardan Belh'i ele geçirmiştir. Sâsânilerle olan mücadeleleri de vardır. Kuşan mirasçıları olan prensler arasında ise bir birlik yoktu. Belh'ten idare edilen akınlar Afganistan vadilerinde etkilerini göstermişti. Bu sürede bulunan Akhunların ilk temasa geçtikleri prenslik, Kuşan-Kidara olmuştu.³⁴⁷

2.7.1. Akhunlar Dönemi'nde Gur

Doğuya uzanan büyük dağ bölgesi ile Garcistan'nın güneyi Ghur ya da Garcistan olarak bilinmektedir, ve bu bölge Herat'tan Bâmyân'a, Kabil ve Gazne sınırlarına aynı zamanda Herat Nehri'nin güney kıyısına kadar uzanmaktadır.³⁴⁸

Herat'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan orta Afganistan'ın dağlık bölgesidir.³⁴⁹ Cüzçân, Ferahrûd, Herirûd ve Murgap nehirlerinin yöresindeki topraklara "Gur" denilirdi.³⁵⁰

³⁴⁶KONUĞÇU, **Kuşanlar ve Ak-Hunlar Tarihi**, s. 97.

³⁴⁷KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.84.

³⁴⁸STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.416.

³⁴⁹İqtıdar Husain SİDDİQUI, "Gurlular", **D.İ.A.**, c.14, s.207; AKBULUT, "Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler", s.834; KONUĞÇU, **a.g.k.**, s.60.

³⁵⁰SİDDİQUI, "Gurlular", s.207.

Bu kelime batılı tarihçiler tarafında “Ghor” veya “Gor” olarak okunmaktadır. Ama doğru şekli, Burhan-ı Katı’da ”sur” vezininde “Gur” olarak gösterilmiştir. Gurlular bugün bir İranlı kavim sayılmaktadır. Ama menşeleri Türk olduklarını gösteren belgeler çoğaldığı bilinir. “Mesudî’de geçen Gur ve Karluklara ait kayıtlar, J. Marquart tarafından “al-gur” yani “Oğuzlar” gibi okunmak istenmiştir. Çin yıllığı Liang-şu’da geçmekte olan Hua, Gur’a karşılıktır. Kaynağın ifadesine göre Po-ti (Belh)’den altı seyahat günü mesafede idi. Belki V. yüzyıl’dan sonra Akhunların merkezi olmaya başlamıştı. VIII. yüzyıl’a, yani Arap akınlarının başladığı zamanda Akhunların bir merkezi değil de, ülkenin adıymış farzedilmektedir. Liang-şu’da geçen Hua’nın tasviri Gur bölgesine tamamen uyduğu gibi, Tohâristan’ı da hatırlatıyor.”³⁵¹ Ayrıca Gur bölgesinde Gurlar ile birlikte Karluklar’da kaynaklarda söylenmektedir.³⁵²

Hudûd el Âlem’de Gur bölgesiyle ilgili şu şekilde geçmektedir; Dağların ve girintili çıkıntılı ülkenin arasında bir semttir. “Gurşâh” adında bir kralı vardır Eski günlerde bu Gur semti pagandı(Kâfir). Aslında insanların çoğu da Müslümandı. Birçok köy ve kasaba onlara aittir. Bu semt bazı kölelerin memleketidir. Ve zırh, korunma yelekleri ve iyi ordular buradan çıkar. İnsanları kötü niyetlidir, kuralsız yaşar ve cahildir. Onlar beyaz tenli ve esmerdir.³⁵³ İbn Havkal’a göre de bol sulu ve bahçeli bir bölgedir. Kendilerini Müslüman gibi gösterip Müslüman olmayan bir kavim vardır.³⁵⁴

³⁵¹KONUĞÇU, a.g.k., s.59-60.

³⁵²TOGAN, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.144.

³⁵³**Hudûd al-’Âlam**, s.110.

³⁵⁴YÖRÜKÂN, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, s.148.

2.7.2. Akhunlar Dönemi'nde Huo

Akhunların diğer bir merkezi, bugünkü Kunduz'da olan Huo'du. "J.Marquart, Huo Hulm'a 2,5 günlük mesafede ve aynı şekilde Ceyhun'dan hayli uzakta bulunan Karid Amir civarını belirtmektedir". VII. yüzyıl'ın ortasında T'ang'lar, T'u-huo-lo (Tohâristan)'a önem vermiştir. J.Oat diye okunmaktadır. Oat ise Var hecesinin kaideye uygun olarak Çince karşılığıdır. Ve içinde Farsça sonek "iç ve iç" olmaksızın belirten Val-iç, Va-iç, Va-iç-a, Var-ic-an, Var-val-iz, Val-valic şekli ile bilinmektedir. Huo ve Varvaliz aynı yerleri ifade ettiği İslam kaynaklarınca da malumdur. Abu'l-Fida, "Varvaliz eskiden Akhunlar"ın ülkesi olan Tohâristan'ın bir kasabasıdır demektedir."³⁵⁵ Ondan daha önceki kayıtlar arasında al- Hudûd el-âlem' de Valvalic için aynı ifade tekrarlar.³⁵⁶ "Kunduz aynı yere tekabül etmektedir ve bu ismin doğru şekli de Kuhan-Dız'dır."³⁵⁷ Burada sağlamlaştırılmış tek bir yolla ulaşılan ünlü Guhandiz(Kuhandız) ya da kale ve kasaba vardı.³⁵⁸

Procopius'a göre Akhun-Sâsâni mücadelesi başladığı sırada Akhunlar Gorgo şehrinde oturuyorlardı. De Guignes Gorgo'nun Harizm'de olabileceğini düşünmektedir. A.Cunnighan ise burayı Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki Hyrkania'nın başkenti Gürgen ile aynı yer olduğunu kabul eder. Eldeki bilgilerin ifadesine göre, Gorgo Çin kaynaklarında Hua veya Hua-lo-su'dur. Bugünkü Gur yerine denk gelmektedir. Bu şekilde Akhunların sınırları Herat'tan Heri Rûd'a kadar yayılmaktaydı.³⁵⁹

³⁵⁵KONUKÇU, **a.g.k.**, s.60

³⁵⁶KONUKÇU, **a.g.k.**, s.60; AKBULUT, **a.g.m.**, s.834.

³⁵⁷KONUKÇU, "Ak-Hunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)", **Türkler**, s.846.

³⁵⁸STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.349.

³⁵⁹AKBULUT, **a.g.m.**, s.834.

“T’u-huo-lo’nun eski ülkelerinden olup, 3000lik yeri oluşturmaktadır. Şehrin mesahası 10 kadardır. Burasının müstakil bir hükümdarı yoktur. Ülke Türklere tâbidir. Memleket düz araziden meydana gelir.

Muazzam imar edilmiş, mahsulleri, ormanları, çiçekleri çok bol, iklimi yumuşak, hoştur. Halkın karakteri sade ve doğrudur. Erkekleri canlı ve çeviktir. 10 manastırı, birkaç yüz rahibi vardır. Bu rahipler büyük küçük tekerlek mezheplerine bağlıdır. Hükümdarları Tü-küe’dendir. Bu hükümdar demir kapısının güneyine düşen bütün krallıklara hükmeder. Karargâhını her zaman değiştirir. Bu şehirde onun için sürekli olarak oturmadığı görülür. Bu ülkenin doğusunda Tsung-ling (Pamir) dağları güneyindeki Karlı Dağlar(Hindikuş)’dan başlar. Kuzeyde Issık göl mıntıkasına kadar uzanmaktadır. Huo Krallığı ise Wu-şa (Uşa/Alay dağları) yeri boyunca uzanır”. Hsüan Tsang’ın bu bu kaydından Huo’nun Tohristan’da olduğu anlaşılmaktadır. Tohâristan, özellikle Belh’in doğusunda Ceyhun ırmağının güneyindeki Hulm, Kunduz, Iskamil, Talakân, Simingân, Baglan gibi yerleri içine alan bölge olarak bilinmektedir.³⁶⁰Hüan-Tsang’a göre Tu-ho-lo memleketi 27 küçük beyliğe ayrılmıştı. Geniş anlamda Amu Deya’nın sağ ve sol tarafında bulunan ve Belh’e tabi olan dağlık memleketi alıyordu.³⁶¹Tohâristan’ın VII. yüzyıl’daki tasviri yine Hsüan Tsang tarafından yapılmıştır. Şu haberleri vermiştir. “Demir Kapı’yı geçerek T’u-huo-lo ülkesine girmiş olduk. Bu ülke kuzey-güney istikametinde takriben 1000 li, doğudan batıya 3000 li uzunluktadır. Burası doğuda Tsung-ling, batıda Posse(İran)’ye kadarki sahayı içine almaktadır. Güneyinde karlı dağlar, kuzeyinde Demir kapı vardır. Ceyhun ırmağı Tu-huo-lo’nun ortasından batı istikametine doğru akmaktadır. Eskiden buraları idare eden müstakil bir hükümdar ailesi varmış. Yıkılışlarından birkaç yüzyıllık zaman geçmiştir. Sonra araları tabîî sınırlarla ayrılmış yirmi yedi beylik teşekkül etmiştir. Bunlar şimdi Tü-küe’lere bağlıdır.”³⁶²

³⁶⁰KONUKÇU, **a.g.k.**, s.61

³⁶¹W.BARTHOLD, “Tohâristan”, **İ.A.**, c.12/1, s.399.

³⁶²KONUKÇU, **a.g.k.**, s.61-62.

Demir Kapı; Coğrafi yer olarak Semerkand ve Buhara'dan Belh'e giden yoldur. Demir Kapı, Göktürk ordularının batıdaki en son sınırı olarak gösterilir. Demir kapı, her iki tarafında yüksek kayaların olduğu dar bir geçittir. Geçidin en dar yerinde de Göktürklerin geçişine engel olmak için demirden kapılar yapılmıştır. Ve çanlar ve çingirdaklarla bir alarm sistemi tesis edilmiştir. Geçidin uzunluğu 3km, genişliği 10-18m kadardı.³⁶³

Tohâristan Belh'e bağlı büyük bir alana sahiptir. Bedahşân, Sûd, Bamiyân, Pençşîr nahiyelerinin çevirdiği yere verilen addır.³⁶⁴VI-VII. asırda, Tirmiz'in bulunduğu ve o devirde Sogd Demirkapısı. "Tohâristan yabgusu" diye adlandırılan Göktürklerin bu ile hâkim olmuştur. Hsüan-Tsang, Tohâristan Türk yabgularının baş merkezleri Belh ve Kunduz, burada 12 manastır ve 1.000 kadar rahip gördüğünü kaydetmiştir. Ayrıca Kuşan devrinde ait Karatepe ve Cengiz tepe mabetleri VI-VIII yy.lara mevcuttur.³⁶⁵ Göktürklerin güneye doğru yayılmalarına bu ele geçirilmez diye düşünülen geçit de engel olamamıştır. Hsüan-tsang, Demir kapıyı geçtikten sonra Kunduz'da Göktürlere rastlamıştır. İstemi Kağan'ın Eftalit Devleti ikinci ve sonuncu darbeyi indirmesi ile Göktürklerin batı sınırları Keşmir boyunca uzanmıştı. "T'u-huo-lo'nun iklimi nemli ve sıcak olduğu için bu yerde her türlü hastalığa raslanır. Kışın sonbahar aylarında sürekli yağmur yağar. Bundan dolayı T'u-huo-lo'nun güneyinden Lan-p'o'dan başlamak üzere kuzeye kadar hastalık yapıyor. T'u-huo-lo halkı vücutca zayıf ve karakterce korkaktırlar. Dini ve ahlaki mevzularındaki bilgileri de birbirine temaslarının adabından ileri geçmiyor. Ticarete altın ve gümüş sikkeler kullanırlar ve bunların paraları da komşu yerlerden farklıdır". Başka seyyah 727 senesinde Tohâristan'dan bahsetmektedir. Belh'i ziyaret etmiş olan Hui-ç'ao, Tohâristan hükümdarının doğuya, Bedahşân'a Arapların zorlamasıyla çekildiğini haber vermektedir.³⁶⁶

³⁶³AKBULUT, "Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler", **Türkler**, s.840.

³⁶⁴USLU, **Horasan Tarihi**, s.46.

³⁶⁵E.ESİN, "Tirmiz", s.384.

³⁶⁶KONUKÇU, **a.g.k.**, s.62.

2.7.3. Akhunlar Dönemi'nde Belh

Belh, Kuzey Afganistan'da Ceyhun ırmağının güneyinde, Dehas kolu üzerinde ve Kûh-i Baba dağının eteklerinde yer alır. Eski Horasan satraplığının siyasi, Toharların dini merkezi durumundaydır. Ermeniler “Bahl”, Arap ve Farslar “Belh” diye adlandırmışlardır.³⁶⁷ Çinililer ise “Fo-ho-lo, Fo-ko-lo, Po-ti”, Süryaniler “Balakh” diye adlandırmışlardı. Grek hâkimiyetine son verilmesinden sonra bu şehirden Kuşanlar'ı buradan çıkartıp, onları sonra güneye sürdüler. Bu şekilde Belh, Akhunların VIII. yüzyıla kadar önemli merkezlerinden biri olmuştu.

Sui-şu; Belh'in U-hu ırmağının güneyinde olduğunu bildirmektedir. Belh'teki Akhun nüfusu 50-60.000 olduğu tahmin edilmektedir. Belh'in asıl önemi Sâsâni savaşları sırasında olmuştur. Ülkenin sınırları, Sung Yun'un seyahatı sırasında Hotan'dan, Belh'in batısında İran'a kadar uzanıyordu. Hsüan Tsang seyahatı sırasında Belh'e uğramıştır. Şehri şöyle tasvir etmektedir: “Fo-ho kuzey-güney 400, doğu-batı 800li'dir. Kuzeyde sınırı Ceyhun'dur. Küçük Rajagriha da denir. Şehrin çevresi 20li'dir. Mahsulleri sularlı boldur. Küçük tekerlek mezhebine mensuptur.”³⁶⁸ Belh yunan kültürünün merkeziydi. Kuşan ve Akhunlar zamanında önemini kaybetmiştir. Ama Kuşanların dini merkezi olmuştur.³⁶⁹ Belh civarı Müslümanlar arasında da çok meşhur olan ve İbnü'l Fakih tarafından ayrıntılarla tasvir edilmiş olan yer Nevbahar (yeni manastır) adındaki bir Budist tapınağı vardır.³⁷⁰

³⁶⁷ R.HARTMANN, “Belh”, *İ.A.*, c.2, s.485; KONUKÇU, *a.g.k.*, s.62.

³⁶⁸ KONUKÇU, *a.g.k.*, s.62-63.

³⁶⁹ R.HARTMANN, “Belh”, *İ.A.*, c.2, s.485.

³⁷⁰ BARTHOLD, *a.g.k.*, s.100-101.

“İbnü’l Fakih’e göre, bu tapınak Çin imparatorlukları ve Kabulşâh, (Kabul’un idarecisi) ile aynı inanca sahip putperestler ve heykellerin en büyüğüne saygılarını sunmak üzere buraya birçok insan gelirdi. Nevbahar’ın³⁷¹ idaresi, sekiz fersah uzunluğunda ve dört fersah genişliğinde bir mülke sahip bulunan Bermeki ailesinin elindeydi. Belh ve Nevbahar, Araplar tarafından Halife Osman veya başka kaynaklara göre Muaviye devrinde tahrip edilmiştir.” Araplar Belh’ten iki fersan mesafede Barukan yerinde yeni bir şehir kurmuşlardır. 725 yılında vali Esed b. Abdullah eski şehri tamire karar vermiştir. Bunu yapmaya yine Bermeki ailesi memur etmiştir. IX. yy.’(Belh tarihi yazarına göre 848’den itibaren) Belh şehri Hâşim b. Mâhîcûr’un torunu Davud b. Abbas tarafından idare merkezi olmuştur.

Belh civarında Nûsâr köyü ve kalesinin olduğu gibi, şehirdeki bazı yapıların da kurucusudur. Bütün bu yapılar, Saffârî hanedanın kurucusu olan Yakub tarafından 256 yılında tahrip olmuştur. Yakub’un ayrılışından sonra, Davud harebe halinde kalesine dönmüş ise de on yedi gün içinde ölmüştür. Tahîrî ve Sâ mânî devirlerinde ise Belh, Herat ve Merv gibi Horasan’ın en büyük şehirlerinden biri idi. Mukaddesî, büyüklük bakımından Buhara’ya yakın olduğunu ifade eder.³⁷²

Akhunlar Maverâünnehir’de, V. yüzyıl’ın başlarında Hun boylar birliğine mensup bir kabile olarak yaşıyorlardı. Onlar Ortadoğu, Afganistan, Hindistan’da siyasi bir varlık olarak görülecektir. V.yy.ın ilk çeyreğinde Ceyhun’u geçerek Sâsânîleri ve Kuşan prensliklerine baskı yapmışlardır. Sâsânîler tarafına, Belh bölgesini istilalarından sonra yöneldiler.³⁷³

³⁷¹ Nevbahar; Bir Budist manastırıydı. Dünya’nın her yerinden özellikle Çin’den gelen ziyaretçiler olurdu. Kays b. El-Haysam, ikinci kez Belh’i zaptettiğinde Nevbahar’ı yıkmıştır. Bkz; R.HARTMANN, “Belh”, *İ.A.*, c.2, s.486.

³⁷² BARTHOLD, *a.g.k.*, s.100.

³⁷³ KONUKÇU, *a.g.k.*, s.118; AKBULUT, *a.g.m.*, s.839

Belh'in çevresinde eski zamanlarda bir sur bulunurdu. Bu sur hem şehir civarın köylerin içini kapsıyordu. Ayrıca oniki fersah uzunluğunda ve on iki kapısı bulunur. Ama XIX. yy.da artık bu sur mevcut değildir. Bütün büyük şehirlerde olduğu gibi Belh de asıl şehir ve varoşlar olmak üzere iki kısma ayrılırdı.

“Belh Yakubî'ye göre dört, onuncu asır coğrafyacılar göre yedi kapısı vardı. Ya'kubî'nin ifadesi, rebad için değil, şehristan için de geçerli bir sayı kabul edilmelidir. Diğer büyük şehirlerde de dört kapılı şehristanlara tesadüf edilmelidir ki bunun muhtemelen Sâmânî devri İran şehir mimarisinin etkisi ile açıklamak mümkün olduğunu belirtir. Ya'kubî'ye göre, rebad suru ile şehristan suru arasındaki mesafe bir fersaktır. Şehristan surunun uzunluk ve genişliği de bir fersaktır. İstihari ise, bunun ancak yarım fersah (üç mil) olduğunu söyler. Surlar ve bütün binalar kerpiçten yapılmıştı. Şehristanın merkezinde Cuma camii bulunuyordu. Bunun inşa tarihi Belh yazarı tarafından 124 olarak gösterilmektedir. Camiinin etrafında çarşılar yer alırdı. Muhaddesi, şehrin zenginliğini övmektedir. Belh ve civarının zenginliği devlet bütçesine çok büyük miktarda katkıda bulunuyordu.”³⁷⁴

Akhun hâkimiyetinden sonra Belh, yine dini merkez kimliğini korumuştur. Sâsâniler zamanında Bermekiler'in Ateş mabedinin reisleri olduğu görülmektedir. İslam tarafının yazdıklarına bakılırsa, Nevbahar üzerinde büyük sütun denem ve yüksekliği 100 arşını geçen kubbesi olduğu, ayrıca bunun üzerinde de rüzgarın dalgalandırdığı büyükçe bir bayrak olduğunu, binanın içinde çok sayıda put bulunmakta olduğunu ifade etmişlerdir. Kabil, Çin, Hind gibi yerlerden gelenler burasını ziyaret edilirmiş.³⁷⁵

³⁷⁴BARTHOLD, a.g.k., s.101.

³⁷⁵KONUKÇU, a.g.k., s.63.

2.7.4. Akhunlar Dönemi'nde Batı Bedahşân (Hsi-mo-ta-lo)

Akhunların en son ve büyük merkezleri, Bedahşân'ın batısındaki Himatala'ydı. Sung Yun buradan geçmiş ama isminden bahsetmemiştir. Akhun hükümdarı ile konuştuğu yer muhtemelen Hai-mo-ta-lo'ydu. Hsi-mo-ta-lo'nun güzel tasviri ile Hsüan Tsang şu bilgileri verir; “Hsi-motala memleketi eskiden Tohâristan'ın bir parçasıydı. 3000'li çevresindedir. Birbirini takip eden dağlar ve ırmakları vardır. Memleket verimli ve tahıl harmanı yapmaya müsaittir. Hükümdarları Sakya menşeli olduğu söylenmektedir. Daha sonra Pamir Dağları'nın batısındaki yerleri ele geçirmişlerdi. Komşu ülkelere baskın yapmışlardır. Bunlar çadırda yaşıyorlar. Çi-li-şi-mi bunların batısındai Po-to-ç'ang-na doğularında kalmaktadır.”³⁷⁶

Bedahşân ismine, ilk defa, VII-VIII. yy.lara ait Çin kaynaklarında geçmektedir. Hüan-çuang'da Po-t'o-tçoang-na şeklindedir. Çinliler bu ülkeyi, Tu-ho-lo(Tuharistan) tarif ederler. Araplar bu kelimeyi iki anlamda söylemektedir. Biri dar anlamda Tuharistan(Tohâristan), biri Belh-Bedaşan arasındaki memlekettir. Bu topraklar Akhunların elindeydi.³⁷⁷

Mes' ûdî, *el-Tenbih ve'l-işrâf*, da Bedahşân hakkında şunları yazmıştır(s.62); “Ceyhun nehri Bedahşân'ın ötesinden geçer. Bedahşan ribatının amilliklerinin Ceyhun'un çıktığı yere yakın sınırları Türklerden medeni ve göcebe Uhan, Tibet, Aygan kabileleri cephesidir. Bu nehir burada Aygan cinsinin adıyla bilinir.”³⁷⁸

³⁷⁶KONUKÇU, **a.g.k.**, s.64.

³⁷⁷W.BARTHOLD, “Bedahşân”, **İ.A.**, c.2,s.436.

³⁷⁸Ramazan ŞEŞEN, **İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Ankara, 2001, s.57.

2.7.5. Akhunlar Dönemi'nde Gazne

İbn Haldun'a göre iklimin sekizinci kısmında Türk kavimlerinden Karlukların dolaştığı yer, batıda Sicistan güneyden Hind Kabil'i toprakları ile bitişik yerdir. Bu yerde Gur(Ghur) dağları ve illeri bulunmaktadır. Bu yerin merkezi de Hindistan sınırındaki Gazne'dir.³⁷⁹ Gazne İslam öncesi tarihi karanlıktır.³⁸⁰ Bu şehir Batlamyus'un "Gazaca", Yunanlılar'ın "Gazos" dedikleri şehirdir. Hüen-Tsang'ın Ho-si-na'sı bu şehre karşılıktır. Hüen-Tsang'ın Ho-si-na's, Tsao-kin-to krallığının hükümet merkezidir.³⁸¹ Kabil'in 145km güneybatısında yer almaktadır. Aynı adı taşıyan eyaletin merkezidir. Bir yayla görünümünde olan Arkeolojik kazılardan anlaşıldığı üzere milattan önce kurulmuştur. Gazne'nin de içinde bulunduğu bölge Zabüller'in yurdu olup "Zabülistan" adıyla anılmaktadır. Kale ve şehir aynı ismi taşıyan akarsu kenarındadır. İslam kaynaklarında, asıl adı Genzek olan şehir "Gazne ve Geznîn" şeklinde kaydetmiştir. Gazne şehri, önceleri İran'daki çeşitli imparatorlukların toprakları içinde görünen, Baktria Krallığı'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Hsiung-nular tarafından batıya göçe zorlanan Yüeciler ve onlardan önce de Sakalar Hindistan'ı istila ederken Gazne'yi almışlardır. Ayrıca Yüecilerin Afganistan'daki dört yabguluktan biri Gazne'yi içine almaktadır. Kuşanların mirasçıları Akhunlar da Gazne'yi iki yüzyıl kadar idareleri altında bulundurdular. Göktürk Sâsânî iş birliği Akhun Devleti yıkıldıktan sonra Gazne mahallî siyasî teşekküllerce idare edildi. Huei-ch'ao, VIII. yüzyıl başında Gazne'yi ziyaret etmiştir. Burada birçok ibadethanenin olduğunu, şehrin "Sha-Tarkan" adlı bir Türk tarafından yönetildiğini söyler. Saffârî nüfuzu Gazne kapıları boyunca IX. yy.da yayıldı.³⁸²

³⁷⁹İbn Haldun, **Mukaddime**, c.I, 306.

³⁸⁰M.Longworth DAMES, "Gazne", **İ.A.**, c.4, s.741; Enver KONUKÇU, "Gazne", **D.İ.A.**, c.13, İstanbul, 1996, s.479.

³⁸¹DAMES, "Gazne", s.741

³⁸²KONUKÇU, "Gazne", s.479.

Türk kabileleri Akhunların yıkılışından sonra da Kabil, Gazne ve Kandeher çizgisinde hayatlarını devam ettirdiklerini İslam coğrafyacıları ifade eder. Bunların başında ise Halaçlar geliyordu. Horasanlılar'ın Gazne gibi tabiat şartlarının çok zor olduğu yerlerde yerleşmelerini bazı müellifler tarafından garip karşılanmıştır. Şehrin X.yy.da Sâ mâniler'in hâkimiyetinde bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁸³

Gazne, Sâ mâniler döneminde Horasan valiliğine Ebu'l Husayn Simcur getirilmiş ve Gazne'yi zaptetmiştir. Gazneliler sülalesinin koruyucusu Alptegin'in ilk girişimi I.Nuh zamanında yapılmıştır.³⁸⁴

Kuşanlar'dan devraldıkları Afganistan şehirlerini güç dengeleri içerisinde korumaya çalışmışlar, şehirlerin önemini kaybettirmemişlerdir. Bazen şehirler istilaya uğramıştır. Fakat şehirlerin kültürel özelliklerini, kimliklerini korumuşlardır. Kendilerinden izler bırakmışlardır. Bu şehirlerin önemli yerlerde olduklarını anlamışlar çeşitli önemler almışlardır. Günümüzde bu devletle ilgili kültürel olarak pek izler kalmamıştır. Biz şehirler hakkındaki o dönem ait bilgileri şehirleri gezip yazarlardan öğrenmekteyiz.

³⁸³KONUKÇU, "Gazne", **D.İ.A.**, s.479; Ayrıca DAMES, Bu şehrin Sâ mânilere dahil olup olmadığı da şüpheli bir durum olduğunu ifade eder.Bkz; DAMES, "Gazne", s.741.

³⁸⁴V.F.BÜCHNER, "Sâ mâniler", s.142.

3.SÂMÂNİLER DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ

3.1. Sâ mâniler Dönemi'nde Afganistan Bölgesi

Sâmâniler Devleti'nin başkenti Buhara'dır. Buhara, Maveraünnehir bölgesinde yer almaktadır. Coğrafi bir terim olarak Maveraünnehir, Seyhun(Sir Derya), ile Ceyhun (Amu Derya) nehirleri arasında olan bölgeye verilen isimdir. Kelime anlamı olarak Arapça'da "nehrin ötesi" anlamın taşımaktadır.³⁸⁵ Türkler arasında İslamiyet'in yayılması Orta Asya'da İranlı Sâ mânîoğulları hâkimiyeti devrinden itibaren başlamıştır.³⁸⁶ Sâ mânilerin kurucusu; Kuzey Afganistan'da Belh bölgesinde bir dihan(mahalli toprak sahibi) olan Sâ mân-Hudâ adında birisidir. İslam dinini benimsemiştir.³⁸⁷ Belh bölgesinde kurulan Sâ mâniler zamanında Türk nüfuzu Horasan'da artmıştır.³⁸⁸

3.2. Sâ mâniler Dönemi'nde Belh Şehri

Belh şehri, İslam öncesi dönemde büyük idari ve ticari öneme sahiptir. Bölgesinin merkeziydi. Belh şehri, İslamiyet öncesi dönemde Budizm'in önemli merkezlerinden olan ve bütün Budistler tarafından ziyaret edilen ünlü Nevbahar mabedi burada bulunuyordu.³⁸⁹ Abbasiler döneminin ünlü vezir ailesi Bermekilerin soyu da Belh şehrine dayanıyordu.³⁹⁰

³⁸⁵ Aydın USTA, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni(Sâ mâniler Devleti)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s.24-25.

³⁸⁶ V.V.BARTHOLD, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Çağlar yay., Ankara, 2004, s.55.

³⁸⁷ C.E. BOSWORTH, **İslam Devletleri Tarihi**, (Çev; E.MERÇİL, M.İPŞİRLİ), İstanbul, 1980, s.127; USTA, **a.g.k.**, s.70; BARTHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.225-226.

³⁸⁸ Z.V.TOGAN, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, s.55.

³⁸⁹ USTA, **a.g.k.**, s.34; YAZICI, "Belh", s.410.

³⁹⁰ USTA, **a.g.k.**, s.34; BARTHOLD, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, s.55.

Ayrıca Sâ mânilerin atası Sâ mân hûdat'ın bu şehrin hâkimi olduğuna ait rivayetlerde vardır. Belh, ılıman bir iklime sahiptir, düz bir arazi üzerine kurulmuştur. Ticari ve demografik açıdan gelişmelerine yardımcı olan en büyük etken olmuştur. “el-Makdîsi bu özelliklerinden dolayı buraya İranlılar'ın “Belhü'l-Behiyye (Muhteşem, Görkemli Belh)”dediklerini belirtir.³⁹¹ Belh'in doğusundaki geniş topraklara ise Tohâristan eyaleti bulunmaktadır. Sâ mâniler ayrıca Sistan, Taberistan, Cürcan³⁹², Kirman ve Deylem üzerinde zaman zaman egemenlik kurmaya çalışmışlardır. Ama bu mücadelelerde kalıcı olmamıştır.³⁹³ Abbasi halifelerinin vezirleri olan Bermekîler gibi Sâ mânîoğullarının da çıkış yerleri Belh'dir. Buralarda İslam öncesi devirlerde kendi memleketlerine katmak değil, o yeni fethedilen zengin ülkelerde yerleşmek ve kalmak amacıyla yapılıyordu.³⁹⁴ Yakûbî'ye göre; Cürcan Deylem Nehri kıyısındadır. Ve Muaviye'nin komutanlarından Said b. Osman tarafından alındı. Sonradan Abdülmelik b. Mervan'ın komutanlarından Yezid b. Muhalleb tarafından alınmıştı. Halkı hakkında da ipek elbise giydiğini, Hurma arazisinin de çok olduğundan bahseder.³⁹⁵ Belh, Abbasiler'in ilk dönemlerinde çok adı geçmemiştir. Harunnürreşid döneminde, Kumandan Ali b. Mâhân, Râfi b Leys b Nasr'a karşı üs olarak kullandı. Daha sonraları şehir, Horasan'da hüküm süren Tâhirîlerin eline geçmiştir. Bu zamanda Bânîcûrî babasının yerine buranın valisi oldu.(847)³⁹⁶ IX yy.ın yarısında Huttal hanedanlığının Dâ'üd b.Abbas isminde birini, Belh valisi olarak şehirde kendisine Navşâd adında bir saray inşa ettirmişti. 257(870)'ye doğru bu saray tahrip edildi. El-İstâhrî'ye göre Sâ mâniler döneminde şehir balçıkla sıvanmış ve birçok yerinde kapılar açılmıştır.³⁹⁷

³⁹¹USTA, **a.g.k.**,s.34.

³⁹²Cürcan; Hazar denizinin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cürcan, Ortaçağ coğrafyacıları tarafından bazen Tohâristan bazen de Horasan sınırları içinde gösterilmiştir. Bkz; Rıza KURTULUŞ, “Cürcân”, **D.İ.A.**, c.8, İstanbul, 1993, s.131;

³⁹³USTA, **a.g.k.**, s.34-35.

³⁹⁴V.V.BARTHOLD, **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, s.60.

³⁹⁵AĞARI, **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri)**, s.271.

³⁹⁶YAZICI, “Belh”, **D.İ.A.**, s.410.

³⁹⁷R.HARTMANN, “Belh”, **İ.A.**, c.2, s.486.

Yakub b Leys 870'te tarafından çıkarıldı. Semerkand'da Sâ mânilere sığınan Davud bir süre sonra Belh'e geri döndü. Belh civarında, Amr b Leys'in esir düşer sonra burası onların eline geçti. (900) Belh, Sâ mâniler döneminde çok büyük gelişme gösterdi. Sâ mâniler döneminde buraya vali olarak gönderilmiş olan Fâik Hassa, Alptegin, Sebüktegin hemen hemen bağımsızdı. Sâ mânî toprakları Gazneliler ve Karahanlılar arasında bölüşülmüştür. Bölüşülme sonunda Belh'te Mahmud'un payına düşmüştü.³⁹⁸

3.3. Sâ mâniler Dönemi'nde Herat Şehri

Sâ mânilerin tarihe çıkışı Semerkand gösterilmektedir. Belh ve Eşnas şehirlerinin isimleri de belirtilir. Belh şehri, Akhunlar zamanında önemli şehirlerden biri olmuştur. Akhunların yıkıldıktan sonra şehir Göktürk Devleti'nin sınırları içinde kalmıştır. İslam fetihleri sırasında dahi Tohâristan bölgesi, Türk egemenliği altındaydı. Sâ mâniler döneminde en önemli kaynaklarından biri Nerşâhi'dir. Sâ mâniler'in, Behram Çubin gibi kahraman bir İranlı kumandanın soyundan geldiğini düşünülürse onların bu şehirdeki hâkimiyetlerinin çok önceki dönemlere dayanması gerekir.³⁹⁹ Sâ mâniler'in kurucusu Sâ mân-Hudâ İslam dinini benimsemiştir. Ve dört torununu Halife el-Me'mûn'a hizmet vermiştir. Oğullarını Fergana Semerkand ve Horasan'a tayin etti. İlyas'ı Herat'a vali tayin etmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁸YAZICI, "Belh", **D.İ.A.**, s.410.

³⁹⁹USTA, **a.g.k.**, s.70-71.

⁴⁰⁰BOSWORTH, **İslam Devletleri Tarihi**, s.127; BARTHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.226.

Sâmâniler Herat'ta hayatlarını devam ettiremediler. İlyas vefat etti ve yerine birini bırakmamıştı. Herat ve Sicistan'da Saffâriler ortaya çıkmıştır.⁴⁰¹ Saffârîlerin kuzeye doğru Bâdgis ve Horasan tarafına genişlemesi erken başladı. Açılımda Bâdgis ve Kuhistan'ın eskilerde kurulmuş olan Harîcilerin merkezinden çalışarak zarang(zereng)'in kendisine saldıran ve hatta Sistan taşrasının başına bela olan Harîci takımına karşı oldukça fazla cezalandırma ve misilleme içeren tavrı sergilediler. Fakat Nişabur'da Sistan'a hükmeden Tahirî valisinin artan basiretsizliği Yakub'un askeri genişleme hırsını arttırmıştır.⁴⁰²

Saffârî emiri Yakub b. El-Leys'in Herat'ı fethi sırasında Tâhirîler'den Hüseyin b. Abdullah b. Tahir'in burada vali olduğunu kaynaklarda geçmektedir. İbrahim, Abdllah b. Tahir'in emriyle Sistan'daki Haricilerle mücadele için görevlendirilmişti. Fakat çok başarılı olamadı. Abdullah Herat'ı kuşatmış olan Yakub b. el-Leys üzerine gönderilen İbrahim, Fuşeng yakınlarında 867 yılındaki savaşı kaybetti. Nişabur'a kaçmıştır. Daha sonra yakalanıp Sistan'a götürülmüştür. Kaynaklar, Sâmânilerin Herat kolu ile olarak bu tarihten sonra hiç bir bilgi vermezler.⁴⁰³

Gerdizi ve Cüzcanî tarafından temsil edilen “doğu” kaynak geleneği, Yakub'un Herat'a Fuşeng'e karşı seferini 257/871'e koyarlar. Buna göre Yakub, kuzey ve doğu Afganistan'da Belh'de, Ebu Davud'un Bâmiyân Şir'i Firuz'a karşı gerçekleştirdiği operasyonlardan dönüşünde Sistan'da saldırılarını arttırdı.⁴⁰⁴

⁴⁰¹BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.226.

⁴⁰²Clifford Edmund BOSWORTH, *The History of The Saffarids of Sistan and The Maliks of Nimruz*, England, 1994, s.108.

⁴⁰³USTA, *a.g.k.*, s.80.

⁴⁰⁴BOSWORTH, *The History of The Saffarids of Sistan and The Maliks of Nimruz*, s.113.

Yerel tarihe göre Yakub Davud'u Sistan'da bırakarak, Herat şehrinde Tahiri valisi Hüseyin, Abdullah'ı kuşatma altına aldı. Sonu teslim olmaya kadar varan uzun bir kuşatmadan sonra Hüseyin'i kendisi yakalayarak ve toplu bir aman önererek ve tahminen şehri yağmalanmaktan alıkoyarak Herat'ı aldı. Yakub'un Horasan'da Tahiri hâkimiyetini sonsuza kadar bitirmeye dikkatini toplamasına kadar Herat'ın kontrolünü ne kadar süreyle sağlayabildiği hakkında bir bilgi yok. Fakat Yakub'un Afganistan'da kuzeye doğru yapılan askeri operasyonlardan sonra Belh'i ve Toharistân'dan Sistan'a dönerken tekrar Herat'a geldiğinden bahsediliyor.⁴⁰⁵

Herat'a, Gassân b. Abbâd'ın tayin ettiği Sâ mânî ailesinden İlyas b. Esed'in nesli sahip olamadı. Herat'ta Tâhirîler'den sonra, Saffârî idaresi 297/909-10'da Sistan'ı istila ettikten sonra bitti. Herat, artık Sâ mânîler hâkimiyetine girdi. Ebû Nasr Herat'a yerleşti. Daha sonra yerine geçen oğlu Ahmed b. İsmail geçmiştir. Ve Ahmed b. İsmail es-Sâ mânîler hâkimiyetine girdi. O daha sonra Sistan'da olmayı tercih etti. Herat'a tayin ettiği emirlerinden Hüseyin b. Ali isyan etti. Hüseyin 302/914-15'de Nişabur'u fetih çıkıldığında yerine Mansûr b. Sehl'i bir ordu gönderdi. Ve bunu duyan Mansûr af diledi ve sonra şehri teslim etti. Ahmed Herat'tan yola çıktı. Nişabur'da Hüseyin'i yendi. Sâ mânî emiri Ahmed ölünce yerine geçen oğlu Said Nasr b. Ahmed devrinde Herat kardeşi Ebû Zekeriya Yahya b. Ahmed'in elindeydi. Ebû Zekeriya 930 yılında isyan ettiği halde Said Nasr'ın komutanlarından Muhammed b. Muzaffer gelince Herat'ı terk etti. Sâ mânî hükümdarı Abdûlmelik b. Nuh emrinde olan Türklerden Alptekin'in Herat valiliği'ne getirmişti. Fakat Alptekin, Abdûlmelik'in ölümünden sonra yerine geçen Mansûr b. Nuh'un emri altına girmek istemedi. Herat'tan ayrılıp Gazne'yi fethetti. 982-83 yılında Sâ mânîler adına Ebû'l-Hasan Simcûr Herat'ta idi. 977 yılında öldü ve Horasan valisi olarak Ebû Ali M. es-Simcûrî geçti ve sonra da Herat'a vekil olarak Faik'i bıraktı.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵BOSWORTH, *The History of The Saffarids of Sistan and The Maliks of Nimruz*, s.114, 115.

⁴⁰⁶USLU, *Herat Tarihi*, s.25; USLU, "İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a Kadar Afganistan", s.16-17.

Sâmânî emiri Nuh b. Ali M.es-Simcurî ile Herat valisi Faik el-Hassa aralarında savaş yaptı. Ebû Ali, Faik'i yendi ve Herat'ı ele geçirdi. (988) Nuh yanına destek olarak aldığı Sebüktegin ile 993'te yaptıkları savaşta Simcurî yenildi. Gazne hâkimi Sebüktegin ile oğlunu, Emir Nuh onlara Horasan valiliğini verdi. Ayrıca İslam coğrafyacılarından 978'de İbn Havkal'ın, 985'te Makdisî'nin ziyaret ettiği bilinmektedir.⁴⁰⁷

Herat, Sâmânîler döneminde önemli bir şehirdi. Horasan'ın fethi ile Arapların idaresine girmişti. İslam devrinde şehir yavaş ilerledi. Herat'ta ticaret merkezi olmuştu. Dört duvar içinde bulunan Herat şehri, bu şeklini X.yy.da Arap coğrafyacılarından İstahrî ve İbn Havkal'ın söylediklerine göre Herat, Kunduz'un şehrin Mescid-i camisini ve hapishanesini içine alan bir iç şehri vardır. Bu iç kalenin güneyinde Firüzâbâd, batıda Ziyâd, kuzeyde Sarây, doğuda Huşk isminde dört kapısı vardır. İç kalenin dışında varoş vardır. Bunlar iki katlı duvar ile çevrilmiştir. Şehrin Sarây, Firüz, Huşk ve Kuhunduz(Kunduz) isimlerini taşıyan dört kapısı vardır. Arapların zamanında Ziyâd'dan başka kapı isimleri İslamiyet'ten önce de aynı şekildedeydi. Kuhunduz güneyde biri kuzeyde olmak üzere iki kapısı vardır. X.yy.da şehirde hayat iç şehrin ortasında bulunan Mescid-i Camii etrafındadır. Aynı bu yüzyıl'da Herat halkı için kavgacı, katil olarak anlatılmıştır.⁴⁰⁸

Ayrıca Tirmiz, Sâmânîler döneminde 892-999 Sağaniyân emiri idaresinde bulunuyordu. Amu Derya üzerinde önemli limanlar vardır. İktisâdi bakımdan şehir fakirdi. Şehrin en eski İslami abideleri bu devirden kalmaz. 999'da Sâmânîler'den alan Karahanlı Buğra Han, Tirmiz ve Belh'e hâkim oldu ve vali tayin etti.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷USLU, **Herat Tarihi**, s.25-26; USLU, "İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular'a Kadar Afganistan", s.17.

⁴⁰⁸TOGAN, "Herat", **İ.A.**, s.429-430.

⁴⁰⁹E.ESİN, "Tirmiz", s.384.

Sâmâniler devrinde Huttelan emiri olarak, Ahmed Cafer adında bir prensten bahsedilmektedir. Sâmâniler, vergi değil yalnızca hediye aldıkları prensler arasında Huttel’de vardır.⁴¹⁰ Bu Huttelan prensliği de Sâmânîoğulları’na tâbi olmuştur.⁴¹¹

Sâmâniler döneminden önce Saffari ve Tahiriler’in ellerine geçen şehir, valiliklerle emirlerle arasında geçen mücadelelere sahne olmuştur. Bu mücadele döneminden sonra artık şehir Sâmâniler’in hâkimiyet sahası içerisine girmiştir. Sâmâniler döneminde de değerini koruyan Herat şehri, Sâmâniler döneminden sonra Arapların mücadelesine yer olmuştur. Yine valilerle ellerinde tutmaya çalışan devletler, güçsüz olduğu bir dönemde şehri yeni sahiplerine bırakacaktır.

⁴¹⁰W.BARTHOLD, “Huttel”, *İ.A.*, c.V/I, s.631.

⁴¹¹**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, “Sâmâniler”, s.63.

4.GAZNELİ DEVLETİ DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ

4.1. Gazneli Devleti'nin Öncesi Afganistan'nın Durumu ve Kısa Tarihi

Gaznelilerin ortaya çıktıkları zaman ve Sâmânîlere bağlı olduklarında Horasan, Nişabur, Nesa, Herat, Merv ve Belh civarında bulunuyorlardı. Bu bölgelerde İslamiyet gelmiştir. İran bu dönemde İslamlaşmıştır.⁴¹² Emeviler döneminde de bu olay daha da yayılmıştır. Halife Ömer zamanında İran'a doğru seferler yapılmıştır. Halife Osman zamanında Afganistan'a seferler başlayacaktır.⁴¹³

Kadisiye'de Sâsâni ordusu yenildi. Daha sonra da Nihavend meydan savaşında Sâsâni İmparatorluğu yıkılmıştır. Ayrıca bu dönem içinde Hemedan, Kazvin, Rey, Azerbaycan, Merv, Belh ve Nişabur gibi bütün Horasan fethedildi. Halife Ömer döneminde Kirman, Mekran ve Sistan fethedildi.⁴¹⁴ Afganistan, Pencap 666 yılında fethedildi. Ve akınlar Hindistan'a doğru devam etti. 705-715 seneleri arasında ikinci girişim ile bazı Afgan ve Hind şehirleri fethedilmiştir. Multan içlerine doğru gelinmişti.⁴¹⁵ Ayrıca Buhara, Semerkand, Fergana dâhil bütün Maverâünnehir, Kuşgar ve Nişabur merkez olmak üzere Horasan eyaleti, günümüzde Kuzeydoğu İran'dan başka Afganistan Horasan'ı(Herat), Türkmenistan (Merv), zaman zaman Özbekistan (Maverâünnehir) ve Sistan gibi bölgeleri de içine almıştır.⁴¹⁶ Emeviler döneminde Türklerle hâkimiyet konusunda çatışmalar yaşanmış, Abbasi Devleti'nin kurulması Emeviler'in hoşuna gitmemiştir. Bu dönemde Horasan'ın önemi daha da artmıştır.⁴¹⁷

⁴¹²M.Hanefi PALABIYIK, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, Ankara, 2002, s.27

⁴¹³PALABIYIK, **a.g.k.**, s.27; PİYADEOĞLU, **Büyük Selçuklu Döneminde Horasan**, s.11; USLU, **Horasan Tarihi**, s.49-50; ÇETİN, "Horasan", s.235.

⁴¹⁴PALABIYIK, **a.g.k.**, s.27.

⁴¹⁵CÖHCE, "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyeti", **Türkler**, c.5, s.522; PALABIYIK, **a.g.k.**, s.27; Azmi ÖZCAN, "Hindistan", s.76.

⁴¹⁶PALABIYIK, **a.g.k.**, s.27.

⁴¹⁷PİYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.11

Türkler, Arap istilasında Horasan ve Maverâünnehir’de bulunuyorlardı. Arapların gelişinden sonra da bu bölgelerde yaşıyorlardı. Türkler Abbasi hilafeti döneminden (749-1258) itibaren, devletlerin ordusunda ve idari kademelerinde görev almışlardır. Sâ mâniler’in olduğu bölgelerde Türk şehirleri ve nüfusu bulunmaktaydı. Semerkand valisi tayin edilen ve 819 yılında Nuh b. Esed’in arazisi içinde Türk şehirleri de vardır. Yine Sâ mâniler’den Yahya’ya düşen Şaş şehrinin halkı ise, Oğuzlar ve Halaçlara mensup Müslüman Türklerden oluşmaktaydı. Sâ mâniler de Türkleri ordularına aldılar. Onlara çeşitli askeri görevler ve devlet hizmetinde yer verdiler. Taş, Begtüzen, Faikü’l Hassa, Horasan Valiliği yapan ve Kuhistan’ı elinde bulunduran Simcuriler bu şekilde görevler almışlardır. Ve önemli kademeler yükselerek Sâ mânî Devleti’nin kaderine hâkim olmuşlardır.⁴¹⁸ Kuzey Hindistan’da Akhun hâkimiyetinin sonlandığı sıralarda batıdan gelen bir istila dalgası ortaya çıkmıştı. Müslüman Araplar Hindistan’a dayanmış İslamiyet’i götürmüşler gelişmesini sağlayamamışlardır.⁴¹⁹ Gaznelilerin Hindistan’a akınları İslam fetihleri açısından yeni bir dönemin başlangıcı oldu.⁴²⁰

En eski çağlardan beri Türkler, Asya’nın orta ve batı bölgelerde büyük devletler kurmuşlar. Ayrıca Türk nüfuzu şimdiki Rusya ovaları, Macaristan, Balkanlar, Anadolu, Azerbaycan, İran, Afganistan ve Çin Seddi önlerinde tarihin en eski zamanlarından günümüze kadar etkilidir. Son Arkeolojik çalışmalar bu etkinin M.Ö. I. binden itibaren Hindistan’ın özellikle İndus Pencâp havzasında da görüldüğüne anlaşılmaktadır. Günümüz İndo-Turcica çalışmaları da Türklerin M.Ö. II. yy.dan XIX. yy.ın sonlarına kadar askeri ve idari güçlerin yanında kendi kültür varlıklarıyla Hindistan yarımadasında etkili oldukların ortaya koyar.⁴²¹ Türkler XI. yy.da Hindistan’a Türk seferleri etkili olmuştur.⁴²²

⁴¹⁸MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.1

⁴¹⁹Salim CÖHCE, “Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri”, **Türkler**, s.522.

⁴²⁰ÖZCAN, “Hindistan”, s.76.

⁴²¹Salim CÖHCE, “Hindistanda’da Türk Varlığı” **Erdem**, Ankara, 1997, s.981-982.

⁴²²DURAK, **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, s.9; CÖHCE, “Hindistanda’da Türk Varlığı” s.985; Longworth DAMES, “Gazne”, **İ.A.**, c.4, İstanbul, 1988, s. 741.

Kuzey Hindistan, Himalaya dağları ile Tibet ve Afganistan'dan ayrılır. Batıdaki Belücistan, İran'dan devam eden çöllerin doğusundaki uzantısını ifade eder. Kuzey doğu Hindistan ise Ganj düzlükleri olarak bilinir. Türk Devletleri'ne Delhi⁴²³ başta olmak üzere devlet merkezliğini yapmıştır. Tarihi olaylara sahne olan Sarsowati, Hansi, Samana, Kuhram, Galyûr, Bedaun, Dudh Kara, Kannauç, Kol gibi şehirler Ganj nehrinin kolları üzerine veya yakın yerlerdedir. Hindistan'da Türk tarihi açısından batı olarak İndus Havzası da önemlidir.⁴²⁴

Sâmânî Devleti'nin (819-1005) en parlak devrinde Maverâünnehir yoluyla çok sayıda Türk, gruplar halinde İslam dünyasına girmekteydi. Sâmânî Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemlerde; Simcûriler, Karategin isficâbi ve Boytuz gibi Türklerle ve komutanlar bazı bölgelerde hâkimiyet kurmuşlardır. Bu komutanlardan biri olan Alptegin, Gazne Devleti'ni kuracaktır.⁴²⁵

⁴²³Delhi, Tarihi bir Türk şehridir. Hindistan'ın kuzeyinde ve Himalayalar'dan 160km yaklaşık olarak mesafede bulunan Ganj nehrinin kollarından Yamuna ırmağının batı yakasında kurulmuştur. Şehir XIII.yy.'dan itibaren Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş birçok Müslüman devletin merkezidir. Bu 1858'e kadar sürmüştür. Detaylı bilgi için Bkz; K.A.NIZAMI, "Delhi", **D.İ.A.**, c.9., s.126.

⁴²⁴CÖHCE, "Hindistanda'da Türk Varlığı" **Erdem**, Ankara, 1997, s.981-982.

⁴²⁵Erdoğan MERÇİL, "Gazneliler", **Türkler**, c.5, İstanbul, 2002, s:479; Erdoğan MERÇİL, **Müslüman -Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, 1991, s.34.

4.2.Gazneli Devleti'nin Kuruluşu

Gazneliler, Sâmâniler (819-1005) ile ortak kaderi vardır ve Sâmânilerin içinden çıkmışlardır. İlk olarak Gazne alınır.⁴²⁶ Afganistan, Türklerin tarih boyunca yayıldıkları ve devletler kurdukları yerlerden birisidir. Türkler burada M.Ö. II.yy.dan beri devletler kurmuşlardır. Gazneliler, XI. yy.ın ilk yarısının büyük Müslüman-Türk devletlerinden biri olmuştur. Devlet adını Gazne şehrinden almıştır. Sâmânî toprakları içinde değildir. Sonradan bu bölge devletin mirası üzerindedir. Gazne bugün Afganistan Devleti sınırları içindedir. Ayrıca Hindistan'a giden tek yol olduğundan stratejik bakımdan çok önemlidir. Bu şehre hâkim olan Gazneliler tarihe yön vermiştir. Hind topluluklarında İslam'ı kökleştirmek amacıyla bu sülaleye düşmüştür. Bu devlete “Sebükteginiler” denildiği gibi, Sultan Mahmûd'un lakabı ise Yeminû'd. Devlet'den dolayı “Yeminîler” adı ile de meşhurdur.⁴²⁷

Alptegin tahmini olarak (M.890-891) yılında doğmuştur. O Sâmânî Emiri Ahmed b. İsmail'e (907-914) köle olarak satılmıştır. Hassa askerleri arasına alınmıştır. Sonuç olarak o Sâmânilerin takdir ettikleri bütün özelliklere sahipti. Emir Nasr b. Ahmed (914-943) azat etti. Sonra Sâmâniler'in başına Nûh b. Nasr (943-954), onu bazı birliklerin komutasını vermişti. Bundan sonra Alptegin'in yeri hâcibü'l hüccâblığa (bütün saray idaresinin bağlı) yükselmiştir.⁴²⁸ Alptegin 955'te Herat valisi olmuştu. Gazne'yi dahi işgal etmiştir. 963'te Gazne'de ölmüştür.⁴²⁹ Ayrıca Alptegin Zâbulistân ve Belh'i de ele geçirmiştir.⁴³⁰

⁴²⁶MERÇİL, **Müslüman -Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, 1991, s.34; Nevzat KÖSEOĞLU, **Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler**, s.50.

⁴²⁷MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.1; MERÇİL, **Müslüman -Türk Devletleri Tarihi**, s.34.

⁴²⁸MERÇİL, “Gazneliler” ,**Türkler**, s.479.

⁴²⁹DAMES, “Gazneliler”, **İ.A.**, s.742; PALABIYIK, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, s.32; Wilhelm BARTHOLD, **İlk Müslüman Türkler**, 2008, İstanbul,s.16.

⁴³⁰PALABIYIK, **a.g.k.**, s.32.

Alptegin yeni görevine başladıktan sonra Emîr Abdülmelik öldü. Alptegin'den Abdülmelik'in oğullarından birinin tahta geçmesini istedi. Bel'ami de Abdülmelik'in oğlu Nasr'ı tahta geçirdi. Ancak bir gün emir alarak kalabildi. Alptegin ise kendi adayını zorla tahta çıkarmaya karar verdi. Alptegin Buhara'ya doğru harekete geçti. Sonra ordusunun içinde ona karşı hareket edebileceğini anladı ve Belh'e çekilip şehri aldı. Daha sonra Hindistan'a doğru yola çıkmaya karar verdi. Sâ mânî ordusu ile Alptegin arasında mücadele yaşandı. Alptegin, Hulm geçitini başarıyla tuttu ve kazandı. Alptegin daha sonra Hindistan'a yapacağı sefer için uygun bir üs Gazne şehrine yürüdü. Bamiyân hâkimi Şîr Bârik'i ve Kabil'in Hindûsâhi hükümdarını itaat altına alıp Gazne'ye geldi. Alptegin buranın hâkimi Ebu Bekr Levîk (veya Enük)'i şehrin kalesinde dört ay süren muhasaradan sonra mağlup ederek Gazne'yi ele geçirdi.⁴³¹

⁴³¹MERÇİL, "Gazneliler" ,*Türkler*, s.480; MERÇİL, *Müslüman -Türk Devletleri Tarihi*, s.34-35; USTA, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni(Sâ mânîler Devleti)*, s.206-209.

4.2.1. Ebu İshak İbrahim Hükümdarlığı

Alptegin Hindistan'a yapılan başarılı akınlara başlamıştır. Bu başarılarının duyulmasıyla Horasan ve Maverâünnehir'den adamlar gelmeye başladı. Böylece onun askerleri artmaya başladı. Alptegin'in hükümdarlığı uzun sürmedi. 13 Eylül 963 tarihinde öldü. Alptegin'in yerine oğlu Ebu İshak İbrahim geçmiştir. Fakat İbrahim idarede babası gibi güçlü ve başarılı olamadı. İbrahim Gazne'de uzun süre hüküm süremedi. 12 Kasım 966'da öldü.⁴³² İbrahim'in zayıf durumundan faydalanan Gazne hâkimi Levîk hanedanlığından gelen Ebû Bekr, onu mağlup etmiştir. Sâ mânilerin kurduğu büyük bir orduyla ile Gazne'ye girdi Ve bu sayede eski ülkesini tekrar ele geçirmişti.⁴³³

4.2.2. Bilgetegin Hükümdarlığı

İbrahim'in oğlu yoktu. Türk emir ve kumandanlar Alptegin'in bir kölesi, hacibi ve muhafız kuvvetinin kumandanı da Bilgetegin'i kendilerine hükümdar seçtiler. Bilgetegin meşhur bir askerdir. Ayrıca özel hayatının temizliği ve adaleti sebebiyle halkının saygısını kazanmıştı. On yıllık bir saltanattan sonra Gediz kalesini kuşatmasıyla kaleden atılan bir okun, Bilgetegin'in ölmesine sebep oldu. (975)⁴³⁴ Bilge Tegin aynı zamanda Sâ mâniler zamanında uzun süre hizmette bulunmuştur. 935 senesinde Belh'te sikke bastırmıştır.⁴³⁵ Alptegin'in oğlu İbrahim'in ölümüyle komutanları yönetimi ele almıştır.⁴³⁶

⁴³²MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.5-6.

⁴³³Enver KONUKÇU, "Gazne", **D.İ.A.**, c.13, s.479; MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.5; M. Hanefi PALABIYIK, "Gazneliler", **Türkler**, s.510; USTA, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni(Sâ mâniler Devleti)**, s.210-211.

⁴³⁴MERÇİL, **a.g.k.**, s.5; M.Hanefi, PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler" **Türkler**, c.5,s.510.

⁴³⁵DAMES, "Gazneliler", **İ.A.**, s.743.

⁴³⁶BARTHOLD, **İlk Müslüman Türkler**, s.16.

4.2.3. Börütegin Hükümdarlığı

Börütegin, Alptegin'in diğer kölesidir. Ancak halkı kendisinden nefret ettirmiş ve devlet yönetiminde başarısız olmuştur. Bu sebeple Börütegin görevden uzaklaştırıldı. Sonrada onun yerine Sebüktegin Gazne'de tahta çıkarıldı. (977) ⁴³⁷

4.2.4. Sebüktegin Hükümdarlığı

Sebüktegin, oğlu Mahmud'a bırakmış olduğu *Pend-nâmesi*'ne göre, bugün Kırgızistan'da bulunan Isık Gölü'ndeki Barshan bölgesinde dünyaya gelmişti. Muhtemelen onun Karluk Türkleri'ne bağlı boylardan biridir.⁴³⁸ Sebüktegin ilk olarak Büst'ü ele geçirmiştir. Sonrada Tohâristan, Belücistan ve Gur bölgelerine hâkim oldu. Sınırlarını Hindistan'a kadar genişletti.⁴³⁹ Horasan Sipehsaları Ebu Ali Simcûr ile komutanlardan Faik, Sâmâni Emiri Nuh'u tahttan indirerek Horasan'a sahip olma fikrindeydiler. Bunu öğrenen Emir Nuh, Sebüktegin'den yardım istedi. Ve Faik'in ordusunu yendi. (994) Bunun üzerine Emir Nuh, Sebüktegin'e "Nasru'd-Dünya Ve'd-Din" lakabıyla beraber Belh, Toharistan, Bamyan, Gur ve Garcistan idaresini; bu savaşta büyük yararlılıklar gösteren oğlu Mahmud'a da "Seyfu'd-Devle" lakabıyla beraber Horasan Sipehsarlığı'nı verdi. Sebüktegin yerine küçük oğlu İsmail'i veliaht bırakıp 20 yıllık bir hükümdarlıktan sonra öldü. (997) Emir İsmail'in tahta çıkmasını istemeyen Sebüktegin'in büyük oğlu Emir Mahmud, kardeşi İsmail'e karşı savaş açarak onu yendi ve daha sonra da hapsetti. (998) ⁴⁴⁰

⁴³⁷MERÇİL, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.6; PALABİYİK, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s.32.

⁴³⁸MERÇİL, *a.g.k.*, s.7.

⁴³⁹BARTHOLD, *İlk Müslüman Türkler*, s.16; PALABİYİK, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler", s.510.

⁴⁴⁰PALABİYİK, *a.g.m.*, s.510; PALABİYİK, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s.33.

4.2.5.Sultan Mahmud

Gazneli Mahmud, cesaret ve zekâsı ile babasıyla yardım etmek için savaflara katılmıştır. Sâ mânânoğullarının Gazne valisi Alptegin tarafından satın alınmış, komutanlığa yükselen emir Sebüktegin'nin oğludur. Mahmud'a Sebüktegin tarafından Büst vilayetini verilmişti.⁴⁴¹ Önceleri Mahmud, devlet idaresinde görev almıştır. Nitekim Sebüktegin Saffarilerden Halef b. Ahmed'den çekindiğinden Sistan bölgesini daha iyi kontrol edebilmek amacıyla Büst şehrine çekilmişti. Gazne'ye genç yaştaki oğlu Mahmud'u vekil olarak bırakmıştı. ⁴⁴²Kısa zamanda kendini ispatlamıştır.

Abbasi halifesi El-Kadir Billâh kendisine Hilat, taç ve bayrak ile hâkim olduğu ülkelerin fermanı gönderilir. Ve “Veli Emir el-Müminin” ile “Yemin el-Devle ve Emir el-Mille” lakaplarını alır.⁴⁴³ Mahmud kardeşinin hükümdarlığını tanımadı babasının ölümünden sonra bir elçisini İsmail'e gönderdi. Kendisinin yaşça büyük olduğunu ve hukukunun da tanınması gerektiğini bildirdi. Ayrıca o Gazne şehrini istiyordu. Mahmud ise, kardeşine Belh ve Horasan eyaletlerini bırakıyordu. Fakat İsmail bu teklifini, Mahmud'un kayınpederi olan Cüzcanan hâkimi Ebu'l-Haris'in aracılığını kabul etmedi. Nasr ve Buğracuk ordusuyla Herat'ta birleşerek, Gazne üzerine yürüdü. İsmail de Belh'ten harekete geçti. İsmail Gazne kalesine sığındı sonra da teslim oldu.⁴⁴⁴ Ayrıca Belh şehri Gazneli Mahmud döneminde tekrardan güvenlik altına alınmıştır.⁴⁴⁵

⁴⁴¹İbrahim KAFESOĞLU, “Mahmud Gaznevi”, *İ.A.*, c.7, İstanbul, 1988, s.173.

⁴⁴²Erdoğan MERÇİL, *Sultan Gazneli Mahmud*, Ankara, 1987, s.19.

⁴⁴³PALABIYIK, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı*, s.34. MERÇİL, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.16; MERÇİL, *Müslüman -Türk Devletleri Tarihi*, s.36; BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.290.

⁴⁴⁴MERÇİL, *Sultan Gazneli Mahmud*, s.16-17.

⁴⁴⁵HARTMANN, “Belh”, *İ.A.*, s.486.

Sultan Mahmud, Gazneliler tahtına çıktıktan bir süre sonra Belh şehrine gelerek II Mansur'a tahtdaki değişikliğini, hükümdara hizmet edeceğini bildirmek için eski ülkesi Horasan'daki haklarının tanınmasını sağlamak amacıyla Buhara'ya bir elçi gönderdi. Gelen cevapta ise Mansur Mahmud'u tebrik ediyor ve Belh, Tirmiz, Herat ve Büst vilayetlerinin Gazne'ye bulunduğu dair fermanı gönderiyordu. Mahmud, Horasan'ın barışla idaresinin mümkün olmadığını biliyordu. Mahmut önce Nişabur'a yürüdü. Onun asıl amacı, bu sırada Karahanlılara fırsat vermemektir. Mahmud geri çekildi. Beytüzün Serahs'a yürüdü. Emir II. Mensur'a yakalandı. Onun yerine Abdülmelik b. Nuh'u tahta geçirdiler. Gazneli ordusu; Emir Abdülmelik, Beytüzün Faik ve Ebu'l-Kasım Simcûri'nin birleşik kuvvetleri 16 Mayıs 999 tarihindeki savaşta mağlup etti. Sultan Mahmud bu şekilde Horasan'ı ele geçirdi. Böylece zengin ve parlak bir eyaletin de sahibi olmuştu.⁴⁴⁶

⁴⁴⁶ MERÇİL, "Gazneliler", **Türkler**, s.481-482; PİYADEOĞLU, **Büyük Selçuklu Döneminde Horasan**, s.13; KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.174; **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, "Gazneliler", s.229.

4.2.5.1 Sistan Seferleri

Mahmud Horasan, Belh, Herat, Bust⁴⁴⁷ ve Kabil bölgelerinde kesin hâkimiyet kurmuştur. ⁴⁴⁸Saffari Hanedanından Halef b. Ahmed, Buğracuk'un idaresi altındaki Pûşenc'de korunmasız bırakmıştır. Bunun nedenleri ise; İsmail ile mücadelesinde Mahmud'a yardıma gitmesiydi. Oğlu Tahir'i göndermiş, Kuhistan'ı işgal etmişti. Sultan Mahmud tahta çıktığında Buğracuk'a şehri geri almak amacıyla kuvvetler gönderdi. Tahir mağlup oldu. Sultan Mahmud amcasının ölümüne neden olmasından dolayı Sistan'a yürüdü. Halef İspehbed kalesine çekildi. Halef yüzbin dinar para ödemeyi ve hutbeyi Mahmud adına okutmayı kabul etmesiyle sultan barışa razı oldu ve anlaşma yaptı sonra da Gazne'ye döndü. ⁴⁴⁹

Sultan Mahmud Horasan'daki iktidarını sağlamlaştırdı. Sâ mânî Devleti'nin sınırında olan Sistan, Cüzcan, Huttal ve Harezm'i kontrol altına aldı. Mahmud daha sonra bu zaman'a kadar putperest bir bölge olan Gur'u kontrol altına almaya çalıştı. Buraya 1011'de ve 1020'de iki sefer düzenledi. İslam dininin esaslarını öğretmek amacıyla bölgeye hocalar bırakıldı. Ama Gur Gazneliler tarafından asla tam olarak itaat altına alınmamıştır. İslam'ın bu bölgede yayılması yavaş bir süreç almıştır. ⁴⁵⁰ Gazneli Mahmud buraya sefer düzenlemesi Gazneli topraklarına yağmalarını engellemek amaçlı yapmıştır. ⁴⁵¹

⁴⁴⁷ *Bust*; **Hudûd el' Âlem**'de şu şekilde geçmektedir. "Helmend ırmağının yatağında kurulmuş, güçlü bir duvara sahip büyük bir kasabadır. Ve birçok bölgesi bulunur. Hindistan'ın kapısıdır ve tüccarların uğrak yeridir. Sakinler savaşçı ve cesurdur. Burada kurutulmuş diğer yerlere ihraç edilen meyveler, pamuk ürünleri ve sabun üretilir." **Hudûd al-'Âlam**, s.110; Bust, Sicistan'a nehrin düzgünce aktığı ilk şehirdi. Buradan Helmund yarım daire şeklinde kıvrılmaya ve önce güneye sonra batıya ve kuzeye Zaranj'a doğru akmaya başladı, tekrar batıya dönerek sularını Zarah gölüne bırakır. Bkz: STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.339.

⁴⁴⁸ KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.175.

⁴⁴⁹ MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.16; KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.175; USTA, **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni(Sâ mânîler Devleti)**, s.212-216.

⁴⁵⁰ MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.36-37.

⁴⁵¹ İqtidar Husain SIDDIQUI, "Gurlular", **D.İ.A.**, s.208.

4.2.5.2.Hindistan Seferleri Öncesi Durum

Yabancıların ve Türklerin de Hindistan'a geçmelerine imkân sağlayan kuzeybatıdaki üç önemli yol; Kabil, Kandahar ve Mekran yolları bu bölgeye açılmaktadır. Lahor, Multan ve Uçç kaleleri gibi şehirlere sahip olan bölge, Hindistan tarihinin büyük bir bölümünü meydana getiren istila olayları ortaya çıkıp geliştiği yerdir. Bunlara bağlı olarak kurulan devletlerin ağırlık merkezlerinin de bulunduğu bir yer olmuştur. Tarihi Hind-Türk ilişkilerinde önemli yerleri ise batıda, Gucerat ve Malva doğuda, Cacnagar'dır.⁴⁵² İslamiyet, Hindistan 710-711 yıllarında Arap kuvvetleri tarafından Sind bölgesi fethiyle girmiştir. İndus vadisindeki Multan'a kadar ulaşmıştır. Bu bakımdan X. Gaznelilerin akınları açısından başlangıç önemi ifade eder.⁴⁵³ Gazneli Mahmud'un Hindistan'a düzenlediği seferler ile hâkimiyet yerlerinin Hindistan'a kaymış ve bölgede tutunmaya çalışmışlardır.⁴⁵⁴

Sultan Mahmud Karahanlılar ile bir anlaşma yapmıştır. Böylece kuzey cephesini güvene alınmıştır. Hind seferlerine başlamaya karar verdi. O daha önce babasıyla da Hindistan'a gitmiş, bu ülkenin ne kadar zengin olduğunu görmüştü. Bu yüzden Mahmud'un Hindistan seferlerinden birinin bu ülkenin zenginliği olduğu anlaşılıyor. İkinci ve en önemli neden ise, bu ülkede İslam dinini yaymaktır.⁴⁵⁵

⁴⁵²CÖHCE, "Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı", **Erdem**, s.982.

⁴⁵³ÖZCAN, "Hindistan", s.76.

⁴⁵⁴DURAK, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, s.9-10.

⁴⁵⁵MERÇİL, **Sultan Gazneli Mahmud**, s. 25; MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.16-17.

4.2.5.3. Hindistan Seferleri

İslam dini için Sebüktegin'in başlattığı Hindistan seferini Gazneli Mahmud devam ettirmiştir. Türk Şâhiler'in yerini alan Hindu Şâhileri'nin tamamen ortadan kalkmıştır. Türk nüfuzunun Hindistan'a kadar yayılmıştır.⁴⁵⁶

Sultan Mahmud birinci Hint seferinde Hindlilerin elindeki birkaç kaleyi zapt edip geri döndü. İkinci hint seferi Vayhand ve çok bir ganimet elde etti. Sultan Mahmud 1004'de Beci Ray karşı üçüncü hint seferine çıkmış, Beci Roy Gazne ordusuna mağlup olmuştur. Sultan Mahmud yaptığı seferlerin amaçlarından biri de sünnîliği korumaktır. 1006 yılında Pencap Rocası Anondpol üzerine yürüyüp mağlup etmiş ve dördüncü hint seferini de Multan'ı zapt ederek Gazne'ye dönmüştür. Beşinci Hint seferi de 1008 Ocak'ta çıkmış Multan'a yürüdü. Ve Sultan Multan ve çevresini Tegin Hazin'e bıraktıktan sonra Gazne'ye döndü. Sultan Mahmud 1009 tarihinde büyük bir ticaret merkezi olan Narayan'a (Narayanpur) karşı yürüdü. Barış sonucu Hindistan Horasan ticareti hız kazandı. Sultan Mahmud yarım kalan Multan fetih hareketini tamamlamak amacıyla 1010'de sekizinci hint seferine çıktı. Multan'ı tamamen itaat altına aldı. Sultan Mahmud dokuzuncu hint seferini Nandano'ya yaptı. Burada Nandano kalesini kuşattı. Trilo Çanpal'ı mağlup etti. Bu ülkelerin sakinlerinin bir kısmını İslam dinini kabul ettirdiler. Sultan Mahmud Hindistan'daki en önemli seferlerinden biri olan Delhi'nin 150km kadar Thanesar şehrine yapmıştır. Sultan Mahmud şehre girmiş ve buradaki putları kırmıştır.⁴⁵⁷

⁴⁵⁶CÖHCE, "Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı", **Erdem**, s.986; CÖHCE, "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri", **Türkler**, s.522; Ayrıca C.E. BOSWORTH'un Hindistan seferleri ile ilgili farklı yorumları vardır. Ona göre Mahmud'un Hindistan üzerine hak iddia ettiğini, Hindistan'ı hazine ve köle kaynağı olarak gördüğünü, Müslümanlığı yaymak gibi bir düşüncesinin olmadığını savunmaktadır. Bkz; CÖHCE, "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri", **Türkler**, s.523.

⁴⁵⁷MERÇİL, "Gazneliler", **Türkler**, s. 484; KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.175-177; PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler", s.511; MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.17-21; MERÇİL, **Sultan Gazneli Mahmud**, s. 25-34.

Sultan Mahmud 1015 yılında on birinci hint seferine çıkmış ve zapt edilmez Lokhot(bugünkü Laharin) kalesini zapt etmiştir. Sultan Mahmud on ikinci seferi Kanovç’a karşı idi. Sultan Mahmud hazırlıkların ardından Sirsova kalesini ele geçirdi. Ve Mohaban Kalesi Rocası Kulçend ise Gazneli ordusu karşısında mağlup oldu. Sultan Mahmud’un on üçüncü hint seferinin amacı banda ve müttefiklerini itaat altına almaktı. Ve galibiyetle sonuçlandı. Sultan Mahmud’un on dördüncü hint seferi Keşmir üzerine yaptı. Kışın şiddetli olması Lokhar kalesi’nin zabtı gibi kolay olmadı. Daha önce Kalincar Rocası Ganda’da mağlup edilmişse de itaat altına alınmamış. Bu nedenden 1022 yılında Ganda’ya hareket edildi ve kale kuşatıldı. Sultan Mahmud’un yaptığı en önemli sefer on altıncı olan Somnat, Hindistan’ın batı sahilinde Kathiavan Yarımadasında bir şehirdi. Bu şehirde kendisine tapınılan Şivo’ya ait kutsal bir putla bir tapınak vardı. Sultan Mahmud Lodorva kalesini aldı. 8 Ocak’ta Somnatlı, zapt edildi. Ve ateşten putlar parçalandı. Sultan Mahmud’un on yedinci seferi Somnat dönüşü sırasında saldıran Cotları cezalandırabilmek için yaptı ve Sultan Mahmud meşhur seferle Hint ülkesinde yüzyıllarca sürecektir. ⁴⁵⁸ Ayrıca Lohar şehri tarihte ilk kez o zaman bir devlet merkezi olmuştur. ⁴⁵⁹ Lohar dışında alınan yerlerde kalıcı yerleşme düşünülmemiştir. İslamiyetin yayılması için zemin oluşturulmuştur. Pencap İslam dini için güçlü dayanak noktası sağlanmıştır. Böylece daha sonaki fetihlere kolaylık sağlanmıştır. ⁴⁶⁰ Gazne’nin Kuzey Hindistan ovalarına hâkim yüksek yaylanın tepesinde bulunması seferin yapılmasında büyük kolaylıklar sağlıyordu. Mahmud Hindistan’a on yedi sefer yaptı bu seferler onun saltanat devrinin büyük bir kısmını oluşturdu özellikle 426-417/1025-6’daki Somnat seferi idi. Bu seferlerin sonunda kazandığı zaferin yankıları hızlıca bütün İslam dünyasına yayıldı ve Sultan Mahmud’un sünnî İslam dünyasının kahramanı olmasına yardım etti. ⁴⁶¹ Kuşanlar ve Akhunların girişimlerinden sonra Mahmud kalıcı izler bırakmıştır. ⁴⁶²

⁴⁵⁸ MERÇİL, **a.g.m.**, s.484-485; KAFESOĞLU, “Mahmud Gaznevi”, s.175-177; PALABIYIK, “Yeni Bir Türk İslam Devleti Modeli Olarak Gazneliler”, s.511; MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.21-27; MERÇİL, **Sultan Gazneli Mahmud**, s. 34-40.

⁴⁵⁹ DAMES, “Gazneliler”, **İ.A.**, s.744.

⁴⁶⁰ ÖZCAN, “Hindistan”, s.76.

⁴⁶¹ MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.36-37.

⁴⁶² CÖHCE, “Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri”, **Türkler**, s.523.

4.2.5.4.Sultan Mahmud Dönemi'nde Gelişen Diğer Olaylar

Mahmud batı yönünde de devletini genişletmiştir. Irak'daki Buveyhileri mağlup etmiş ve böylece Irak-ı Acemi kendi imparatorluk sınırları içine katmıştır.⁴⁶³ Türkmenlerin Amu Derya'yı geçerek Horasan'a yerleşmesine izin vermiştir. Türkmenlerin bu bölgedeki halkı rahatsız etmeleri üzerine onları mağlup ettirmişti. Fakat Türkmenlere Horasan'da yerleşme izni verdiğinden Gazneli Devleti için ilerde büyük bir tehlike oluşturmuştu.⁴⁶⁴

Sultan Mahmud Karahanlılara üstünlüğünü kabul ettirmişti. Afganistan'ın Helمند vadisi ile Herat arasında bulunan dağlık bölgeye "Gur veya Gurcistan" denir. Bu bölgeye bazen "Mendiş" de denir. Gurlular yol kesmekte ve Mahmud'un halkını rahatsız etmekteydiler. 1011'de Gazneli Mahmud'un geldiğini öğrenen Gurlular dağlara çekilerek başarılı oldular. 1015'de Mahmud muhtemelen Gur bölgesinde Hvâbin'e yürüdü ve sonunda bazı kaleleri ele geçirip Gazne'ye döndü.⁴⁶⁵

Sultan Mahmud zamanında gelişen diğer olaylar; Sultan Mahmud 1017 yılında Harezm'e yaptığı seferde bölgenin idaresini Hacibi Altuntaş'a verdi. Oğuzlar'ın Ceyhun Nehri geçip Serahs, Ebiverdi ve Fevare yerleşelerine izin verdi. Fakat halkın şikayetleriyle Oğuzlar kaçtılar. Sultan Mahmud 1011 yılında Kusdar bölgeseni fethederek yıllık harca bağladı.⁴⁶⁶

⁴⁶³MERÇİL, **Müslüman-Türk Deletleri Tarihi**, s.37; DAMES, "Gazneliler", **İ.A.**, s.744; KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.181; PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler", **Türkler** s. 511.

⁴⁶⁴MERÇİL, **Müslüman-Türk Deletleri Tarihi**, s.37; KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.181.

⁴⁶⁵MERÇİL, **Sultan Gazneli Mahmud**, s.61-62.

⁴⁶⁶PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler", **Türkler**, s.511.

Devletin sınırları Sultan Mahmud 4.680.000 km²'dir. Ülke toprakları: Afganistan, Türkmenistan Harezm; İran'da Kirman, Horasan, Semnan-Damgan, Laristan, İsfahan, Rey, Hemedan, Yezd, Kazvin, Kaşan, Mazenderan, Esterabad, Beylan; Hindistanda, Pahonistan, Sinol, Belücistan, Doğu ve Batı Pencab, Racastan, Malva, Gucerat, Delhi, Agra, Ud, Allahabad, (asıl Hindistan) bölgelerini içermektedir. Abbasi Hilafetine bağlı bir politika sürdüren Sultan Mahmud, kendisini tâbi kılmak için Mısır Fâtımî, halife ve elçilerine meyil ve iltifat etmemiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler" ,**Türkler**, s. 511.

4.2.6.Sultan Mesûd

1030'da, Sultan Mahmud Gazne'de öldü. Sultan unvanını ilk kullanan hükümdarın Mahmud olduğu söylenir. Sultan Mahmud'dan sonra Gazneliler Devleti'nde taht mücadelesi başlamıştır. Mesûd kardeşi Muhammed'i mağlup etmiş, Gazneliler devletinin başına geçmişti. İyi ve cesur bir asker olan Mesûd devlet idaresinde başarılı olamadı. Bu nedenle kuvvetli karakterden yoksundu. Mesûd babasının başarısını korumakta kararlıydı.⁴⁶⁸ Fakat Karahanlılar'dan Alitegin ve Selçuklu tehlikesi yüzünden buraya babası gibi çok sayıda sefer düzenleyemedi. 1033'de bir sefer düzenleyerek Sarsûti veya Sarsâva kalelerini zapt etti.⁴⁶⁹ Sonra Selçuklu tehlikesinin artmasına rağmen Delhi yakınına Hansi kalesine 1037-8 Bu kaleyi de ele geçirdi. Hindistan'da yaptığı seferler sonucu başarı kazandığı gibi Selçuklular'da başarı kazanamadı. Tuğrul Bey ile Dandanakan'da karşılaştı. Savaşın ağır bir yenilgiye uğradı. Hindistan'a çekildi.⁴⁷⁰ Sultan Mesûd, babası zamanında uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş birçok büyük kumandan ve devlet adamını öldürttü. Yanından uzaklaşmalarına neden oldu.⁴⁷¹ Debüsiye'de Karahanlılarla sonucu olmayan bir savaş yapıldı. (1032) Savaşın nedeni, buradaki Gazneli casuslar Ali Tegin'in rahat durmadığını, askeri hazırlıklar yaptığını haber vermiş onun hazırlıklar yapmasının başlıca nedeni Mesûd kardeşi Muhammed ile taht mücadelesin gireceği sırada Alitegin'den yardımcı kuvvet istemesi buna karşılık Huttal vilayetini vermeyi va'd etmesiydi. Bu olmayınca, Alitegin söylenen toprakları zor kullanarak istiyordu. Sonuçta her iki tarafta geri çekilmiş ve anlaşmaya varmıştı. Sultan Mesûd Altuntaş yerine Harezm'e oğlu Harun'u tayin etti.⁴⁷²

⁴⁶⁸MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri**, s.37; PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler" ,**Türkler** s.511.

⁴⁶⁹MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri**, s.37-38.

⁴⁷⁰MERÇİL, **a.g.k.**, s.38; CÖHCE, " Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri", **Türkler**, s.523.

⁴⁷¹PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler" ,**Türkler** s.511.

⁴⁷²MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.58.

Kirman'ı, Sultan Mesûd Kakuyiler'in elinden bazı karışıklıklara son vermek amacıyla aldı.(1031) Sonra isyan eden ve kakuyi Alâuddevle de, Hamedan, ve İsfahan'ı ele geçirdi. Sultan Mesûd'a tâbi olmak üzere anlaşma yaptı. (1032-1033) Harezmi hâkimi Harun arkasını Karahanlı ve Selçuklulara (Türkmenler-Oğuzlara) vererek istiklâlini ilan etti. (1034) Hindistan ordu komutanı olan Ahmed Yinaltegin isyan etti. İsyân bastırılarak Yinaltegin öldürüldü. 1034'te Kirman, Büveyhilerin eline geçti. 1032 ve 1037 yıllarında Sultan Mesûd Hindistan'a yaptığı yersiz, zamansız seferlerle birkaç kale feth olurken diğer yandan Selçukluların iyice güçlenmesine sebep oldu. ⁴⁷³Sultan Mesûd Türkmenlerin işine son vermek istiyordu. Gazneli ordusu, Nesa'da⁴⁷⁴ (1035) daha sonra da Tahab'da yenildi. Selçuklu Nisabur'u işgal etti (1038) Türkmenler, Dandanakan'da Gazneli ordusuna bir daha toplanamayacağı bir darbe vurdu. ⁴⁷⁵

Selçuklular'ın kazandıkları bu iki önemli zafer ile (1035,1038)Gaznelilerin siyasi ve askeri durumu ciddi bir şekilde sarsıldı. Selçuklu başbuğuları Sultan Mesûd "Nesa, Baverol ve Gerave Selçuklulara verecek Nişabur Serahs ve Merv Gaznelilerde katıkcak geçici bir anlaşma yapmışlardı." ⁴⁷⁶

⁴⁷³PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler" ,**Türkler** s.511-512; DAMES, "Gazneliler", **İ.A.**, s.745.

⁴⁷⁴Nesa; **Hudûd el'Âlem**'de şu şekilde geçmektedir. "Dağların alt kısmında dağ ile çöl arasında konumlanmış çok şirin bir kasabadır. İklimi çok kötüdür. İçerisinde akarsular bulunur."Bkz; **Hudûd al-'Âlam**, s.103.

⁴⁷⁵PALABIYIK, **a.g.m.**,s. 512.

⁴⁷⁶Ali SEVİM, Erdogan MERÇİL, Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara, 1995, s.24-25.

4.2.7.Sultan Mevdûd

Mesûd'un öldürülmesi sonra Muhammed tekrar ikinci kez tahta geçti. (1041) Mesûd oğlu Mevdûd taht mücadelesinde başarılı oldu. Amcası Muhammed ve taraftarları mağlup edip Gazneli devletinin başına geçti. (1041) O hem Hindliler ile hem Selçuklular ile mücadele etti. Selçuklu istilasını geçici bir süre durdurabildi. Mevdûd komşu devletler ile bir ittifak meydana getirdi. Selçuklular üzerine yürüdüğü esnada öldü.⁴⁷⁷

4.2.8. Sultan II. Mesûd

Sultan Mevdûd öldüğünde oğlu Mesûd tahta oturtuldu. Bir II. Mesûd tahta oturduğunda rivayete göre beş yaşındaydı. Aslında devlet idaresi Selçuklu prenses olan annesinin elinde bulunmaktaydı. II. Mesûd tahtan indirilerek Ali'yi sultan ilan ettiler.

4.2.9.Sultan Ali B. I. Mesûd

Ali b. Mesûd muhtemelen yerini sağlamlaştırmak için ve devlet idaresinde söz sahibi olmak amacıyla Çağrı Bey'in kızı olan yengesiyle evlendi. Abdürreşid vezir ve beraberindeki askerlerle Gazne'ye yürüdü. Sonra ise Abdürreşid sultan oldu.⁴⁷⁸

⁴⁷⁷MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.38; DAMES, "Gazneliler", **İ.A.**, s.745; PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler" , **Türkler** s.512.

⁴⁷⁸MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s. 81.

4.2.10 Sultan Abdürreşid- Sultan Ferruhzâd

Tuğrul adındaki bir Türk kumandandır. Gazneli Devleti'nin başına geçti. Fakat onun hâkimiyeti de çok kısa sürmüştü. Türk kumandan tarafından öldürülmüştü. Sonra Gazneliler tahtına I. Mesûd'un oğlu Ferruhzâd geçirildi. Sultan Ferruhzâd Selçuklular ile başarılı mücadele etmiş, 1059 yılında ölmüştür.

4.2.11. Sultan İbrahim B. Mesûd- Sultan III. Mesûd

Sultan İbrahim devrinde uzun yıllar devam eden Selçuklu Gazneli mücadelesinin bir barış ile sona erdi. Gazneli Devleti'nin parlaklığını yeniden sağlamaya çalışmıştır. Sultan İbrahim Hindistan'da bazı kaleler zapt etmişti.⁴⁷⁹ Gurlular'ın döneminde Hindistan'a Pencap yöresinde Lohar merkez olmak üzere Gazneliler hâkimdi.⁴⁸⁰ Ayrıca bu dönemde Şensebâni şehzadelerinin, tâbi oldukları Gazneli ve Selçuklu sultanlarının ilgi duydukları ilimleri öğrenmeye gayret ettikleri geçmektedir.⁴⁸¹ Gurlular Horasan ve Toharistan'ı kesin olarak kaybetmişlerdir. İbrahim memlekete biraz refah getirmiştir.⁴⁸² Gurluların çağrısı üzerine Gur bölgesini hâkimiyeti altına almıştı. Sikkeleri üzerinde ilk sultan unvanı görülen Gazneli hükümdarı İbrahim'dir. Onun saltanatı kırk yıl sürmüştür. Saltanı 1089'da ise bitmiştir. Sultan İbrahim'in yerine oğullarından III. Mesûd geçti. Bu hükümdar zamanında daha çok Hindistan seferleri göze çarpıyor. 1115 yılında III. Mesûd'un ölümünden sonra oğlu Şirzâd bir yıl kadar Gazneliler tahtına hüküm sürdü.⁴⁸³

⁴⁷⁹MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.38-39; PALABIYIK, “Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler”, **Türkler** s.512;

⁴⁸⁰Salim CÖHCE, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, **Türkler**, c.8, s.689.

⁴⁸¹SIDDIQUI, “Gurlular”, **D.İ.A.**, s.208.

⁴⁸²DAMES, “Gazneliler”, **İ.A.**, s.746.

⁴⁸³MERÇİL, “Gazneliler”, **Türkler**, s. 504; MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.38-39.

4.2.12. Sultan Şirzâd- Sultan Arslanşâh

Sultan Şirzâd hakkında pek bilgi yoktur. O çok kısa süre tahtta kalmıştı. Şirzâd Taberistan'da hüküm süren Bavendîler hanedanına sığındı. Mekke'ye haca gitmek istedi. Sonradan kardeşi Arslanşah tarafından öldürüldü. Şirzâd'dan sonra tahta Arslanşah geçti ise de kardeşi Berhrâmşah Selçuklu ailesinden Horasan Melik'i olan Sencer'in yardımını sağladı. Ve Gazneliler tahtına sahip oldu. (1117) Aslan şâh önce Hindistan'a çekilmiş sonra hayatını kaybetmişti.(1118) Aslanşâh cesur ve savaşçı bir hükümdardı. Ama karşısına Sencer gibi ondan daha yetenekli bir şahsiyet çıkması uzun süre saltanat sürmesini engellemişti.⁴⁸⁴

4.2.13. Sultan Behramşâh B. III. Mesûd- Sultan Hüsrevşâh

Sultan Behramşah Hindistan'da daha çok isyancılarla ile uğraştı. 1134 yılında vergiyi göndermemişti. Bu da Selçuklu Sultan'ı Sencer'in Gazne üzerine yürümesine sebep olmuştu. Sultan Sencer Gazne'ye kadar ilerlemişti. Hindistan'a kaçan Behramşâh'ı affederek yine Gazneliler Devleti hükümdarı olarak bırakılmıştı. (1136). Behramşah devrinin olayları arasında Gaznelilerin Gurlular ile olan ilişkilerde dikkati çekmektedir. Zamanla kuvvetlenen Gurlular Gazne şehrini yaktılar. (1151) Behramşah yeniden Gazne'ye hâkim oldu.(1152) Bu dönem, artık Gazneliler Devleti'nin çöküş içine girdiği zamandır. 1157 yılında Behramşâh öldü. Ve onun yerine Hüsrevşâh geçti.⁴⁸⁵ Gazne'yi tahrip etmesiyle "Cihânsûz dünyayı yakan" lakabını aldı.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s: 86-87; MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.39; CÖHCE, "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri", **Türkler**, s.524.

⁴⁸⁵MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.39; PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler", **Türkler**, s.512;

⁴⁸⁶PALABIYIK, "Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler", **Türkler**, s.512.

Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından esir edilmesi yüzünden karışıklık oluştu.(1153-1157) Gurlular hızlıca hâkimiyet yerlerini büyütmişlerdi. Neticede Hüsrevşâh Gazne'yi terk etmiş ve Lohar şehrine yerleşmiştir. Gazneliler bundan sonra Hindistan'daki topraklar üzerine hüküm sürebildiler. Hüsrevşâh 1160'da öldü ve yerine oğlu Hüsrev Melik geçti. ⁴⁸⁷

Lohar ve çevresinde 1186 yılına kadar tutunmaya çalışan Gaznelilerin Afganistan'da yerini alan Gurlular Hindistan'a akınlar yapmaya başlayacaklar ve artık bu ülkenin tarihinde yeni bir dönem açılacaktır. ⁴⁸⁸

Gazneli Devleti, Afganistan'da ve Hindistan'da hâkimiyetlerini artık Selçuklu Devleti ile Gurlulara bırakmışlardı. Devlet içinde olan mücadeleler ile zayıflayan devlet, daha sonra maruz kaldığı dış tehlikeler ile yıkılmaya yüz tutmuşlardır. Yine de elinde olan toprakları korumaya çalışmışlardır. Özellikle Horasan'daki toprakları için çok daha fazla mücadele etmişlerdi. Ama Selçuklu Devleti Dandanakan savaşı ile artık hâkimiyetlerini sağlamlaştıracı bir adım atmışlardır.

⁴⁸⁷MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.39-40; MERÇİL, "Gazneliler", **Türkler**, s. 506.

⁴⁸⁸CÖHCE "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri" **Türkler**, s. 524.

4.3.Gazneli Devleti'nin Kùltür ve Medeniyet Hayatı

İslamî Türk devletleri kurulduktan sonra sosyal, hukukî müesseseleri değışime uğramıştır. İslamiyet'ten önceki devrin izleri Türkler arasında bağılı olarak yaşamıştır. Bazen İslamî kùltürde eski özelliklerini korudular. Bazen de yeni bir özellik kazanmaya başladılar. Gazneliler Türk Kumandanları tarafından yabancı yerlerde kurulan devletlerde bile Türk müesseselerine rastlanmaktadır.⁴⁸⁹ Nizam'ul-Mùlk'ün *Siyasetnâme*'sinden anlaşıldığına göre hükümet teşkilatı ve ordu konusunda İslam-İran geleneğini devam etmiştir. Gazneliler Selçuklulara ve sonraki bütün Türk İslam devletlerine örnek durumdadır.⁴⁹⁰ Gaznelilerin hâkimiyet anlayışı sadece İranî, İslamî ve Türkî değil, belki de bunların sentezidir. Onların aslen İranî olan bir hanedan olsalar da hüküm sürdükleri toprakların geçmiş milletlerin adetlerinden etkilenmişler, mensup oldukları bir dinin özelliklerini benimsemişlerdir.⁴⁹¹ Gaznelilerin saray memuriyetinde; tarihte devletler kurulduktan sonra meydana çıkan müesseselerden birisi de “elçilik” müessesesidir. Devletler ilişkilerinde karşılıklı olarak gönderdikleri elçileri aracılığıyla düzenlemişlerdi. Bu elçilerin karşılanması ve hükümdar tarafından kabulünde daima özel bir memurun görevlendirildiği görölmektedir. İşte Orta çağın büyük Türk Devletleri'nden biri olan Gazneliler bu işle görevli teşrifat memurunun “resùldar” unvanını taşıdığı görölmektedir.⁴⁹² Gazneli Devleti, teşkilatı yönünden çağdaşı devletlerin teşkilatıyla paralellik göstermektedir. Temelde aynı sistem üzerine oturmuştur. Başta Köprölü, bazı ilim adamlarının da tespit ettikleri gibi Gazneliler, Sâ mâniler yolu ile Abbasilerden aldıkları teşkilatı onlar da Sâ mânilerden almıştı. Bazı ilave ve değışikliklerle Selçuklulara ve daha sonraki Türk İslam devletlerine aktarmışlardır. Ve gelişip yerleşmesine köprü vazifesi görmüşlerdir.⁴⁹³

⁴⁸⁹KÖPRÜLÜ, **Bizans Müesseseleri Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, s.45.

⁴⁹⁰PALABIYIK, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, s.49.

⁴⁹¹Güller NUHOĞLU, “Beyhaki Tarihine göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kùltür”, (Doktora tezi), İstanbul, 1995, s.45-46.

⁴⁹²MERÇİL, “Gazneliler'de Bir Saray Memuriyeti Resuldarlık”, (VII, Türk Tarih Kongresi II. Cilt'den ayrı basım), Ankara, 1981, s.703

⁴⁹³Güller NUHOĞLU, “Gazneli Devlet Teşkilatı”, **Türkler**, c.5, İstanbul, 2002, s.286; Salim KOCA, **Selçuklular'da Ordu ve Askeri Kùltür**, Ankara, 2005, s.9-11.

Köprülü, Sâmânogullarının son devirlerinde ve Gazneliler zamanında İran'da Türk unsurlarının çoğaldığını belirtir. Bugünkü Afganistan, Sistan ve Horasan'da İslam istilasından önce Halaç, Karluk, Oğuz gibi Türk unsurları, Eftalitlerin hâkimiyetinden beri yaşamakta olduğunu daha Gazneliler'den önce burada bir sürü askeri faaliyete katılan bu Türk kabilelerinin daha sonraki faaliyetleri hakkında da tarihi kaynaklarda olduğunu ifade eder.⁴⁹⁴ Karahanlılar, Gazneliler ve Selçukluların birçok hukuki müesseseleri üzerinde Sâmânî müesseselerinin etkisi göze çarpmaktadır. Onlar doğrudan ya da aracılı olarak Abbasilerin nüfuzu altında kalmışlardır. Devlet teşkilatında; İslam tesirinden, Emeviler, Bizans sonra da Sâsânî tesiri olduğu da anlaşılır.⁴⁹⁵ Türk İslam Devletleri'yle kurulan siyasi oluşum sosyal durum, iktisadi hayat ve idari ve askeri yönden, dil edebiyat ve kültürel hayatta da uymuşlardır.⁴⁹⁶ Sultan Mahmud, Hint-Gazne toprakları, Peşaver, Nondana, Lahore ve Multan olmak üzere 4 ana idare bölge veya vilayet oluşturarak Gazne tarafından kontrol edildi. Sultan Mahmud'dan sonra başa geçenler tarafından daha da büyüdü.⁴⁹⁷ Gazneli devletin siyasi açıdan olduğu gibi kültür açısından da parlak bir dönem geçirmişti. Gazneliler devrinde edebiyata değer verilmiştir. "Bu şairler içinde Escedî, Gazâ'iri Râzî ve *Şehnâme* yazarı meşhur Firdevsî'dir. Herat şehrinde şöhrete sahip Ebu İsmail Abdullah b. Ebu Mensur Muhammed el-Ensarî önemlidir.⁴⁹⁸ Tarih yazıcılığı bakımından da Gazneliler devri parlak geçmiştir. Ebu Nasr Utbî, Sebüktegin ve Mahmud devrini kaleme almıştır. Eserleri Zeynel-Abbar-ı Sultan Abdurreşid'e sunan Gerdizî, Mesûd devrini bize nakleden Ebu'l Fazl Beyhâki Gazneliler Devri'nin önde gelen tarihçileridir.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ PALABIYIK, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, s.31-32; MERÇİL, "Gazneliler", **Türkler**, s. 510.

⁴⁹⁵ M.Fuad KÖPRÜLÜ, **Bizans Müesseseleri Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, s.45-46; PALABIYIK, **a.g.k.**, s..49.

⁴⁹⁶ M.Hanefi PALABIYIK, **Gazneli Devleti Saray Teşkilatı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Doktora tezi), Erzurum, 1996. s.30-31.

⁴⁹⁷ N.A. BALOCH, , "Gaznelilerin Hâkimiyeti ve Lahor Karalığı Müessesesi" ,(Çev: Esin Kahya), **Erdem**, c.7, s.20, (ayrıbasım), Ankara, 1995, s.568.

⁴⁹⁸ MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.92-93.

⁴⁹⁹ MERÇİL, **Müslüman-Türk Devletleri Tarihi**, s.40.

X. yy.da iki yeni Türk hanedanı vardır. Bunların ikisi de çeşitli yönlerden Müslüman-Türk devletlerinin karakteristiğinin oluşturmada önemli olmuştur. Bunlardan ilki yaşayan Gazneli Devleti'dir. ⁵⁰⁰Gaznelilerin Türk ve İslam tarihinde Kuzey Hindistan'ın fethine giden İslam dinine Pencap'ta kuvvetli bir dayanak noktası elde etmiştir. Böylece Hindistan fetihlerine sağlam bir zemin hazırlanmış olmasıdır. Ayrıca Gazneliler Hint kültürleriyle doğrudan doğruya temas kuranlar olarak tarihte yerini almışlardır. ⁵⁰¹Yıllar sonra Pakistan Devleti'nin kurulmasında da birinci derecede etken olmuşlardır. ⁵⁰²

Gazneliler dönemin öncesinde görüldüğü üzere siyasi, teşkilat, sosyal ve kültürel olarak devletler birbirlerinin etkisi altında kalmışlardır. Bir sonraki dönemi incelemeye önce, devletlerin sonraki devletler üzerindeki etkisini bilmek ve anlamak gerekmektedir. Devletler sadece siyasi yönden değil her yönden etkiye açıktır.

⁵⁰⁰PALABİYİK, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, s.43.

⁵⁰¹MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.94.

⁵⁰²KAFESOĞLU, "Mahmud Gaznevi", s.183; MERÇİL, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s.41.

4.4.Türk Şehir Özellikleri ve Gazneli Şehir Yapısı

Türkler şehir hayatına yabancı olmadılar. Orta Asya'daki Türk devletleri, büyük şehirler için büyük savaşlarda bulundular.⁵⁰³ XI. yüzyıl'da kend (kent) sözünü kullandıkları görülür.⁵⁰⁴ Kaşgarlı Mahmud balık sözünün bu manasını bilmekte ve onun İslamiyet'ten önce Türkler tarafından "şehir kale" anlamında da kullanıldığı söylenmektedir.⁵⁰⁵ Türkler şehre balık adını veriyorlardı. Sonra "kend" yerini almıştı. Sonra ise Şehir, kelime olarak Farsça kökenlidir; Türkler bu kelimeyi XI.yy.dan sonra almışlardır, halk kısaltarak "Şar" biçiminde kullanmıştır.⁵⁰⁶ Türklerin bir kısmı İslamiyet'i kabul etmeden önce de şehirlerde yaşamaktaydı. Öte yandan İslamiyet'i kabul ettikten sonra da göçebeliği birlikte sürdürdü.⁵⁰⁷

Kentler genelde 3 bölüme ayrılmış: iç kale, anakent(şehristan), birûn (rabad). Kentin içinde merkezde ya da merkeze yakın yerde bulunan iç kale, kentin yönetim bölümü denmektedir. Yönetim yapıları ve bazen de iç düzeni sağlayan, güvenlik güçleri iç kaleye yerleşmiştir. Onun çevresinde asıl kent demek olan konutların yer aldığı bölüm gelir. Buraya anakent veya şehristan adı verilmiştir ki Farsçada "kent alanı"demektir. Üçüncü bölüme ise Arapça rabad veya Farsça Birûn denilmektedir. Burası alışverişin yapıldığı ticaret alanıdır. Bu bölüm başlangıçta kentin, hatta surların dışında iken, zamanla surların içine girmiştir.⁵⁰⁸ İç Asya'da şehirlerin en erken olduğu yerlerden birisi de Horasan'dır. Gazneliler ve Selçuklular zamanında Horasan'da ilim ve sanat daha da gelişmiş, burada çok önemli mimarlık eserleri ortaya konmuştur.⁵⁰⁹

⁵⁰³Bahaeddin ÖĞEL, **Türk Kültür Tarihine Giriş (Türklerde köy ve Şehir Hayatı; Göktürklerden Osmanlılara)**, Ankara, 1985, c.1, s.141.

⁵⁰⁴Faruk SÜMER, **Eski Türkler'de Şehircilik**, İstanbul, 1984, s.1; Tuncer BAYKARA, **Tarihte Türk Devletleri**, c.1, Ankara, 1987. s.397; Tuncer BAYKARA, **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Ankara, 2001, s.72.

⁵⁰⁵SÜMER, **a.g.k.**, s.1

⁵⁰⁶BAYKARA, **Tarihte Türk Devletleri**, s.397.

⁵⁰⁷Mustafa CEZAR, **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Ankara, 1977, 19.

⁵⁰⁸Şerafettin TURAN, **Türk Kültür Tarihi**, İstanbul, 1990, s.307.

⁵⁰⁹CEZAR, **a.g.k.**, s.13.

4.5. Gazneli Devleti'nin Öne Çıkan Afganistan Şehirleri

4.5.1. Gazneliler Dönemi'nde Gazne Şehri

Gazneliler Afganistan ve Hindistan'da yoğun olarak mimarlığa girişmişlerdir.⁵¹⁰ Afganistan'ın güneyinde Gazne şehri bulunur. Burada Türkler çok eski devirlere kadar yaşamışlardı. Kuşanlar ve sonra da Akhunlar bu bölgeye hâkim olmuşlardı. Kuşanlar, M.Ö. I.yüzyıl'ın ortalarından itibaren başlattıkları Afganistan'a hâkim olma mücadelesini, yaklaşık M.40 yılında kazanmışlardı. Kuşanlar Devleti, topraklarını Hindistan'a kadar genişletti.⁵¹¹ Gazne'nin daha önce Sâ mânîlere ait olduğuna dair bir bilgi yoktur. Gazne, Zebülistan ve Kabil ile beraber 873 yılında Saffariler tarafından istila edilmiştir. Ama hâkimiyetlerinin ne kadar süre sürdüğü bilinmiyor. Sâ mânîler iktidarı elde ettikleri zaman hâkimiyetlerinin Kabil ve Gazne'ye kadar varlığını sürdüren delil yoktur.⁵¹² Türk Müslüman devleti olan Gaznelilerin kurucusu Alptegin'dir. Sâ mânîoğulları döneminde Herat valisi olan Alptegin görevinden alındıktan sonra, hükümdar karşı gelerek dört bin kadar Türk atlısıyla Gazne'ye çekildi. Bu şehri alarak yeni bir devlet kuruldu.(968) Başşehri Gazne olan bu devlete şehirden dolayı da Gazneliler denildi.⁵¹³ Gazne Devleti'nin sonuna yakın dönem, Behramşâh'ın 1152-1157 yılları arasında Gazne'nin eski ihtişamında olmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹⁴ 969'da tarihli sikkelerin Gazne ilk defa para bastırılan şehir olarak görülmektedir.⁵¹⁵ Sâ mânîler döneminde daha merkezi bir hanedandı. Şehirlerin gelişmesiyle bürokrasi de gelişti. Buhara Semerkand, özellikle Nişabur ve Horasan'ın diğer şehirleri çok büyümüş ve gelişmişti. Şehirlerin etrafını çevreleyen surlar, şehri hem çöl kumundan, hem de göçebelerden koruyordu.⁵¹⁶

⁵¹⁰ Ayla ÖDEKAN, "Türkler'de Sanat", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, c.1, s.391.

⁵¹¹ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, "Gazneliler", Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör), c.6, İstanbul, 1988, s.225-226.

⁵¹² DAMES, "Gazneliler", **İ.A.**, s. 742-743.

⁵¹³ Wilhelm BARTHOLD, **İlk Müslüman Türkler**, (Çev. M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu), s.16.

⁵¹⁴ CÖHCE "Gaznelilerin Hindistan Hâkimiyetleri", **Türkler**, s. 524.

⁵¹⁵ DAMES, "Gazneliler", **İ.A.**, s.743.

⁵¹⁶ **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, "Samaniler", Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör), c.7. , İstanbul, 1988, s.67.

Sultan Mahmud paraları Gazne'deki bulunan görkemli olan camii ve medreseler için kullanıyordu.⁵¹⁷ Sultan Mahmud Gazne'de kendi döneminde kültür merkezi haline gelen Gazne'de medreseler ve kütüphaneler kurmuş, hastane, bahçeler, saraylar ve camiler yaptırmıştır. O halkın yararına da çarşı, köprü su yolu ve kemerleri yaptırdı. Hatta bunlardan Gazne'nin kuzeyindeki "Ben-i Mahmudî" şimdiye kadar varlığını korumuş ve kullanılmıştır. Bu nedenle Gazne'de gelişen Türk sanatı bir taraftan Selçuklu sanatına, diğer yandan da Hindistan'daki Türk-İslam sanatına temel olmuştur. Mahmud'un mimâri eserlerinden biri de "Arus el-Felek" camii Somnat seferi dönüşünde yaptırmıştır. Sultan Mahmud, Hz. Ali ailesinden Ali B. Mûsâ er-Rızâ ile Halife Hârûn er-Reşid'in kabirlerinin bulunduğu Tus şehrindeki türbeyi de yeniden onardı. Sultan Mesûd ise büyük bir mimari kabiliyete sahiptir. Gazne'de yaptırdığı yeni bir sarayın planını çizmiştir. Saray dört yılda bitirmişti. Gazne'de bir köprü yaptırmıştır. Fransız Arkeologlar tarafından kazılar ve araştırmalarda Büst'deki Leşker-i Bazar'da ortaya çıkarılarn büyük saray, Gaznelilerin bu tür mimarideki zenginliliğini göstermektedir.⁵¹⁸

"Leşker-i Pazar'daki sarayın alay meydanındaki güney duvarına bitişik Ulu Camii'dir. D.Schlumberger tarafından 1957 yılında yapılan kazıda caminin mihrap önünde bir kubbesi olduğu varsayılmaktadır. Buna göre mihrap çevresinde kare planlı bir hacim oluşturacak biçimde dikdörtgen kesitli tuğla örgülü ayakların bir kubbe örtüsünün taşıyıcıları olabilir. Mihrap önündeki hacmin iki yanında duvara paralel birbirinden ayrılmış iki sahnin uzanmaktadır. 86.10.5 m boyutlarında olan Ulu Cami yöre iklimi sıcak olduğu için, üç taraftan açık olarak tasarlanmıştır." Yapı tekniğe dayanarak caminin Sultan Mahmud döneminde yapıldığı düşünülür. Sarayın temeli tuğla, duvarlar kerpiçtendir. Bazı yerler terakota ve alçı ile kaplanmıştır. Beden duvarları yarım silindirik payandalarla desteklenmiştir. Sarayın ortasında revaklarla çevrili bir avlu vardır.⁵¹⁹

⁵¹⁷BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.307.

⁵¹⁸MERÇİL, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.93; Erdoğan MERÇİL, "Gazneliler", *D.İ.A.*, c.13, s.483.

⁵¹⁹ÖDEKAN, "Türkler'de Sanat", s.391, 393; ARA ALTUN, "Gazneli(Mimari)", *D.İ.A.*, c.13, s.484.

Avluya eyvanlar açılır. Eyvanların içinde en geniş olanı kuzey eyvanıdır. Sarayda resmi işyeri odaları olduğu gibi küçük avlular etrafında odalardan oluşan özel daireler de vardır. Her dairenin hamamı ve tuvaleti de vardır. Gaznelilerin ikinci büyük sarayı Gazne’de III. Mesûd Sarayı’dır. A.Bombacci ve Scerrato tarafından 1957-58’de çıkarılmıştır. Mihrapta 1112 tarihi vardır. Ayrıca yaptıranın da Sultan Mesûd olduğu, Mimarın adı ise Muhammed bin Hüseyin bin Mübarek yazılıdır. Leşker-i Pazar Sarayının planı yinelenmiştir. Ancak boyutlar görkemli ve büyüktür. Avluda dört eyvan vardır. Avlunun kuzeybatısında dikdörtgen planlı ayaklı bir camii bulunur. Ana yapı tuğlalardan oluşmuştur. Ayrıca bu sarayda terakota bezemeye, mermer döşemeye, alçı ve mermer kaplamaya yer verilmiştir. Avlu duvarındaki çiçekli kufî yazıt farsçadır. Saray çevresinde camii, çarşı, pazar yeri, meydan gibi askeri, ticari ve sosyal birimlerin yer aldığı görülmektedir.⁵²⁰

Sebüktegin ve Mahmud’un türbeleri günümüze kadar gelmiştir. Sultan İbrahim ve II. Mesûd’a ait olduğu söylenen türbeler ve mezar taşları vardır ama bunların mimari ve sanat bakımında bir özelliği bulunmamaktadır. Fakat Tus valisi Arslan Cazib’in türbesi ise gelişmiş bir mimari göstermektedir. Ayrıca Sultan III. Mesûd ve Behramşah’a ait Gazne’de bugün de varolan iki minare Gazneliler devrinin dikkatini çeken yapılar arasında yer almaktadır.⁵²¹ “Mahmud devri anıtlarının en ünlüsü Gazne Camisi’dir; el-Utbî, “onun güzellik ve süslemelerini, mermerlerini, yıldızlarını altından yapılmış yaprak, çiçek ve çubuk biçiminde süslerini sayıp durmakta ve onun Şam camiinden (Velid’in yaptırmış olduğu Emeviye Camii) çok üstün ve güzel olduğunu savlamaktadır. Bugün Gazne’de bu camiin olması muhtemel bulunan iki minare ayaktadır, bunların dış kısmı cilalı sarı tuğladandır ve 900 yıldır cila ve parlaklığı bozulmamıştır. Birbirinden uzaklıkları 360 ve yükseklikleri 45m.kadardır, çok süslüdürler ve üzerlerinde küfi yazılar vardır.”⁵²²

⁵²⁰ÖDEKAN, “Türkler’de Sanat”, s.393; ARA ALTUN, “Gazneli(Mimari)”, **D.İ.A.**, c.13, s.485.

⁵²¹MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.93-94.

⁵²²BAYUR, “Hindistan Tarihi”, s.239.

İlk medreseler Gazneliler tarafından, Şîî mezhebine karşı Sünnî mezhebini güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Gazneliler döneminde onlar tarafından yapılan medreseler: Beyhekiye, Sadiye, Ebu Sa'ad el-Astarabadî ve Ebu İshak el-İsfarayn'ın Medreseleri olarak kaynaklarda geçmektedir. Mimari yapısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sengbest'de Aslan Cazib Türbesi yanındaki yapının bir medrese yapısı olduğu düşünülmektedir. Bu türbe en önemlisidir. Kare gövde üzerine yerleştirilmiş tonoz bingilerle oluşturulmuştur. Kasnak bölümüne kubbe oturtulmuştur. Türbe medrese, ribât ve türbe ile oluşan bir külliyein parçasıdır. Türbe dışındaki yapılar yıkılmıştır.⁵²³

El-Utbî, Gazne Mescid-i Mahmud'un yaptırdığı medrese için şunları der;“Sultan camiinin yakınında geniş bir medrese yaptırdı. Bu hem medrese, hem kütüphane idi. Birçok odalar tabandan tavana kadar kitap ile dolmuştu. “Ulûmu evvelin ve ahirin”e ait olan bu kitapları büyük padişahlar Irak'tan ve diğer yerlerden buldurmışlar ve hazinelerine koymuşlardı; bunlar, sonra sultana intikal etmişti. Bu kitaplar değerli kitaplardı. Yazıları güzel, nüshaları sihirli bir takımım bilginler elinden veya gözünden geçmiş, kenarları kayıtlarla haşiyelenmiş kitaplardı. Bu kitaplar Gazne fakih ve bilginlerinin okuması veya okutması için oraya konulmuştur. Sultan aynı zamanda okutan bilginler ve okuyan öğrenciler için medresenin evkafından dolgun aylıklar, yıllıklar tayin ederek onların geçimlerini sağlamıştır.”⁵²⁴

Gazne XI. yy.ın sonunda bir zamanlar batıda Bağdat ve doğuda Hindistan'ın efendisi olan Gazneli Mahmud'un başkenti olarak ün kazandı. Gur Sultanı Alaeddin yakıcı cihan-süz Bahram Şah the Gaznelilerden kardeşinin ölümünün öcünü almak için 1149 yılında ansızın Gazne'yi aldı ve talan edip yıktı. Bu felaketten sonra şehir asla eskisi gibi olmadı.⁵²⁵

⁵²³ÖDEKAN, “Türkler'de Sanat”, s.392; ARA ALTUN, “Gazneli(Mimari)”, **D.İ.A.**, c.13, s.485.

⁵²⁴BAYUR, “Hindistan Tarihi”, s.237.

⁵²⁵STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.348.

Gazne çok defa akınlara ve istilaya uğramıştır. Özellikle Cengiz istilasına uğramış olması gibi olaylar anıtlarının zenginliğini ve bolluğu ile ünlü olan yer, bu devirde ayakta hemen hiçbir şey kalmamış olması sonucunu vermiştir. Mahmud ülkesinin asıl payitahtı Belh'tir. Gazne'ye Hindistan yolunda hâkim olduğu için güvenliğini sağladı. Mahmud Somnat mabedindeki sanemi kısmı büyük camiinin basamaklarının ve diğer kısmı da kendi sarayının merdiven basamaklarının inşasında kullanıldı. Nişabur, Herat ve Belh'te basılan sikkeler daha önemlidir. Ve aynı zamanda Gazne'de Mahmud'un sikke bastırdığı yerlerdendir. Gazneliler, Selçuklu İmparatorluğu'nun büyümesinden ve Guri reislerinin gittikçe artan kuvvetlerinden dolayı, Afganistan'ın doğuda sıkışınca Gazne şehri asıl payitahttı oldu. Gazneliler ilk darphanesidir. Son hükümdarları zamanında, şehir bir sıra felaketlere uğradı. Arslan zamanında, yıldırım yüzünden çıkan yangın şehri harap etti. Aynı dönemde Selçuklu sultanı Sencer tarafından zapt edildi. Ve Behrâm Şâh'a verildi.⁵²⁶ Afganistan sınırı yakın Bust Kalesi çevresindeki Bust kenti Gazneliler zamanında çarşı, hamam, devlet daireleri, saraylar ve kışlaklar vardır. Gaznelilerin sahip olduğu Derek Hill'in yazısıyla aydınlanan Neş'ed Çayı kıyısında Ribat Çähe/Ribat-Mani Kervansaray'ın kalıntıları ortası avlulu, dört eyvanlı ve arkasında kubbeli odaların olduğu bir plandır. Mahmud Pencap'ı ele geçirdikten sonra Türk-İslam mimarisi Hindistan'a yayılma gösterir. Kut-al-Din Aybek Delhi'de Kuvvet al-İslam Camisini ve 1219'da Kutup-Minar'ı yaptırır. Kırmızı kumtaşından 73m yüksekliktedir. Türkistan'daki minareler gibi Kutup-Minar beş katlı ve dört şerefli. Gövdesi yuvarlak ve üçgen yivlidir.⁵²⁷ Gazne şehri Mahmud ve Mesûd'un kültür ve sanat merkezi olmuştur. Ve Mesûd'un fethettiği yerlerden getirdiği hazineyi şehri süslemek için harcamıştır.⁵²⁸ Türkler X.yy.da Türkistan dışına ilerlediğinden sanat üslubu da onlarla yeni yerlere ulaştı. Gazneli Mahmud Afganistan'da ve Hind'de kültür merkezi Oğuzlardan Selçuklara yükseldi.⁵²⁹

⁵²⁶DAMES, "Gazne", s. 741.

⁵²⁷ÖDEKAN, "Türkler'de Sanat", s.392-394.

⁵²⁸Çağatay ULUÇAY, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul, 1965, s.17.

⁵²⁹ESİN, **Türkistan Seyahatnamesi**, s.15.

4.5.2. Gazneliler Dönemi'nde Herat Şehri

XI. yüzyıl'da Herat Sultan Mesûd'un karagâhı oldu. Ayrıca Gazne'den sonra ikinci payitahtı oldu.⁵³⁰ Sultan Mahmud Sâmânî emiri II. Mansur'a bağlılığını bildirdiğinde Mansur onun Belh, Tirmiz, Herat bölgesi idareciliğini onayladı. II. Mansur öldürülünce bağımsızlığını ilan etti. Sultan Mahmud'un devrinde Herat valisi Nasr b. Sebüktegin'den Sâmânî İsmail B. Nuh Herat'ı almak istedi ama başarılı olamadı. 1006'da, Sultan Mahmud'un Hindistan seferini fırsat bilerek Karahanlı İlek Han Herat'ı ele geçirdi. Aynı sene Mahmud Herat'ı geri aldı. Buraya Altuntaş el-Hacib'i tayin etti. Herat meşhur sûfilerinden Abdullah el-Ensârî de Herat'ta bu tarihte öldü. Sultan Mesûd babasından sonra Herat'a karargah olarak kullandı. O senelerde Şamiran kalesi daha mevcuttu. 1031'de Herat'tan ayrılıp Gazne'ye gitti.⁵³¹ Ayrıca 1032 yılında Gazneli veziri Ahmed el-Meymendî Herat'ta ölmüştür.⁵³² Kısaca; Ebu Nasır Ahmet B. İsmail'in eliyle Sâmânîler'in Horasan'a hâkimiyetine geçen şehirde daha sonra da Sâmânîler'in Horasan'a vali olarak gönderdikleri Gazneli Sebükteginle beraber bu şekilde Türklerin hâkimiyet devri başlamış oldu. Sultan Mahmud zamanında Sâmânîler'den İsmail B. Nuh Herat'ı geri almak istedi ama başarılı olamadı. Sultan Mahmud 408'de oğlu Mesûd'u Herat'a vali tayin etti ve vezir Ebu Sehl Muhammed b. Hüseyin ez-Zevzenî ile oraya gönderdi. 1031'de şehri işgal eden Selçuklular daha sonradan geri çekildiler. 428 yılında başlattıkları kuşatmayıda özellikler iç kalenin ve varoşlarda oturan ahalinin mukavemeti karşısında kaldırmak zorunda kaldılar. Fakat ertesi yıl Nişaburla birlikte Herat'ta teslim Selçuklulara teslim oldu. Mevdûd zamanında tekrar ele geçirildi ama Sultan Alparslan zamanında tekrardan geri almayı başardılar.⁵³³ Bu seneden itibaren Selçuklular şehri ele geçirmek için uğraştılar. 1040'da Dandanakan savaşında Sultan Mesûd yenildi. Horasan bölgesiyle birlikte Herat'ta Selçuklular'a geçti.⁵³⁴

⁵³⁰TOGAN, "Herat", **İ.A.**, s.431; USLU, **Herat Tarihi**, s.26.

⁵³¹USLU, **Herat Tarihi**, s.26-27.

⁵³²MERÇİL, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.94.

⁵³³USLU, "Herat", **D.İ.A.**, s. 215-216.

⁵³⁴USLU, **Herat Tarihi**, s.26-27.

4.5.3. Gazneliler Dönemi'nde Belh Şehri

Sebüktegin'den yardım alan Sâ mânî Emiri II. Nuh, bunun karşılığında Sebüktegin'de Horasan ordu komutanlığını vermişti. Böylece Horasan Sebüktegin'nin hâkimiyeti altına girmişti. Daha sonra İsmail babasının yerine geçmişti. Onun tahtının saltanatını tanımayan Mahmud Horasan'dan ayrılmıştı. Bu karışıklıktan faydalanan Sâ mânîler Horasan'ı ele geçirmişti. Mahmud sonra tekrar Horasan üzerine yürüdü. Mahmud tekrar Horasan'a hâkim oldu.⁵³⁵ Kısaca Sebüktegin Belh ve Horasan'ı yönetimini almış, oğlu Mahmud ise Horasan hâkimiyetini pekiştirmiştir.⁵³⁶ Sâ mânî toprakları Gazneliler ile Karahanlılar arasında bölüşülmüş ve Gazneli Mahmud'un payına Belh düşmüştü. Karahanlı ilig Han Nasr, Çağrı Tegin adlı kumandanı Belh zaptı ile görevlendirmiş ve Çağrı Tegin Belh şehrini almıştır. Ve Gazneli Mahmud'un yaptırdığı "Bâzâr-ı Âşıkân'ı" yıktırdı. Ve bunu Mahmud Hindistan seferin duymuş ve şehri geri almıştır. Bu tarihten sonra Selçuklu ve Gazneli arasında bu şehir mücadelesi devam etmiştir.⁵³⁷ Gazneli Mahmud'un ölümünden kısa bir süre sonra Belh'e, Çağrı Bey hâkim oldu. XI. yy.ın ortasına doğru Gur ile Selçuklu arasında olay olacaktır.⁵³⁸

Dandanakan savaşından sonra kendi içinde bir teşkilatlanma oluşturan Selçuklular ülke topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı. Bu sırada Belh, Gazneliler hâkimiyetinde vali Altuntak'ın idaresindeydi. Bu zamana kadar Gazneliler devletinde savunma sisteminin merkezi durumunda olan Belh, Selçukluların Horasan'a gelmelerinden sonraki dönemde de onlara karşı yapılan pek çok harekât için önemli bir üs görevi görmüştür.⁵³⁹

⁵³⁵ PİYADEOĞLU, a.g.t., s.13.

⁵³⁶ ÖZTÜRK, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilasına Kadar)*, s.9.

⁵³⁷ YAZICI, "Belh", *D.İ.A.*, s.410-411.

⁵³⁸ R.HARTMANN, "Belh", *İ.A.*, s.486.

⁵³⁹ PİYADEOĞLU, a.g.t., s.24.

Çağrı Bey şehrin teslim edilmesini istedi. Bunu üzerine şehri kuşattı. Altuntak Mesûd'dan yardım istedi ve Mesûd büyük bir ordu toplayarak gönderdi. Mevdûd idaresinde oluşturduğu başka bir orduyu da destek için Horasan'a gönderdi. 1040 tarihinde, bu kuvvet Gazne'den hareket etmişti. Belh'e yaklaştığı sırada Çağrı Bey tarafından karşılandı. Gazneli ordusu geri çekildi. Çağrı Bey sonra Cüzcan, Bâdgis, Huttelân ve Toharistan'ı hâkimiyetine aldı. Çağrı Bey şehri ele geçirdikten sonra nasıl düzenlemeler yaptığı kaynaklarımız net bir bilgi vermemektedir. "İbnü'l Esir Nizamülmülk hakkında bilgi verdiği bölümde Abu Ali b. Şâdân-ı Çağrı Bey'in Belh'teki işlerini yürüten kişi olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Nizamülmülk'ü Belh hâkimi Emir Tacir'in kâtibi olarak göstermektedir. Belh 1040 tarihinde Selçuklular elinde geçtiği sırada şehrin hâkimi Altuntak olduğuna göre Emir Tacir, Gazneliler döneminde şehre hâkimdir. Çağrı Bey'in Belh hâkimiyeti 1043 yılına kadar devam etmiş, şehrin yeni hâkimi ise Melik Alp Arslandır" Sultanı Mevdûd, Çağrı Bey'in hastalanmasından sonra Horasan'a özellikle Gazne ile Horasan arasındaki Belh'e saldırmıştı. Çağrı Bey, onun saldırmasına karşılık vermemiştir. Ve mücadele etmesi için Alp Arslan'ı görevlendirdi. Savaşı Alp Arslan kazandı. Çağrı Bey, Belh, Toharistan, Vahş, Velvalic ve Kubadiyan'ı oğlu Alp Arslan'a vermişti. Alp Arslan'ın Belh hâkimiyeti 1066 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁴⁰

Gazneli Devleti, Afganistan şehirlerine diğer devletlerin yaptıkları gibi çok önem vermişlerdir. Sonuna kadar savunmalarını gerçekleştirmişlerdir. Ama bütün devletlerin ömürlerinin son zamanlarında olduğu gibi Gazneliler de aynı olaylarla uğraşırken şehirleri kendilerinden sonraki devletlere kaptırmışlardır. Gazneli devleti başta Gazne olmak üzere Belh ve Herat'ta çeşitli valilerle bile olsa güvenliği sağlamaya çalışmışlardır. Başka devletlerin hâkimiyet sahalarına girdiklerinde tekrardan ellerine geçirmek için mücadele vermişler. Bu mücadeleyi kazandıklarında ilk iş olarak diğer devletlerinde yaptırdıkları gibi önceki devletin izlerini silmeye çalışmışlardır.

⁵⁴⁰PİYADEOĞLU, a.g.t., s.24-26.

5.BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİNDE AFGANİSTAN ŞEHİRLERİ

5.1. Büyük Selçukluların Kökeni

Tarih boyunca Türkler, birçok devletler kurmuşlardır. Bu devletlerin isimleri değişiktir ama günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan biri de Büyük Selçuklu İmparatorluğu'dur. Oğuzlar, X.yüzyıl'da Sir Derya (Seyhun) ile Hazar Denizi'nin doğusu ve Aral Gölü arasındaki bölgede yaşıyorlardı. Bu sırada Oğuzlar, Üç-ok ve Boz-ok diye iki kol halinde teşkilatlanma oluşturmuşlardır. Selçuklular bu yirmidört Oğuz kabilesinden Üç-ok kolunun Kınık boyuna mensupturlar ve Kınık boyu da Oğuzlar arasında Sir Derya suyunun ağzına yakın bir yerde oturmaktadır. ⁵⁴¹

Üç-ok: Bayındır, Peçene, Çuvuldur, Çepni, Salur, Eymür, Ala-yuntlu, Yüreğir, Iğdır, Büğdüz, Yıva ve Kınık. Boz-ok: Kayı, Bayat, Alka-evli, Kara-evli, Yazır, Döğer, Dodurga, Yaparlı, Avşar, Kızık, Begdilli, Karkın. ⁵⁴²

“L. Rasonyi, onun “Selçük” şeklinde de kaydedilen isminin “Küçüksel” manasına geldiğini, Selçuk'un Orta Asya'da Kırgızlar tarafından Muz(Buz) Tağ denilen Sel-Tağ civarında doğmuş ve adını bu dağdan almış olmasının muhtemel olduğunu ile sürmüştür. Bundan başka “Salçuğ” bazı Türk lehçelerinde “mücadeleci” anlamında kullanıldığı da belirtilmektedir.”⁵⁴³

⁵⁴¹Erdoğan MERÇİL, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi” , **Türkler**, c.4, Ankara, 2002, s. 597; Ali ÖNGÜL, **Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)**, Manisa, 2007, s.1; Erdoğan MERÇİL **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, Ankara, 2005, s.1.

⁵⁴²MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.1; Mustafa DEMİR, **Büyük Selçuklu Tarihi**, Sakarya, 2004, s.6-7; Enver Behnan ŞAPOLYO, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1972, s.20-21.

⁵⁴³İbrahim KAFESOĞLU, “Selçuklular”, **İ.A.**, c.10, s. 353; MERÇİL, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler**, s. 597.

5.2. Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu

X. yüzyılın başında Oğuz Devleti'ni "Yabgu" unvanlı hükümdar idare etmekteydi. Selçuklu ailesinin atası olan Temir-Yalğ (Demir yaylı) denilen Dukak'dır. Bu Oğuz Devleti'nde kuvvetli yere sahipti. Sonra Dukak ölünce oğlu Selçuk, Yabgu tarafından "Sü-Başı" (ordu kumandanı) tayin edilmişti.⁵⁴⁴

Selçuk zamanla güçlendi. Yabgu, Selçuk'u kıskanmıştır. Selçuk Yengi-Kent bölgesinden ayrılmıştır. Sonra İslam ülkeleriyle Türk ülkelerinin birleştiği bir uc (suğûr) şehir Cend'e gelmişti. Ayrıca bu göçün başlıca nedenin yer darlığı ve otlak yetersizliğinde olduğu da belirtilmiştir. Bu sıralar da İslamiyet Türk grupları arasında hızlı bir şekilde yayılmaktaydı. Selçuk, Cend'de yanındakilerle İslam dinini kabul etti. Daha sonra Selçuk, Oğuz Yabgusu'nun Cend'deki Müslümanlardan aldığı verginin ödenmesine "kâfirlere haraç verilmeyeceğini söyleyerek" engel oldu. Daha sonra da yabgu tarafından gönderilen kuvvetlerle karşılaştı. Selçuk bu bölgede kolaylıkla tutundu. Yabgu'nun hâkimiyetine son verdi. Cend'de bir beylik kurdu.⁵⁴⁵ Oğuz Türkmenleri Cend şehrine yerleştiğinde, Cend halkından Müslüman olmayan Uygurlar vergi almaya geldiler. Selçuk Müslümanların, Müslüman olmayanlara vergi vermeyeceğini bildirdi. İlk Müslüman devletlerden Karahanlı ve Gaznelilerle komşu oldular ve Selçuk'un Müslüman olmayanlara vergi vermemesi şöhretini arttırmıştı.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ Ali SEVİM, Erdogan MERÇİL, Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara, 1995, s.15; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 597; İbrahim KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.353-354; Wilhelm BARTHOLD, *İlk Müslüman Türkler*, s.21; GÜRÜN, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.298.

⁵⁴⁵ MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.2-3; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.354-355; ŞAPOLYO, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s.25-26.

⁵⁴⁶ Enver Behnan ŞAPOLYO, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s.27.

Selçukluların zamanında üç büyük Türk Müslüman Devleti vardı. Bunlardan birincisi İslam'ın doğu sınırı üzerinde bir Türk devleti olan Karahanlılar, diğer Türk devleti de o zaman için bugünkü Afganistan toprakları üzerinde hâkimiyetini sürdüren Gazneliler'di. Bu devlet, Kuzey Hindistan'ı bugünkü Pakistan'ı da ele geçirecektir. Maverâünnehir ve Horasan'a hâkim olan üçüncü büyük devlet, Sâ mânîler'di. Abbasi halifeliği ise artık ismen olarak vardı. Dünyevi işlerde idare, Büveyhî Devleti'nin Irak'a hâkim kolunun elinde idi.⁵⁴⁷

"X yüzyıl'ın ortalarında Asya'da şu devletler yaşamakta idi.

- 1- Doğu Türk elinde(Uygur Devleti)
- 2- Tanrı dağı yöresinde (Karahanlılar)
- 3- Maverâünnehir ve Horasan'da (Sâ mânîoğulları)
- 4- Afganistan'da(Gazneliler)
- 5- Anadolu'da (Bizanslılar)"⁵⁴⁸

5.3. Büyük Selçukluların Sâ mânîler İle İlişkileri

Selçuk Bey şöhret kazanmıştır. Onun bu şöhreti Maverâünnehir'de üstünlüğü ele geçirmeye çalışan devletlerden biri olan Sâ mânîler ile anlaşmasını sağladı. Sâ mânîler devlet sınırlarının diğer Türk akınlarına ve Karahanlılara karşı korunursa Selçuklu Oğuzları'na "Nur" kasabasına yerleşme izni veriyordu. Cend bölgesinden Nur kasabası ve civarındaki otlaklara sürüleri ile gelenler Selçuk'un oğlu Arslan (İsrail) idaresinde olan Oğuzlar'dı. Selçukla beraber olanlar yine Cend ve yöresinde kalmışlardı.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 598.

⁵⁴⁸ŞAPOLYO, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Ankara, 1972, s.25.

⁵⁴⁹MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.3; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.356; SEVİM, Erdogan MERÇİL, **Selçuklu Devleti Tarihi**, s.17.

Karahanlı hükümdarı Buğra Han, Ebû Mûsa el-Harun b. Süleyman'ın Sâ mânî başkenti Buhara'yı zapt etmişti. (992) Bu şekilde Sâ mânîlerden II. Nûh'un (976-997) Buhara'dan uzaklaşmasına neden olmuştu. II. Nûh, Selçuk'tan yardım istedi. Selçuk da oğlu Yabgu Arslan kumandasında bir kuvveti yardım etmesi için gönderdi. Buğra Han'ın Buhara'dan çekildi. Buna nedenler ise, hastalığı ve Arslan Yabgu idaresindeki Oğuzlar da neden olmuştu.

Başlangıçta el-Muntasır Karahanlılara karşı başarılı oldu sonra bunu devam ettiremedi. Arslan Yabgu kumandasındaki Oğuzlar, el-Muntasır ile birlikte harekete geçtiler. El Muntasır'ın Karahanlılar karşısında başarısız olarak öldü. Onun ölümüyle Sâ mânî Devleti'nin tekrar kurulması ümidi kayboldu. Selçuk, yüz yaşını geçmiş olduğu halde 1007'de Cend şehrinde öldü. Selçuk'un Mikail, Arslan, Yusuf ve Musa adlarında dört oğlu vardı. Mikail daha babasının sağlığında bir savaşta ölmüştü. Ve onun evlatları Çağrı ve Tuğrul Beyler dedeleri Selçuk tarafından yetiştirilmiştir. Selçuk'un ölümü ailenin başına Arslan Yabgu geçti. Bir süre sonra Selçukluların hepsi Cend'den ayrılarak, Arslan Yabgu'nun faaliyet sahası olan Maveraünnehir'e Buhara civarına geldiler.⁵⁵⁰

⁵⁵⁰MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 598; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.356-357.

5.4. Büyük Selçukluların Karahanlı ve Gazneliler İle İlişkileri

Selçuklular, Sâ mânilerin ortadan kalkması ile bu devletle karşılaştı. İliğ Han Nasr Tuğrul ve Çağrı Beyler'e saldırdı. Çağrı Bey bir baskınla Karahanlılar'ı mağlup etmiştir. Tuğrul Bey çöllere çekilmiş, Çağrı Bey de Doğu Anadolu'ya akın yapmıştı. Çağrı Bey bu akını ile Horasan, Rey ve Azerbaycan yolunuyla Ermeni Vaspurakan krallığı arazisine saldırmıştı. Ve bölgeden bol ganimet ele geçirmiştir. Ani Ermeni Krallığı topraklarına kadar ilerlemişti. Çağrı Bey bu seferinden sonra Horasan'a döndü. Arslan Yabgu'ya gelince, Karahanlılardan Ali Tegin (öl.1034) ile birleşerek onun Buhara'yı ele geçirmesin sağladı. Ali Tegin, Yusuf Kadir Han'ın büyük kağanlığını tanımadı ve isyan etti. Arslan Yabgu ile ittifak yaptı. Bu ittifak Karahanlı ve Gazneli devletleri için güçlü bir engeldi. Yusuf Kadir Han, Gazneli Sultan Mahmud ile anlaşmak istedi. Sultan Mahmud, Ali Tegin'e güvenmemekteydi. Bu nedenden anlaşmayı kolaylıkla yaptı.

Yusuf Kadir Han ve Sultan Mahmud Semerkand civarında buluştular. Anlaşma yaptılar. Anlaşma kararından biri, Arslan Yabgu emrindeki Oğuzlar'ın Maverâünnehir ve Türkistan'dan Horasan'a nakledilmeleri idi. Arslan Yabgu Semerkand'da Sultan Mahmud'un yanına gelip onunla görüştü. Bu görüşme ile Sultan, Arslan Yabgu'yu yakalatmıştı. Hindistan'da bulunan Kalincar kalesine hapsedilmişti. (1025) Arslan Yabgu yedi yıllık sonra bu kalede öldü.(1032)⁵⁵¹ Gazneli Sultan Mahmud'un ölümü ve yerine oğlu Sultan Mesûd'un geçmesi siyasi durum değişti. Selçuklular, Ali Tegin ile ittifak yaparak Debûsiye'de Harzemşah Altuntaş idaresindeki Gazneli ordusuna karşı savaştılar. (1032) Mesûd, Altuntaş'ın yerine Harezm'e oğlu Harun'u tayin ettiyse de kendi oğlu Said'e "Harezmşah" unvanı verdi. 1034 yılında, Ali Tegin'in ölümü üzerine Selçuklular bu kez Gaznelilere karşı istiklal mücadelesine girişmiş olan Altuntaş'ın oğlu Harun'un davetle Maverâünnehir'den ayrılarak Harezm'e göç etmişlerdi.⁵⁵²

⁵⁵¹MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.7; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.357-358.

⁵⁵²MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 599.

5.5.Horasan’a Göç ve Gaznelilerle Savaşlar

5.5.1.Nesâ Savaşı

Selçuklular Harezm’de daha fazla durmayarak Horasan’a göç ettiler. Ceyhun’u geçerek Nesâ’ya geldiler. Türkmenler ve Harezmliler de onlara katılmaya başladılar. Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beyler Gaznelilerin Horasan divânı reisi Sûri’ye gönderdikleri bir mektupta durumlarını ifade etmişlerdir. “Sultan’ın hizmetine girmek istediklerini buna karşılık Nesâve ve Ferâve’nin yurt olarak kendilerine verilmesini yazmışlardı”.⁵⁵³ Ayrıca mektupta Selçukluların Ceyhun’u geçerek Horasan’a geldikleri, Nesâ şehrinin kendilerine verilmesi için Sûrî’den yardım istedikleri yazıyordu.⁵⁵⁴ Bu istekleri reddedilmiştir. Nesâ yöresinde karşılaştılar. Burada Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğradı.(1035)⁵⁵⁵

Selçuklular yine de Gaznelilerin kuvvetlerinden çekiniyorlardı. Gaznelilerin vezirine elçi göndererek savaşa kendilerinin neden olmadığını söylediler ve özür dilediler. Sonra Selçuklular daha önce sultandan mektupla isteyip alamadıklarını bu zaferden sonra elde ettiler. Nitekim Sultan Mesûd, Musa İnanç Yabgu’ya Ferâve’yi, Tuğrul Bey’e Nesâ’yı ve Çağrı Bey Davud’a Dihilistan’ı veriyordu. Sultan Mesûd, Selçuklu reislerine Hil’at menşûr ve sancak gönderdiler.⁵⁵⁶ Horasan’a mahsus olan “Dihkân” unvanı verdiler. Selçuklular bu anlaşma sonunda artık meşrû bir güç haline gelmiş oluyorlardı.⁵⁵⁷ Böylece Gazneliler Selçukluları tanımış oldu. Tuğrul Bey’in sayesinde Türkmenleri bayrağı altında toplamaya başladı. Selçukluların yurdu Horasan’dı ve Selçuklular Önasya için bir tehlike oldu.⁵⁵⁸

⁵⁵³MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.10.

⁵⁵⁴Cihan PİYADEOĞLU, “Gazneli Veziri Ahmed B. Abdüssamed ve Sultan Mes’ûd ile Münasebetleri”, **Tarih Dergisi**, İstanbul, 2007, s.14.

⁵⁵⁵MERÇİL, **a.g.k.**, s.10.

⁵⁵⁶ÖNGÜL, **Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)**, s.11; DEMİR, **Büyük Selçuklu Tarihi**, s.40.

⁵⁵⁷ÖNGÜL, **a.g.k.**, s.11.

⁵⁵⁸ŞAPOLYO, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, s.44.

5.5.2. Telhâb Savaşı ve Selçukluların Bağımsızlıklarını Kazanmaları

Balhan Dağı(Hazar Denizi'nin Doğusu) ve Ceyhun nehri tarafından Türkmenler onların yanına gelmeye başladı. Bu şekilde Selçuklular gittikçe çoğalıp kuvvetlendiler. Gazneliler için tehlikeli olmaya başladılar. Her iki taraf da birbirlerine güvenmiyorlardı. Özelikler sayıları oldukça artan ve yeni yurtlara ihtiyaç duyan Selçuklular, Gazneliler'den Merv, Serahs ve Bâverd'i istiyorlardı. Sistan'a akınlara da başladılar. Gaznelilerin düşmanı olan Harzemşah İsmail ile anlaştılar. Sultan Mesûd, bu defa onların kesin olarak Horasan'dan çıkarma kararı aldı. Bu amaçla Hâcib Sübaş kumandasında Gazneli ordusunu Horasan'a gönderdi. Bunun yanında ikinci bir orduyu da Herat'a sevk etti.⁵⁵⁹

Vezir büyük bir ordu hazırlayarak Türkmenleri sevk etti. Nesa, Ferâve'ye çekildiler. 6 Ekim 1037'de Hindistan'daki Hansi kalesini feth etmek için Gazne'den ayrılmıştı. Onun o sırada Hindistan'a sefer yapması tedbirsizlikti. Nitekim Sultan Mesûd'un Hindistan'da bulunması ve kışın bastırmasıyla sübaşının ordusuyla harekete geçmemesinden faydalanarak Türkmenler Tâlekân ve Fâryabî yağmaladıkları gibi Rey şehrini de muhasara etmişlerdi.⁵⁶⁰

⁵⁵⁹ÖNGÜL, **Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)**, s.12; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.361; DEMİR, **Büyük Selçuklu Tarihi**, s.41.

⁵⁶⁰MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarih", **Türkler**, s. 600; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.361.

Sultan Mesûd, Aralık 1037’de Hansi kalesini zapt etmişti. 1038’de Hindistan’dan geri dönmüştü. Gazneli ve Selçuklu kuvvetleri Serahs yakınlarında Telhâb’da karşılaştılar. Her iki taraf kuvvetleri arasındaki savaş sonucunda özellikle Çağrı Bey’in çabalarıyla Gazneli ordusu ikinci defa ağır bir yenilgiye uğradı.⁵⁶¹ Sü-başı yanında sadece 20 kadar gulamı olduğu halde Herat’a kaçabilmişti. Selçuklular yeni bir devlet kurmak için hazırlıklara başladılar ve kendi aralarında toplandılar. Ülkeyi aralarında bölüştüler. Tuğrul Bey devlet hükümdarı olarak Nişabur’u, Çağrı Bey Merv’i, Musa Yabgu da Serahs’ı aldılar. Tuğrul Bey ana kardeşi olan İbrahim Yınal’ı öncü olarak Nişabur’a gönderdi. Sonra İbrahim Yınal’ın elçisine Selçuklulara itaat edeceklerini bildirdiler.⁵⁶²

İbrahim Yınal durumu Tuğrul Bey’e bildirdi. Nişabur’da Cuma günü hutbenin “Sultan el Muazzam” unvanıyla anılan Tuğrul Bey adına okunduğu ileri sürülüyor. Öte yandan Nişabur’da 1041-1042 de basılan Tuğrul Bey’in parasında “en-Emir el-ecell”(çok büyük emir) unvanı görülmektedir. Tuğrul Bey Sultan Mesûd’un tahtına oturdu ve Horasan’ın en önemli şehri Nişabur Selçukluların merkezi oldu.⁵⁶³

⁵⁶¹ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, s.12; KAFESOĞLU, “Selçuklular”, s.361-362; DEMİR, *Büyük Selçuklu Tarihi*, s.41.

⁵⁶²DEMİR, *Büyük Selçuklu Tarihi*, s. 41; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.12.

⁵⁶³MERÇİL, *a.g.k.*, s.12-13.

5.5.3.Dandanakan Savaşı ve Selçukluların Resmen Kuruluşu

Selçuklu tarihinde bu savaş dönüm noktasıdır. Horasan ve İran gibi Gazneli topraklarının büyük kısmı Selçuklu eline geçmiştir.⁵⁶⁴ Selçuklular, Gaznelilerle anlaşma yapmış bu şekilde dost olacaklardı.(1035)⁵⁶⁵ Selçukluların Nesâ ve Telhâb savaşlarını kazandıktan sonra Gaznelilerin bölgedeki siyasi ve askeri durumu kötüleşti. Sultan Mesûd önce 6 Nisan 1039 tarihinde Ulyaâbâd yerinde Çağrı Bey ve emrindeki Türkmenler ile karşılaştı ve onları mağlup etti. Mesûd Belh'ten harekete geçerek Serahs şehri üzerine yürüdü. Çağrı Bey, Serahs'da bulunuyordu. Tuğrul Bey ve Musa İnanç Yabgu da Serahs'a gelip burada hazırlıklara başladılar. Ayrıca Tuğrul Bey Rey, Cürcan ve Cibâl taraflarına çekilme düşüncesindeydi. Buna karşın çıkan Çağrı Bey, "Horasan'ın asla terk edilmemesini, başka yeni bölgelerde başarılı olmanın çok güç olacağının, ağır Gazneli ordusu karşısında üçüncü kez zafer kazanabileceklerini" ifade etti.⁵⁶⁶ "Çağrı Bey aynı zamanda Horasan'a gidildiği takdirde başka yerlerde tutunmanın güçlüğü belirterek, kalabalık ağır olan Gazneli ordusu karşısında çabuk hareket daha şanslı olduğunu ileri sürmüş ve savaşmakta ısrar etmiş ve bu fikri kabul edilmişti."⁵⁶⁷

Gazneli vezirin tavsiyesine uyularak Selçuklulara barış teklif edildi. Selçuklular tarafından da kabul edilen bu anlaşmaya göre:

"1-Gazneli ordusu Serahs'dan ayrılıp Herat'a çekilecek,

2-Nesâ, Bâverd, Ferâve şehirleri Selçuklular'a teslim edilecek,

3-Selçuklular buna karşılık ele geçirdikleri Nişâbur, Merv ve Serahs şehirlerini boşaltacaklar."⁵⁶⁸

⁵⁶⁴Wilhelm BARTHOLD, *İlk Müslüman Türkler*, s.25.

⁵⁶⁵ŞAPOLYO, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s.44.

⁵⁶⁶ÖNGÜL, *a.g.k.*, s.13-14.

⁵⁶⁷MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.13.

⁵⁶⁸MERÇİL, *a.g.k.*, s.14; ÖNGÜL, *a.g.k.*, s.14.

Bu geçici barıştan sonra Sultan Mesûd Herat’a çekildi. Ama Selçuklular geri verecekleri üç şehri tahliye etmediler ve Gazneli topraklarına akınlara başlamışlardı.⁵⁶⁹ Sultan Mesûd yaz mevsimini Herat’ta geçirdikten sonra yeniden Selçuklular üzerine yürüdü. Ama bir sonuç elde edilmedi. Sultan Mesûd, 17 Ocak 1040’da Nişabur’a döndü ama burada kıtlık olduğundan Serahs üzerine yürüdü. Kumandanlarının Herat’a çekilmelerini tavsiye etmelerine rağmen Merv’e doğru hareket etti.

Selçuklular bunu haber aldılar. Gazneli ve Selçuklu kuvvetleri arasındaki 22 Mayıs 1040’da ilk öncü savaşı başladı. Ertesi gün Gazne ordusu savaşıarak Merv’in güneybatısında bulunan Dandanakan kalesine ulaşmıştı. Sultan Mesûd’un Türklerden meydana gelen Hassa Ordusu’ndan 370 kişi Selçuklu kuvvetlerine katıldı. Gazneli ordusunun Selçukluların hücumu ile dağılmasına neden oldu.(24 Mayıs 1040) Gazneliler’den savaş meydanında yalnızca Sultan Mesûd, birkaç kumandan ve çok az sayıda Memlûk kalmıştı. Bir süre sonra onlar da savaş meydanını terk ederek Merv ovasındaki Berkdiz kalesine kaçtılar ve Selçuklular’ın eline hazineler, silah, malzeme ganimet olarak geçmişti. Selçuk beyleri toplanarak Tuğrul Bey’i “Horasan Emiri” ilan etti ve Selçuklular artık Horasan’da bir devlet kurmuşlardı. Öte yandan devrin âdeti gereğince civardaki Karahanlı hükümdarlarına; Ali Tegin oğullarına, Böri Tegin’e Kakuyi Emiri Alâ ed Devle Muhammed’e zaferlerini bildiren fetihnameler gönderdiler. Selçuklu reisleri aynı zamanda ay içinde Merv’de toplanan kurultayda tekrar bir araya geldiler ve önemli kararlar aldılar. Bu kararlardan birisi de Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah’a mektup yazılması idi.⁵⁷⁰ Mesûd Dandanakan’dan sonra Garcistan’ı aşarak Gazne’ye oradan da ailesini toplayıp Hindistan’a çekildi.⁵⁷¹

⁵⁶⁹DEMİR, *Büyük Selçuklu Tarihi*, s. 43; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*,s.15.

⁵⁷⁰MERÇİL, *a.g.k.*, s.15-16.

⁵⁷¹DAMES, “Gazneliler”, *İ.A.*, s.745.

Selçuklu elçisi Ebu Ishak el-Fukka'i ile Bağdat'a gönderilen bir mektupla halifeye sadık olduklarını ve Horasan'a adaleti tesis edeceklerini bildirdiler. Türk Devletananesi gereğince aralarında bölüştüler. Bu bölüşmeye göre; Tuğrul Bey "Sultan" sıfatıyla Nişabur'u alarak batıya Irak tarafına gidecekti. Çağrı Bey'e "Melik" unvanı ile merkez Merv olmak üzere Seyhun nehriyle Gazne arasındaki bölge, Musa Yabgu'ya ise Büst, Herat ve Sistan verildi. Yine Selçuklu ailesinden batıya gidecek olan İbrahim b. Yınal Kuhistan'a Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış Gürkan ve Damegan'a Çağrı Bey'in oğlu Kavurd ise Kirman bölgesine tayin edildiler.⁵⁷² Ayrıca sunî İslam anlayışını benimsediklerini, Abbasi halifesine tabii olduklarını belirtmiştir. Özetle, Selçuklu yönetimine, siyasi ve askeri meşruiyet kazandırmaya yönelik isteklerdir.⁵⁷³

Halife, Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek Oğuzların yaptığı zararlardan şikâyetlerde bulundu. Dandanakan savaşı ile Sultan Mesûd Horasan'ı tamamıyla Selçuklulara terk etti.⁵⁷⁴ Gaznelilerin üzerine(Gurlular) da hücum ederek Gazne şehrini zaptettiler. Gaznelilerin merkezlerini Hindistan'a naklettiler. 1183'de ortadan kalktılar.⁵⁷⁵ Tuğrul Bey, Dandanakan'dan sonra Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasında bir süre sonra kararlaştırılan fetih planları uyarınca batı yönünde gelişen fetihleri yürütme görevini bizzat kendi üstlenmişti. Ve devletin başkentini Nişabur'dan Rey'e nakletti(1043).⁵⁷⁶

Selçuklular, bu savaşla Gaznelilere üstlüğünü tam bir şekilde göstermiş ve artık Horasan'a kesin yerleşmeye başlamışlardır.

⁵⁷²MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.16.

⁵⁷³Süleyman GENÇ, "Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri", **Türkler**, c.4, Ankara, 2002, s.643.

⁵⁷⁴İbrahim KAFESOĞLU, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, İstanbul, 1953, s.5.

⁵⁷⁵ŞAPOLYO, **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, s.49.

⁵⁷⁶Ahmet TOKSOY, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akın" ,**Türkler**, c.4, Ankara, 2002, s.681.

5.6. Büyük Selçuklu Sultanları'nın Dönemleri ve Afganistan Şehirleri Tarihi

5.6.1. Çağrı Bey

Çağrı Bey 1016'da Horasan'a ilerlemişti. Gazneliler bu ilerlemeye engel olmaya çalıştılar ama başarılı olamadılar.⁵⁷⁷ Çağrı Bey'in yaptığı akınlara Horasan Türkmenleri de katıldı. Çağrı Bey'e hâkimiyetleri; Horasan'ın kuzey kısmı ile Gaznelilerin elinde olan bölgelerdi. Ve O, Gaznelilere karşı başarılı savaşmış, onları Horasan'dan uzaklaştırmıştı. Çağrı Bey önce Belh üzerine yürümüş ve 1040 yılı son baharında bu şehri teslim almıştı. Böylece şehrin kumandanı Altun-Tak da onun hizmetine girdi.⁵⁷⁸

Çağrı Bey sonra Cüzcan, Bâdgis, Huttalân ve diğer Toharistan şehirlerine hâkim oldu. Merv şehrini ise merkez yaptı. 1042-1043'de Selçuklular Harezm'e bir sefer düzenlediler. Harzemşah İsmail b. Altuntaş'ın, Şâh Melik karşısında tutunamayarak onlara sığınmış ve yardım istemiş olması bu seferin nedenini oluşturuyordu. Çağrı Bey, İsmail ile birlikte Harezm'e yürüdüyse de Şâh Melik önünde yenilgiye uğradı. Sonradan Tuğrul Bey de onlarla birleşince, Şâh Melik'i mağlup ettiler. Bu şekilde Selçukluların hâkimiyet sahası içine girmiş oldu. 1043-1044 yılında Çağrı Bey hastalanmış, bunu fırsat bilen Gazneli Devleti Sultanı Mevdûd(1041-1050) Belh ve Toharistan'ı geri almak amacıyla harekete geçmişti. Çağrı Bey hastalığı nedeniyle Gaznelileri durdurmak görevini oğlu Alp Arslan'a verdi. Alp Arslan Gazneli ordusunu mağlup etti. Çağrı Bey de iyileştikten sonra Tirmiz'i zapt etmiş, bu şehirlerle beraber Belh, Toharistan ve civarındaki şehirlerin idaresini Alp Arslan'a bırakmıştır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ŞAPOLYO, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s.40.

⁵⁷⁸MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 601; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.17; SEVİM, Erdogan MERÇİL, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s.28-29; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, s.17.

⁵⁷⁹MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.17-18; SEVİM, Erdogan MERÇİL, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s.29; DEMİR, *Büyük Selçuklu Tarihi*, s. 53; KAFESOĞLU, "Selçuklular", s.361-363-364.

Karahanlı hükümdarı Arslan Han da Alp Arslan'ın idaresindeki bölgeleri geri almak istedi. Ama Alp Arslan onu mağlup etmiş ve ülkesine çekilmişti. Sonra Arslan Han ve Çağrı Bey arasında Karahanlıların Selçuklu hâkimiyetini altındaki bölgelere saldırmamaları şartı ile barış yapıldı(1050). Çağrı Bey'in Gazneliler mücadelesi Sultan Feruzzâd zamanında da devam etmiştir. İbrahim döneminde 1059'da barışla sonuçlanmıştır. Çağrı Bey, Selçuklu devletinin kuruluşunda büyük bir payı ve rolü vardır. Ve o 1060 tarihinde 70 yaşındayken Serahs'da vefat etti. Yerine oğlu Alp Arslan Horasan Melik'i oldu.

5.6.2. Musa (İnanç)Yabgu

Selçuklu ailesi diğer üyesi Musa Yabgu önce Herat'ı zapt etmiş ve buraya yerleşmişti. İbrahim Yınal'ın kardeşi Ertaş, Kasım 1040'ta Sistan'a gitmiştir. Bu yerin hâkimi Ebu'l-Fazl'ın itaat etti. Böylece bu bölge de Selçuklulara bağlanmış oldu. Musa Yabgu adına hutbe okunmuştu. Hacib Tuğrul'un işgal ettiği yerlerden, Gazneli saltanatını ele geçirmek amacıyla çekilmesi, Musa'nın yine Sistan'a hâkim olmasını sağlamıştı.⁵⁸⁰

⁵⁸⁰MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 602; ÖNGÜL, **Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)**, s.18-19; MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.19-20.

5.6.3.Tuğrul Bey

İbn-ül-Esîr’de; Nişabur halkına otuzbin altın topladılar. Tuğrul Bey, bunu arkadaşlarına dağıttı. Sonra Tuğrul Bey hükümet konağına yerleşti. Melik Mesûd’un tahtına oturdu. Haftada iki gün, Horasan valilerinin adetleri üzerine davaları bakmaya tahsis etti. Kardeşi Davud’u Serhas’a gönderdikten sonra orasını zapt etti, sonra Belh’ten başka bütün Horasan’ı elde ettiler.⁵⁸¹

Tuğrul Bey Nişabur’da tahta çıktıktan sonra, siyasi değişiklik nedeniyle bozulan teşkilatı yeniden düzenlemiş ve fetihlere devam etmiştir. Bu fetihde önce Toharistan ve Cürcan bölgelerini ve bu yerdeki mahalli hanedanları Ziyarîler ve Bâvendîleri kendisine bağladı. Ertesi yıl İbrahim Yınal da Rey şehrini Arslan Yabgu’ya bağlı Oğuzların, Bürûcird ve Hemedan’ı Kâkûyi Hanedanı’nın elinden almıştı. Tuğrul Bey, Nişabur yerine Rey’i Selçuklu başkenti yaparak, bu şehrin imarını emretmişti. Tuğrul Bey sonra Kazvin üzerine yürüdü. Kazvin hâkimi Merdâvîc vergi ödeyerek Tuğrul Bey’e tâbi olmayı kabul etmiş ve yerinde kalmıştı. Anadolu’ya ilk Türk akınları Türkmenlerin burayı kendilerine yurt yapmak istemeleri sonucunda başlamıştı. Selçuklu devleti kurulduktan sonra sultanların kendi istekleriyle devletlerin içindeki Müslüman halk ve ülkelerin akınlar ve asayişsizlikten korumak amacıyla keşif ve Türkmen göçünü Anadolu’ya sevk etmeleri de bölgeye yapılan gazaların diğer bi nedendir. Türkleşmesi de bunun sonucu olmuştur. Tuğrul Bey zamanında Türkmenlerin gazaları olmuştur.⁵⁸² İbrahim Yınal’ın Azerbaycan valiliğine tayin edildi ve Anadolu seferleri için görevlendirildi.⁵⁸³

⁵⁸¹Kıvameddin BURSLAN, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, İstanbul,1943, s.LI.

⁵⁸²MERÇİL, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler**, s. 602; Tuğrul ve Çağrı Bey’in emrinde olan kalabalık Türkmen grubu 5-10 sene gibi kısa bir müddet içerisinde her defasında yeni bir yurt edinebilmek için müsait şartlarda bir toprak bulabilme kaygısı ile zor göçlerde kaldıkları anlaşılır. Ve her an saldırıya uğramak korkusu da söz konusudur. Bu şekilde Selçukluların içinde bulunduğu zor durum anlaşılmaktadır. Fazla bilgi için Bkz: Oğuz ÜNAL, **Horasan’dan Anadolu’ya**, Ankara,1980, s.74-75.

⁵⁸³MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.25.

Tuğrul Bey devrinde Anadolu'ya ilk akını Tuğrul'un amcası Musa'nın oğlu Hasan yaptı. Hasan kuvvetleriyle Van bölgesinde Bizanslılarla savaştı. (1048) Ama pusuya düşerek şehit oldu. Tuğrul Bey Hasan'ın intikamını almak için kardeşi İbrahim Yınal'ı Anadolu seferleri için görevlendirdi.⁵⁸⁴Tuğrul Bey, İbrahim Yınal'dan hâkimiyeti altında bulunan Hemedan şehrini ve Cibal bölgesindeki bazı kalelerin kendisine teslimini istemişti. İbrahim Yınal istenilen kaleleri vermeyi kabul etmedi. Bu olaydan Veziri Ebû Ali'yi suçlu bularak cezalandırmıştı. Sonra da Tuğrul Bey'i terk ederek ordusunu toplamıştı. İbrahim Yınal iki taraf arasındaki savaşı kaybetmiş ve teslim olmaya zorlanmıştı. Ama Tuğrul Bey ona iyi muamele ederek kendi yanında kalmakta ve istediği bir ülkeye gitmekte serbest olduğunu bildirmişti. İbrahim Yınal'da yanında kalmayı tercih etmiştir.⁵⁸⁵Tuğrul Bey, Halife Kaim-Biemrillah'ın davetiyle Bağdat'a gitti(1055). Tuğrul Bey Bağdat'a varmadan halife onun adını hutbelerde okutmaya başlamıştı. Bu sırada Bağdat'ta bulunan Büveyhilere mensup Türk Memlûkleri, Deylemliler ve halk Selçuklu askerine karşı düşmanca davrandılar. Sultan bu olayları Büveyhi Hükümdarı el-Melikü'r Rahim Hüsrev Firuz'un tahrik ettiğini düşünerek onu yakalatıp sonra bir kalede hapsettirdi. Ve Rey'e gönderdi. El-Melikü'r Rahim'in aynı yıl şehirde vefat etmesiyle Büveyhiler hanedanının siyasi hâkimiyeti sona ermiş oldu. 448'de halife ile Çağrı Bey'in kızı Hatice'nin nikâhları kıyıldı. Halife yapılan bir törende Tuğrul Bey'e yedi siyah hilat giydirdi; bu cihan hükümdarlığının Selçuklu hükümdarına yöneltmesi demekti. Ayrıca ona "melikü'l-meşrûk ve'mağrib" unvanı verildi. Aynı sene İbrahim Yınal Sultan'a isyan etti. Bu isyan Alp Arslan ve Kavurd'un yardımlarıyla basıtırabildi. İbrahim Yınal öldürüldü. Bu sırada halifeye isyan etmiş olan Büveyhi kumandanı Türk asıllı Arslan Besasiri ile müttefiki Musul Emiri Kureyş b. Bedran tarafından Bağdat işgal edildi.⁵⁸⁶

⁵⁸⁴ŞAPOLYO, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s.50.

⁵⁸⁵MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*,s.28; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, s.28.

⁵⁸⁶Faruk SÜMER, "Büyük Selçuklular", *D.İ.A.*, c.36, İstanbul, 2009,s.369; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s.605-606; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*,s.32-34; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, s.34-36.

Halife, Bağdat’da bulunan Selçuklu ordusunun halka kötü davranmıştı. Halife de bundan memnun olmayarak bunun düzeltilmesini yoksa şehirden ayrılmasına izin verilmesini Tuğrul Bey’den istedi. Bunun üzerine Tuğrul Bey, halifenin itaatkâr bir kölesi olduğunu, halka karşı herhangi bir eylem için bizzat emir vermediğini, askerlerinin sayıca kalabalık olduğundan dolayı disiplini sağlamanın güçlüğüne belirtmişti. Sonra da askerlerinin şehre zarar vermelerini önledi.(1056)⁵⁸⁷

Halife hadise şehrine götürüldü ve sarayı yağmalandı. Ve Bağdat’ta Fâtımî halifesi adına hutbe okutuldu. Tuğrul Bey harekete geçerek halifenin Bağdat’a getirilmesini sağladı. Sonra Arslan Besasiri yaklatıp öldürüldü. Tuğrul Bey, halife Kaim-Billah’ın kızı Seyyide Hatun ile 454’te nikâhlandı ve düğün ertesi yıl oldu. Sultan aynı yıl Rey’de vefat etti. Tuğrul Bey adil, şefkatli, dürüst, cömert ve dindar bir hükümdardı.⁵⁸⁸

Abbasi halifeliğinin, Selçuklu Devleti üzerinde iki yönde tesiri olmuştur. Biri olumlu, diğeri olumsuzdur. Olumlu tesiri; Selçuklu Devletinin manevi sahada kuvvetlenmesinde, bütün orta ve yakın doğuda meşru bir siyasi teşekkül olarak tanınmasında, İslam dünyasında birliği sağlamasında etkili olmuştur. Olumsuz tesiri de, taht kavgaları sırasında meydana gelen siyasi buhranlardan istifade ile güçten düşen Selçuklu sultanlarına karşı, siyasi iktidarı ele geçirme mücadelesine girmeleri, devletin parçalanıp dağılmasında en önemli dâhili etkenlerden biri olmuştur.⁵⁸⁹

⁵⁸⁷Hüseyin KAYHAN, “Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri”, **Türkler**, c.4. Ankara, 2002, s.670.

⁵⁸⁸SÜMER, “Büyük Selçuklular”, **D.İ.A.**, s.369.

⁵⁸⁹Hasan Hüseyin ADALIOĞLU, “İlk Selçuklu-Abbasi İlişkileri”, **Türkler**, c.4, Ankara, 2002, s.666.

5.6.4.Sultan Alp Arslan

Sultan Tuğrul Bey yerine bir evlat bırakmadan ölmüştü. Alp Arslan ve onun zaten isyan halinde bulunan Kutalmış ile Musa (İnanç) Yabgu, şehzadelerden ve emirlerinden bir kısmı Süleyman'ın sultanlığını tanımadılar ve emirlerinden Hâcib Erdem ve Yağısıyan Kazvin şehrinde Alp Arslan namına hutbe okuttular. 1063'te sultanlığını ilan etti.⁵⁹⁰ Kirman'da bulunan Melik Kavurd'da taht sultan olmak istemiştir. Fakat daha sonra Alp Arslan adına hutbe okutarak onun sultanlığını kabul etti. 1064'te Bağdat'da Sultan Arslan namına hutbe okutarak sultanlığını onayladı. Adud ed-Devle, Ebu Şuca gibi unvanlar verdi. 1064 Amid el Mülk'ü görevinden çıkaratılarak Merv er-Rûd(Horasan) şehrine sürgün etti. Onun bu görevinden uzaklaşmasında önemli rol oynayan Nizam ül-Mülk Selçuklu Devleti veziri oldu. Yine aynı yıl saltanat tahtında hak iddia etmiştir. Musa Yabgu Herat'ta sığındığı kalede yakalanarak sultanın huzuruna getirildi. Alp Arslan amcasına iyi davranarak yanında alıkoydu.⁵⁹¹ Doğu Anadolu'da bulunan Sultan Alp Arslan, oradaki ve Gürcistan'daki birçok şehir ve kale Bizans'a tabi Arpaçayı kıyısındaki Ani şehrini almıştır. Ve Gürcü Kralı Bagrat'ı vergiye bağladıktan sonra geri döndü. Halife, bu başarılarından dolayı Alp Arslan'a ve yanındaki askerlere teşekkür eden bir beyanname yayınladı. 1066 yılında Hazar deniziyle Aral gölü arasındaki Üstyurt'ta güvenliği sağlamak amacıyla ve Harezm'den İtil havzasına gidip gelen ticaret kervanlarını korumak için sefere çıktı. Ve başarılı olup, Harezm' e döndü. 1067 yılında yeniden Bizans ve Gürcistan sınırında görüldü. Bizans'a ait Kars fethedildi. Gürcü kralı Selçuklulara tabi oldu. Sultan Arparslan döneminde Anadolu'ya akınlar daha çok Sâlâr-ı Horasan unvanlı kumandanın idaresinden yapılıyordu. Bizans İmparatorluğu'nun başına Romanos Diogenes getirildi.⁵⁹²

⁵⁹⁰MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.41; ÖNGÜL, *Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-İrak, Kirman ve Suriye Selçukluları)*, s.41; GÜRÜN, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.312.

⁵⁹¹MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 608; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*, s.42-43.

⁵⁹²SÜMER, "Büyük Selçuklular", s.369-370; BARTHOLD, *İlk Müslüman Türkler*, s.28.

Fatımî halifesinin veziri Mısır'ı teslim edeceğini bildirerek 1070 yılında Alparslan'ı bu ülkeye davet etti. Alparslan Diyarbekir yoluyla Suriye'ye giderken Halep Hükümdarı Mirdas oğlu Mahmud şehrin kadısını sultanı karşılamak için gönderdi. Alparslan, Halep önünden ayrılıp Mısır'a gitmekte olduğu sırada Romanos Diogenes'in çok kalabalık bir orduyla sefer çıktığı haberi geldi. İki hükümdar Malazgirt ovasında (26 Ağustos 1071) karşılaştı. Alparslan Bizans ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı ve Malazgirt zaferi Anadolu'nun Türkler tarafından fethini sağladı. Oğuz Türkleri yurdu oldu. Sultan ertesi yıl bir cinayete kurban gitti. Onu Çağdaş tarihçiler kudretli ve haşmetin gerçek temsilcisi saymışlardır.⁵⁹³

Horasan'da yerini Gaznelilere benimseten Selçuklular, artık bu savaşla birlikte Bizans'a gücünü göstermiştir. Anadolu artık Türklerin bir geçiş merkezi olma yoluna girmiştir.

⁵⁹³SÜMER, "Büyük Selçuklular", s.370.

5.6.5.Sultan Melikşah

Sultan Alparslan, Melikşah'ı diğer evlatlarına tercih etmişti. Onu önemli işlerde görevlendirmiştir.⁵⁹⁴ Melikşah, cesareti sevk ve idarede gösterdiği kabiliyetle veliaht ilan edilmiş, fakat bunda vezir Nizamülmülk'ün de rolü olmuştur.⁵⁹⁵

Abbasi halifesi hutbe okuttu. Karahanlılar ve Gazneliler, Selçuklu topraklarına saldırırken başta Kavurd olmak üzere ayaklandılar. İsyanlar bastırıldı ve Melikşah'ın itibarı daha da arttı. Sonra Halife Kaim-Biemrillah ona bir menşur ile sancak gönderdi. Sultan Melikşah, Alamut kalesini işgal etmişti. Ve orada bir Nizari-İsmaili devleti kuran Hasan Sabbah ve Bâtınîlerle mücadeleyi bir devlet politikası haline getirdi. Fakat Alamut'u ele geçirip ülkedeki Bâtınîler tarafından öldürüldü. Sultan bu olaydan yaklaşık bir ay sonra Bağdat'da vefat etti. Melikşah dönemi Selçuklular'da sınırların en geniş olduğu dönemdir. Kaşgar'dan Ege adalarına, Aral gölü ve Kafkasya'dan Yemen ve Aden'e kadar uzanıyordu. Karahanlılar, imparatorluğa bağlı bulunuyordu. Melikşah devri bir adalet devri olarak ifade edilir. Ayrıca ilmi ve kültürel açıdan zirve noktasına ulaştı. Nizamiye medreseleri şöhrete kavuştu. İktisadi ticari hayatta gelişmeler oldu ve imar faaliyetleri yaygınlaştı.⁵⁹⁶ Hristiyanlara ve Musevilere karşı da çok iyi davranmıştı. Nitekim Ani Ermeni başpiskoposu Barseg bir heyetle şikâyet ve durumlarını anlatmak amacıyla İsfahan'a sultanın huzuruna gitti. Melikşah bu Ermeni heyetini çok iyi karşıladı, "Bütün kilise, manastır ve rahiplerin vergi dışı tutulmaları" hakkında bir ferman verdi. Melikşah adına Celali adında bir takvim tertiplenmişti.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴İbrahim KAFESOĞLU, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, s.9; BARTHOLD, **İlk Müslüman Türkler**, s.29; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 614; MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.66.

⁵⁹⁵MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 614.

⁵⁹⁶SÜMER, "Büyük Selçuklular", s.370.

⁵⁹⁷MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.84.

5.6.6.Sultan Berkyaruk

Sultan Melikşah'ın ölümü ile Büyük Selçuklular'ın duraklama devri başlamıştır. Ve nedeni ise taht mücadeleleridir. Terken hatunun ordusundan bazı emir ve askerlerin kendi tarafına geçmesiyle, Berkyaruk'a savaşı kazanma imkânı sağlıyordu.⁵⁹⁸ Büyük Selçuklu Devleti Gaznelilerin onların hâkim olduğu bölgeler üzerine kurulmuştur. Tuğrul Bey ve Alp Arslan devirlerinde böyle olduğu gibi devletin doğuda ve batıda en geniş sınırlarına ulaştığı Sultan Melikşah devrinde de bu durum değiştirilememiştir.

Gaznelilerin Horasan'ı, yeniden ele geçirme ümitleri ise zaman zaman canlanmıştır. Büyük Selçuklular'dan koparılabilecek topraklarda hutbenin kendi adına okunması şartıyla İbrahim'in Muhammed b. Süleyman'ı desteklemesi ise böyle bir düşüncenin sonucuydu. İbrahim'in iki sene sonra 1099'da ölümü ve Sencer'in de enerjik tutumu Gazneli emellerinin yeniden canlanmasına imkân tanımamıştır.⁵⁹⁹ Berkyaruk, Melikşah'ın en büyük oğluydu. Nizamülmülk'e bağlı gulamlar tarafından sultan ilan edildi(1092). Berkyaruk taraftarlarının gayretleri sonucunda, çocuk yaştaki oğlu Mahmud'u tahta çıkarmak isteyen, parayla Türk Emirlerinin önemli bir kısmını elde eden Terken Hatun barışa mecbur kaldı. Buna göre İsfahan ve Fars eyaletleri Terken Hatun ve oğlu Mahmud'a bırakılıyordu. Berkyaruk diğer eyaletlerde sultan olarak tanınıyordu. Berkyaruk'un dayısı Azerbaycan Melik'i İsmail B.Yakuti, Terken Hatun'u kışkırtmasıyla yeğenine karşı isyan etti ama başarılı olamayıp hayatını kaybetti.⁶⁰⁰

⁵⁹⁸MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.85; MERÇİL, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler**, s. 619; GÜRÜN, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.321; SEVİM, Erdoğan MERÇİL, **Selçuklu Devleti Tarihi**, s.137.

⁵⁹⁹Abdülkerim ÖZAYDIN, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)**, İstanbul, 2001, s.122-123.

⁶⁰⁰SÜMER, “Büyük Selçuklular”, s.370.

Horasan’da bazı isyan girişimleri oldu ama bastırıldı. Bu saltanat mücadeleleri sırasında Haçlılar Kılıçarşan’ı Anadolu’da(1097), Kürboğa’yı Antakya’yı geçip Kudüs’e geldiler. Tutuş’un bertaraf edilmesinden sonra karşısına bu sefer Arrân Melik’i Muhammed Topar çıktı ve iki kardeş birbirleriyle beş defa karşılaştı. Hoy şehrinin önündeki son çatışma(1103) Muhammed yenilip Ahlat’a gitti. Sonra ertesi yıl barış imzalandı. Buna göre Harizm, Horasan Muhammed Topar’ın öz kardeşi Sencer’in Irâk-Acem, Fars, Hûzistan Berkyaruk’un, Arrân, Azerbaycan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, el-cezîre ve Suriye Muhammed Tapar’ın hâkimiyeti altında bulunacaktı. Selçuklular önemli toprak kayıplarına uğramıştır. Batınîler artık ortadan kaldırılmayacak bir kuvvet haline gelmiş, Memlük asıllı beylerin hükümdarlarına karşı bağılılıkları zayıflamış ve imparatorluk çöküş devrine girmiştir.⁶⁰¹

Sultan Berkyaruk’un isyanlardan uzak yaşantısı uzun sürmedi. Bürücird şehrinde öldü. Berkyaruk’un saltanatı oniki yıl sürdü. Bu saltanatı sürekli bir mücadele içinde geçmiş ve kendisine isyan edenlere, bin bir zorluk ve tehlikeler içinde hâkimiyetini tanıtmaya başarılı olmuştur. Saltanat mücadelesi Selçuklu Devleti’ni sarsmıştır.⁶⁰²

⁶⁰¹SÜMER, “Büyük Selçuklular”, s.370.

⁶⁰²MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*,s.95; SEVİM-MERÇİL, *Selçuklu Devleti Tarihi*, s.172-173.

5.6.7.Muhammed Tapar

Berkyaruk'un Melikşah'ı bertaraf edip tahta geçerek Selçuklu İmparatorluğu'nu yeniden tamamlamayı başardı. 1107 yılında, Muhammed Tapar İsfahan civarındaki Şahdiz(Dizkûh) kalesini zapt etmiştir. Bu kalenin içindeki Batınîler'in hepsini öldürttü. Batınî merkezi Alamut, Anış Tegin Şirgir tarafından kuşatıldı. Fakat burası alınamadı.

Bu dönemde Selçuklular ile Karahanlılar arasındaki ilişkiler zaman zaman bozulmakla beraber Karahanlılar Selçukluları tanımaya devam etti. Gazneli Sultan III. Mesud Devri'nde (1099-1115) Gazneli-Selçuklu ilişkilerde barış hâkim oldu. Gazneliler arasındaki taht kavgalarına müdahale eden Muhammed Tapar, Behram Şah'ın sultan ilan edilmesini sağladı. Bu şekilde Gaznelileri de kendine bağladı. Ve 1118'de vefat etti. Alparslan'ı örnek alan sultan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na eski itibarını kazandıran hükümdar olarak kabul edilir.⁶⁰³

Sultan iyi ahlaklı adalet sahibi, ve cesur bir hükümdardı, şeriat dışı vergileri kaldırmıştı. Halka karşı hiçbir kötü davranışı görülmemiş, bu nedenle Selçuklu emirleri onun tutum ve davranışlarını bildikleri için halka zulüm edememişlerdir.⁶⁰⁴

⁶⁰³SÜMER, "Büyük Selçuklular", s.370.

⁶⁰⁴MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.103; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 624.

5.6.8.Sultan Sencer

Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra yerine Mahmud geçmiştir. 1118 yılında Abbâsi halifesi tarafından sultan ilan edildi ve hutbe okutuldu. Fakat Horasan Melik'i olan amcası Sencer onun hükümdarlığını tanımadı. 1118'de sultanlığını ilan etti. Sâve tarafında yapılan meydan savaşında Mahmud yenildi. Halife ise Bağdat'da Sultan Sencer adına hutbe okutmaya başladı. 1119 yılında yapılan anlaşmayla babası Muhammed Tapar'ın doğrudan yönettiği toprakların bir kısmını ona bıraktı ve bu şekilde Irak Selçuklu Devleti kurulmuş oldu.⁶⁰⁵ Gurlular, Gazne şehrini istila etmişti. Bu dönem de Gaznelilerin başında, Behram Şâh bulunuyordu. Sultan Sencer Gaznelilerin yanında olarak onlara yardım etmeye çalışmıştır. Gurlulara karşı seferler düzenlemeye karar verdiğini sonra da büyük tereddütler geçirdiğini gösteren emareler bulunmaktadır.⁶⁰⁶

Gazne'ye 1117 yılında giren Sencer bazı önemli kaleleri de ele geçirdi ve bu zaferiyle, Melikşah zamanında bile mümkün olmayan bir olayı gerçekleştirmiş oldu. Ve Gazne'ye girerek Büyük Selçuklu Sultan'ı adına hutbe okunmasını sağlamıştır.⁶⁰⁷ Sultan Sencer, Selçuklular arasındaki saltanat mücadelelerini fırsat bilip, halifeliği siyasi olarak güçlendirmek isteyen Müsterşid-Billâh ve Râşid Billah'ın başarısızlığa uğratılmasında önemli bir rol oynadı. Gazneli Devletini tekrar Selçuklulara tabi kıldı. Ama Budist Karahitaylıların Maverâünnehir'de hâkimiyet kurmalarına engel olamadı. Yirmi yılı meliklik olmak üzere altmış yıla yakın hüküm süren Sencer'i hükümdarlığının son senelerinde öz kavmi Oğuzları cezalandırmak isterken yenilgiye uğrayıp onların elinde üç yıl esir kaldı. Sonra 1156 esaretten kurtuldu ama 1157'de vefat etti.⁶⁰⁸

⁶⁰⁵SÜMER, "Büyük Selçuklular", s.370-371.

⁶⁰⁶Mehmet, Altay KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c.2, Ankara, 1954, s.375.

⁶⁰⁷Abdülkerim ÖZAYDIN, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara, 1990, s.142-143.

⁶⁰⁸SÜMER, "Büyük Selçuklular",s.371.

Büyük Selçuklu devlet teşkilatı onun döneminde en ileri seviyeye ulaşmıştır. Sencer ve Sultan Melikşah örnek hükümdar olarak gösterilmiştir.⁶⁰⁹ Sultan Sencer'in Oğuzlar'ın elinde esir olarak bulunduğu sırada Sencer imparatorluğuna tâbi komşu devletlerden Oğuzlarla ilişkilere girişen yani onların hâkimiyetindeki Selçuklu İmparatorluğu'nu fiili tanıyan tek siyasi teşekkül Gurlular'dı.⁶¹⁰ Sultan Sencer Selçuklu Devleti'ni tekrardan paylaştırdı. Rey, Mazenderan ve Kumis gibi şehirleri ve bölgeleri kendi hâkimiyet yerleri içine aldı.⁶¹¹

5.6.8.1. Sultan Sencer'in Gazne üzerine seferi;

18 yıl kadar olay çıkarmadan Gazneliler hükümdarı Behramşâh Selçuklulara itaat etmişti. Daha sonra yıllık haracı ödememiş, halka kötü davranmıştır. Bu sebeple Sultan Sencer, bu hükümdar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Sencer zor şartlarda olmasına rağmen seferden vazgeçmedi. Gazne civarına kadar ilerledi. Behramşâh, muhtemelen bu mevsimde Gazne'ye bir sefer yapılmayacağını düşünmüş ve askeri bir hazırlık yapmamıştı. Bu bakımdan Sultan Sencer'den aff diledi. Sencer, huzuruna gelmesi şartıyla onu affettiğini bildirdi. Behramşah, Hindistan'a çekildi. Sencer Gazne'ye girdi ve orada bulduğu her şeyi aldı. Behramşah Hindistan'dan yazdığı mektupta Sencer'den ikinci kez af diledi. Ve onu tekrar bağışlayarak yerinde bıraktı ve kendisi önce Belh'e sonra da Horasan'a döndü.⁶¹²

⁶⁰⁹SÜMER, "Büyük Selçuklular",s.371.

⁶¹⁰Mehmet, Altay KÖYMEN, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası**, Ankara, 1947,s.572.

⁶¹¹MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.107.

⁶¹²MERÇİL, **a.g.k.**,s.111-112.

5.7. Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılması, Genel Özellikleri ve Sosyal Hayatı

Selçuklu Devleti'nin Horasan'da kurulmasıyla devletin genişleme yerleri; İran Irak-Arab ve Irak-Acem, Anadolu, Suriye, Filistin, Azerbaycan ve Arabistan sahaları da katıldı. Büyük Selçuklular'ın gelişiminde İran ve Anadolu'nun yeri büyük oldu. 1055 yılında Abbasilerin himaye altına alınmasıyla Irak, Suriye, Filistin gibi yerler katıldı. Alp Arslan öldüğü sırada Büyük Selçuklu Devleti sınırları içinde Anadolu, Harezm, İran, Irak, Suriye, Kirman, Sistan, Maverâünnehir, Toharistan bölgeleri bulunuyordu. Melikşah Devri'nde sınırlarına Suriye, Anadolu ve Filistin, Yemen bölgeleri de katıldı ve Selçuklu Devleti en geniş sınırlarına ulaştı. Büyük Selçuklular, Horasan Selçukluları, Kirman Selçukluları, İran Selçukluları, Harzemşahlar ile Abbasilerin merkezi Irak'ta ilhanlı devleti kuruldu.⁶¹³ Horasan'ı, Irak, el-Şem'i XI. ve XIII. yy.lar arasında Anadolu'yu yöneten Selçuklular hanedanlıklar kurmuşlardır. Bunların aile üyeleri arasında paylaştırmışlardır.⁶¹⁴ Selçuklular'ın İslam âlemine yaptıkları hizmetler zamanında pek iyi takdir edilmiştir. Ama duyguların minnet ve şükran duyguları devrin müellifleri aracılığıyla bize kadar gelmiştir.⁶¹⁵ Selçuklu Devleti'nin önemli özelliği, Anadolu'yu bir Türk yurdu olarak seçmesiydi. Anadolu'daki Türk varlığının temelleri onlar zamanında atıldı. Türkiye Selçukluları ile beraber onlar Anadolu'daki yaklaşık ikiyüzelli yıl Türk hâkimiyetini sürdürdüler. Türk siyasi, hukuki, sosyal, örf ve geleneklerinin İslam kültürü çevresiyle kaynaşmasını Selçuklular Devri'nde tamamlandı. Selçuklular Türk devletlerine teşkilat ve müesseseler yönünden örnek olmuş ve Türk-İslam dünyasında bugün dahi varlıklarını koruyan mimari eserler bıraktılar.⁶¹⁶ “Prof Bausani'nin dediği gibi Selçuklu Devri yalnız dini hayat bakımından değil, devlet anlayışı, bu devletin takip ettiği kültürel ve ekonomik siyaset ve toplum hayatı bakımından da, bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.”⁶¹⁷

⁶¹³Mustafa DEMİR, **Büyük Selçuklu Tarihi**, Sakarya, 2004,s.2.

⁶¹⁴Hilal SÜRSAL “Ortadoğu'da Selçuklu Varlığı”,(Çev: Bülent Keleş) **Türkler**, c.4, Ankara, 2002, s.778.

⁶¹⁵Osman TURAN, **Selçuklular ve İslamiyet**, İstanbul,1971, s.18.

⁶¹⁶MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.123-124.

⁶¹⁷Mehmet Altay KÖYMEN, “Selçuklu Devrinin Özellikleri”, **Türkler**, c.4, Ankara, 2002, s.637.

5.8. Selçuklu Devleti Dönemi'nde Şehirlerin Yapılarının Genel Özellikleri

Selçuklular, uzun bir süre göçebe ve sade bir hayat yaşamışlar. Şehir hayatına girmiş olmalarına rağmen askerce ve Türkmence yaşamaya da devam ettirmişlerdir. Şehirlere yerleştikleri halde bu ruh ölüp gitmemiştir. Selçuklular memleketin idaresini ve güvenliğini temin için çalıştılar. Bu işlerde sabırlı vezirler ve müşavirler kullanmasını bildiler. Vezirlerine ve müşavirlerine serbestlik çalışma imkânını bahsettiler ve memlekette idareciler arasında entrikaların dönmesine meydan bırakmadılar.⁶¹⁸

XI. yy. başlarında Selçuklular, Cend yöresine geldiklerinde şehir hayatıyla daha yakınlaştılar. Özellikle Çağrı ve Tuğrul Beyler'in idaresinde Horasan'da bu ilişkiler çok daha sıkıdır ama çoğu zaman göçebe hayatını terk etmemişlerdir. Fakat Türklerden bir kısmının, şehir hayatına katılmaya başladıkları da görülüyor. Zaten klasik İran şehrinin, şehristan adını tanıyan esas şehir yeri dışında, rabadın belirmesi de XI.yy.da görülür. Burası, çevreye kıra yakın olduğu kadar şehir hayatından da istifade edilen bir kısımdır ve bu bakımdan rabada yerleşenlerin çoğunlukla göçebeler olması gerekir.⁶¹⁹

Selçuklu şehirleri başlıca üç kısımdan oluşuyordu; İç kale, asıl şehir (şehristan) ve dış mahalleler. Pazar ve alışveriş merkezlerinin çoğu şehir merkezlerinden ziyade dış mahallelerde toplanmıştı. Büyük şehirlerde de her sokağın belli bir esnaf grubuna verildiği kapalı mekânlardan oluşan büyük pazarlar bulunmaktaydı.⁶²⁰

⁶¹⁸MEVDÛDÎ, **Selçuklular Tarihi**, (Çev: Ali Genceli), Ankara, s.32.

⁶¹⁹Tuncer BAYKARA, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, s.35.

⁶²⁰Osman Gazi ÖZGÜDENLİ, "Selçuklular(Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)",**D.İ.A.**, c.36,s.372-373.

Selçuklu Devleti kurulunduktan sonra Horasan ve Maverâünnehir’de gelişmiş olan fikir hayatı yükseldi. İlk Selçuklu sultanları ilimle doğrudan ilgilendiler ve âlimleri korudular. Özellikle Alparslan zamanında ilim hayatının gelişmesi amacıyla birçok yerlerde medreseler açıldı. Bu görevi veziri Nizam-ül Mülk’e verdi. İsfahan, Nişabur, Herat ve Bağdat’da Medresei-Nizamiye adıyla medreseler açıldı.⁶²¹ “İrak ve Horasan şehrinde kurulduğundan söz ettikleri medreseler hep birden inşa edilmemişti. İlk Bağdat Medresesi’de ilk inşa edilen medrese değildir. Nizamü’l-Mülk’ün sıra ile şu şehirlerde medrese inşa ettirdiği kaydedilir:1-Bağdat,2-Belh,3-Nişabur,4-Herat,5-İsfahan,6-Basra,7-Merv,8-Amül(Taberistan),9-Musul”⁶²²

Şehirlerin fiziksel olarak, konutlar ve önemli mimarlık eserleriyle çizilir. Bu konuda kültürel, dini, ve sosyal yapıların payı büyük olacaktır. Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular gibi en eski Müslüman Türk Devletleri’nin şehirlerinde de cami, türbe, kümbet, medrese, ribat gibi eserler şehrin panoramasına en egemen yapılarıdır. İslamiyet’ten önceki Türk şehirlerinde, dini yapılar bile çok defa kerpiçten inşa edilir. Tuğla yapılara az rastlanırken, bu defa özellikle konut dışındaki yapılarda kerpiğin yerini Türkistan ve İran’da tuğla, Anadolu’da taş almıştır. İslamı devirde Türkistan, Horasan’da tuğla esas malzemeyi teşkil etmiştir. Buralarda Selçuklular’dan sonra da tuğla çok kullanılan asli inşaat malzemesi olmuştur.⁶²³ İran coğrafyasında dolayısıyla Horasan’da şehirler, 3 kısma ayrılır. Bu Selçuklular zamanı için de geçerlidir. Şehirler Kuhendiz(hisar), merkez konumunda şehristan ve şehrin dış mahallelerini oluşturan rabazdan(birûn) meydana gelir. Genellikle olmak üzere Cuma Mescidi, hükümet ile ilgili binalar, halka ait bazı yerleşimler Kuhendiz içinde yer alırdı. Bir sur ile sosyal hayatın tüm canlılığını barındıran şehristana açılırdı. Şehrin üçüncü kısmını ise tarla, bahçe ve bağlardan oluşan rabaz oluşturmaktadır. Şehirler büyüdükçe bu düzen yeni bir yapılanmaya oluşmaktadır.⁶²⁴

⁶²¹ŞAPOLYO, *Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, s.233.

⁶²²Mehmet Altay KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*, c.3, Ankara,1992, s.357-358.

⁶²³Mustafa CEZAR, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, s.290-291.

⁶²⁴PIYADEOĞLU, *a.g.t.*,s.75.

5.9. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Afganistan Şehirlerinin Durumu

Selçuklular, Horasan'da şehir kültürünün geliştiği yerdir. Devletlerini ancak yerleşik hayatı ve şehir kültürünü koruyucu bir şekil almaya karar verdikten sonra kurabilmiştir. Selçuklu Devleti'nin ilk siyasi merkezi Horasan'ın en önemli şehri olan Nişabur'du. Herat, Belh, Kazvin, Hemedan, Yezd, Kum, Merâğa, Bağdat, Ahvaz ve Musul başlıca büyük yerleşim merkezleriydi. Bu Selçuklulara tâbi devletlerin sınırları içerisinde yer alan Buhara, Semerkand, Gazne, Dimaşk, Halep ve Urfa gibi önemli şehirleri de ekleyebiliriz. Büyük Selçuklu Devleti'nin başşehri Horasan'daki Merv'e taşınmış, İsfahan şehri de Mahmûd b. Muhammed Tapar'ın başında bulunduğu Irak Selçuklu Devleti'nin baş şehri olarak kalmıştır. Sultan Mahmud'un ölümünün ardından ortaya çıkan taht kavgaları Hemedan şehrinin stratejik önemini daha da arttırmıştı. Ve başşehir Tuğrul zamanında Hemedan'a geçmişti. İsfahan ve Hemedan'ın yanı sıra Rey, Sâve, Kâşân, Kum, Kazvin, Zencan, Tebriz, Merâğa, Erdebil, Bağdat, Musul ve Erbil, Irak Selçuklu Devleti'nin önemli yerleşim merkezleri olmuştur.⁶²⁵

Selçuklu sultanları yönetiminde hanedanın kurucusu Tuğrul Bey, başkentini Nişabur'dan Rey ve İsfahan'a taşımış olsa da Horasan imparatorluğun önemli bir eyaleti olarak kaldı. Başlangıçta Horasan ve Doğu bölgeleri ile torunu Melikşah zamanında en parlak dönemlerini yaşadığı Tuğrul bey'in kardeşi Çağrı Bey tarafından yönetildi. Sultan Sencer zamanında bu hanedanlık Horasan'ın önemli bir kültürel hayatında önemli gelişmeler oldu. Nizamü'l-Mülk'ün kurduğu Nizamiye Medreseleri olarak anılan medreselerin dördü Nişabur, Belh, Herat ve Merv gibi Horasan şehirlerinde idi.⁶²⁶

⁶²⁵ÖZGÜDENLİ, a.g.m.,s. 372,388.

⁶²⁶ÖZTÜRK, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilasına Kadar)*, s.9-10.

İslam dininin önderliğini taşıyan Büyük Selçuklular, Karahanlılar ve Gaznelilerin geniş yapı eyleminden yararlanmışlardır. Büyük Selçuklular Gazneliler gibi medreselere önem vermişlerdir. Herat ve Belh'te medreseler vardır. Yine Kervansarayları da Gaznelilerin izlerini taşımaktadır.⁶²⁷

Büyük Selçukluların plan ve mimari tarzı sonra İran ve Doğu İslam dünyasında devam etmiştir. Selçuklu yapıları genellikle tuğla malzemeyle inşa edilmiş, yer yer tuğla ve çini süslemelere sahip olmuştur.

Camiler; Büyük Selçuklular cami mimarisiyle mihrap önündeki kubbeli mekanların gelişimiyle âbidevî örnekler çıkartmışlardır. Mihrap önündeki kubbeli mekanın bir eyvanla birleşmesinden oluşan köşk tipi cami yanında 1135'ten itibaren mez şema haline gelmiştir. Medreseler; Büyük Selçuklular devrinde ele alınmış olan medreseler eyvanlı avlulu şemalarıyla Karahanlılar'da başlayan ilerleme devam etmiştir. 1046 yılında bir medresenin inşa edilmekte olduğu Tûs, Basra, İsfahan, Herat, Belh ve Bağdat'ta 1067'de bu medreselerin yapıldığı bilinmektedir. Kervansaraylar; Ribat adında olan kervansaraylar kare planlı, dört eyvanlı ravaklı avlulu şema olarak inşa edilmiştir.⁶²⁸

⁶²⁷ Ayla ÖDEKAN, "Türkler'de Sanat", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, c.1, s.394, 397.

⁶²⁸ Ayşe DENKNALBANT, Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU, "Selçuklular(Mimari)", **D.İ.A.**, c.36, s.392.

5.10.Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Öne Çıkan Afganistan Şehirleri

5.10.1. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Belh

Toharistan daha geniş anlamda, Ceyhun'nun her iki kıyısında bulunan, Belh'e bağlı olan bütün eyaletleri kapsar biçimdedir.⁶²⁹ Harezm eyaletinin muhtar valisi Altuntaş'dır. O Mesûd'a gönderdiği bir mektupta şunu iletmiştir. "Bir taraftan barış teşebbüsüne girişmeli, diğer taraftan da Belh, Çağaniyân, Tirmiz, Kubâdiyân, Huttelân'da tedbirler alınmalıdır. "Altuntaş'ın, Gaznelilerin dış siyaset planıydı.⁶³⁰

Karahanlılar'dan İliğ Han Nasr, Çağrı Tegin adlı kumandanını Belh'in zaptı ile görevlendirildi. Çağrı Tegin, Belh şehrini aldı. Gazneli Mahmud tarafından yaptırılan Bâzâr-ı Âşıkân'ı yıktırdı. Belh, Dandanakan Savaşı sonunda geçici bir süre için Selçuklular'ın elinde kalmıştı. Sonra Belh'in sürekli hâkimi, Selçuklu egemenliğine de Gazneliler'den Mevdûd döneminde girdi. Alparslan Belh'i Kuzey Afganistan'ın zaptı için bir hareket üssü haline getirdi. Alparslan'ın hükümdarlığı sırasında oğlu Ayaz Belh'e vali oldu. Çok geçmeden de Ayaz'ın yerini Melikşah'ın diğer kardeşi Tekiş aldı. Burada ayaklanmalar eksik olmuyordu.⁶³¹ Melikşah döneminde 1073 yılında Nasr Belh'e girdi, yağma yaptıktan sonra Tirmiz'e döndü. Belh'te bıraktığı askerleriyle Belh evbâşları (yerli başıbozuk kuvvetler) arasında çarpışmalar olması üzerine şehrin yakılmasını emretti. Halkın ileri gelenleri af istedi. Nasr şehri affetmekle beraber orada hutbeyi kendi adına okutmuş, yıllık vergi kesmiş, ganimet ele geçirmişti. Olayı haber alan Ayaz, Ocak 1073 başlarında Belh'e geri döndü ve 1073'de on bin kişilik kuvvet ile Tirmiz'e Şems ül-Mülk üzerine yürüdü, fakat savaşta mağlup oldu. Askerlerinin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı Ceyhun'da boğuldu. Ayaz'a pek az bir kuvvetle firar zorunda kaldı.⁶³²

⁶²⁹V.V. BARTHOLD, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.88.

⁶³⁰M. Altay KÖYMEN, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c.1, Ankara,1979, s.133.

⁶³¹YAZICI, "Belh", *D.İ.A.*, s.410-411.

⁶³²KAFESOĞLU, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, s.20.

Berkyaruk, hükümdarlık iddiasında bulunan ve “emir-i emîrân” denilen Muhammed b.Süleyman b. Çağrı Bey’in ayaklanmasını bastırmak için Belh’e geldi. Ve burada yedi ay kaldı. Sultan Sencer Dönemi’nde İmâdeddin Kamaç adında bir valinin yönettiği Belh parlaklığını sürdürdü. Gurlular’dan Alâeddin Hüseyin 1152’de Belh’i aldı. İkinci yıl Oğuzlar, Kamaç’a önerdikleri anlaşma kabul edilmedi ve onlarda şehre girip yağmaladılar. Sencer’in yeğeni Karahanlı Mahmud Han’a itaatlerini ifade ederek burada kaldılar. Arkasından şehrin egemenliği Karahıtaylar’a geçti. Gurlular’dan Bahaeddin Sâm b. Muhammed, Karahıtaylara bağlı Türk valisi ölünce burayı işgal etti. Gurlu topraklarına katıldı.⁶³³ Tekiş’in bu bölgedeki hâkimiyeti zamanında Nizamülmülk’ün oğlu Cemalülmülk de bu şehirde valilik yapmaktaydı. Onun Nizamülmülk’ün aleyhindeki söz ve tavırları yüzünden Sultan Melikşah’ın maskarasını öldürmesi üzerine Sultan da Cemalülmülk’ü öldürmüştü. (1082) Cemalülmülk’ün bu hareketine bakılacak olursa onun Belh şehrinde çok güçlü bir konumda olduğu kesindir. “Nitekim Bundarî onun Alp Arslan zamanında Melikşah’ın vezirliğini kabul etmeyerek Belh mütevellisi olduğunu ve bu memleketi tahakküm altına aldığını nakletmektedir.” Ahmed, 1088-1089 yıllarında Belh hâkimiyeti uzun sürmeyerek vefat etti. Ahmed’in ölümünden sonra şehre Selçuklu hanedanından kimin hâkim olduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. “İbnü’l Esîr 1096-1097 yılını naklederken Arslan Argun b. Alp Arslan’ın bu sene Belh üzerine yürüdüğünde Fahrülmülk b. Nizamülmülk’ün burada bulunduğunu belirtmektedir. Kaynaklarda böyle bir hanedan üyesine rastlanmamakla birlikte Belh’te Mahmud b. Alp Arslan adına 1094 yılında para bastırıldığı görülmektedir.”⁶³⁴ Olay şu şekilde gerçekleşir; Berkyaruk döneminde, batıda Mahmud ve Tutuş taht mücadelesi içindeyken diğer hanedan üyesi Alp Arslan’ın oğlu Arslan Argun önce Nişabur’a hâkim olmak istedi başarılı olamadı sonra ise Belh, Tirmiz ve Nişabur almış ve nüfuz bölgesini genişletmişti.⁶³⁵ Ayrıca rivayete göre; Tekiş, Belh’e gitme niyetindeydi halk onu şehre çağırıyordu. Berkataruk ise amcası Tekiş’i ve oğlunu öldürttü.⁶³⁶

⁶³³ YAZICI, “Belh”, **D.İ.A.**, c.5, s.410-411.

⁶³⁴ PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.39-40.

⁶³⁵ MERÇİL, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler**, s. 620; MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, s.88.

⁶³⁶ SEVİM-MERÇİL, **Selçuklu Devleti Tarihi**, s.143.

Sencer'in meliklik döneminde Belh'te sikke basılmıştır. Sencer şehirde Berkyaruk adına 491/1098, kendi adına 492/1098-1099, 493/1099-1100, Muhammed Tapar adına 501/1107-1108, 503/1109-1110, 507/1113-1114, 512/1118 tarihlerinde para bastırılmıştır. Sencer'in sultanlık döneminde Belh'te basılan paraların diğerlerinden farklı özellik taşıması nedeniyle önem taşımaktadır. Sencer'in 512/1118-1119, 513/1119-11120, 516/1122-11123, 519/1125, 521/1127, 523/1129 tarihli Belh şehrinde basılan sikkeleri de bulunmaktadır. Bu şekilde Belh'te para basan tek hanedan üyesinin Sencer olduğu anlaşılmaktadır. Alp Arslan da bu şehirde para bastırmasıyla birlikte, onun adına basılan para meliklik dönemine aittir. Sencer hem meliklik ve hem de sultanlık döneminde kendi adına para basılan şehirlerden birisi de Velvalic olmuştur.⁶³⁷ Sencer Katvan Savaşı'ndan Ceyhun'un ötesinde kalan arazisini kaybetti.⁶³⁸

Ama Belh şehrinin Karahitayların eline geçtiği şekilde de bir bilgi yoktur. Bu hâkimiyet ise Oğuz isyanına kadar devam ettiği anlaşıyor. Bu sırada Belh, Emir Kamaç'ın hâkimiyetinde bulunmaktaydı. Ayrıca Oğuzların daha önceleri Maverâünnehir'de yaşadığı, orayı ele geçiren Karahitayların baskısı sonrasında Belh'e gelmiş oldukları göz önüne alındığı bu hâkimiyetin çok kısa süreli olduğu anlaşılmaktadır.⁶³⁹ Oğuzlar başta Horasan'ın önemli birkaç şehirlerini yağmamışlardı. Ve daha sonra da Belh'e çekildiler.⁶⁴⁰ Sultan Sencer Dönemi'nde Merv ve diğer önemli şehirler gibi Belh'te büyük yerleşim merkezlerindendi.⁶⁴¹

⁶³⁷PIYADEOĞLU, **a.g.t.**,s.52.

⁶³⁸MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 627; MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.115.

⁶³⁹PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.54-55.

⁶⁴⁰MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.120; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 629.

⁶⁴¹ÖZGÜDENLİ, "Selçuklular", **D.İ.A.**, s. 372..

Sultan Sencer, Belh'e büyük önem vermiş ve böylece şehir önemli bir ilerle kaydederek "İslam'ın kubbesi, devlet bayrağının merkezi ve memleketin taht yeri" kaydedilmişti. Oğuzlar Nişabur'dan sonra Belh ve yöresine tamamen hâkim oldular. Bu hâkimiyetinde şehri yağmalayıp asker ve sivil çok kişiyi öldürdüler. Ayrıca Fakihleri de öldürüp, medresleri ve devlet binalarını da tahrip ettiler. Oğuzlar sonra Belh'i merkez kabul etmiştir. Sultan Sencer'in esaretten kurtulması sırasında da yeniden bu şehre çekilmişlerdir.⁶⁴²

Eskiden görkemli görünen bir şehir olduğu anlaşılan Belh, harabeleri geniş alana yayılmıştır. Şehrin yüksekliği ve uzunluğu ile surları eski döneme ait en önemli kalıntılardır. Belh kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Rivayete göre kağıt ilk defa Belh'te imal edilmiştir.⁶⁴³ Horasan'daki gelişmiş şehirlerden birisi de Belh'tir. Ekonomik, sosyal ve kültürel alanda görülen bu gelişme, şehrin isimlerine bile yansımıştır. Şehir, Belh-i Behiyye(güzel Belh), Ma'sûka, Berh, Kubbetü'l-İslam, Ümmü'l-bilad ve Darü'l-fukaha olarak anılmıştır.⁶⁴⁴

Moğollar 617 yılında Belh şehrini harap ettiler ve İbn Battuta ya göre, Cengiz Han saklı hazineyi nafile arayışı sırasında büyük caminin 3. bölümünü yerle bir etti. Fakat duvarların dışındaki türbeler ve tapınaklar hala dindar hacılar tarafından ziyaret edilmekteydi.⁶⁴⁵ XIV. yy.ın başlarında İbn Battuta bölgeyi ziyaret ettiğinde Belh hala tamamiyle harabeydi.⁶⁴⁶

⁶⁴²PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.61.

⁶⁴³YAZICI, "Belh", **D.İ.A.**, c.5, s. 411

⁶⁴⁴PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.78,.

⁶⁴⁵STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.422.

⁶⁴⁶BARTHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.102; STRANGE, **The Lands of The Eastern Caliphate**, s.422.

Büyük şehirlerde yoğunlaşan Yahudiler, daha fazla ticaretle meşguldü. Belh'te de kapılardan biri "Yahudiyye" olarak anılmasıdır. Halkın büyük buluşma yerlerinden birisi Belh'te, Râ'üm ve Mescid-Ser-i Seng isimleriyle birlikte kaydedilmektedir. Sosyal ve kültürel hayat için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Ortaçağ'da İslam şehirlerinde bir Cuma mescidi bulunması esastır. Sultan Melikşah Dönemi'nden itibaren dört eyvanlı ve geniş bir alana yayılı şekilde inşa edilmeye başlanmıştır.⁶⁴⁷ Cengiz Han Dönemi'nde bir halk ayaklanmasından sonra Belh tahrip edilmişti. Sonradan ise tamir edilmiş ama eski önemini kazanamamıştır. Şehrin günümüzdeki harabeleri yaklaşık on altı millik bir genişliktedir ve üzerinde ayrıntılı bir araştırma yapılmamıştır. Toprak üstünde görülen harabelerin tamamı, tahmin olunacağını gibi İslam devrinde aittir. Eyaletin başşehri olan Mezar-ı Şerif, Belh'in ondört mil doğusunda, Hz. Ali'nin olduğuna inanılan mezarın etrafında bulunur. Mezar onikinci asırda Hayr köyü yakınında keşfedilmiştir.⁶⁴⁸

Şimdiki şehre bakıldığında, 500'e yakın ev ile Arapların Umm al- bîlâd(Beldelerin anası) adını verdikleri Belh'in bir bölgesindendir. Bu şehir birçok sarsıntı geçirmiştir. Az da olsa önemini korumuştur. Dehas nehri kolu suladığı için arzi ve tarlalar bereketlidir. Budistlik devirden kaldığı halde, bir karakter olarak İran efsanesine ait isimler taşıyan harabeler vardır.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷PIYADEOĞLU, **a.g.t.** s.82,85.

⁶⁴⁸BARTHOLD, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, s.102.

⁶⁴⁹R. HARTMANN, "Belh", **İ.A.**, s.487.

5.10.2. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Herat

Şehir, Selçukluların, 1036'da Gurluların ve Harzemşahlıların eline geçti. İlk İslam çağından Moğollar'a kadar gelen devirde, Herat'ı idare eden valiler, Selçuklular, Harzemşahlar ve Gurlular zamanında, Herat'ta Muin al-Din İsfizarî tarafından bir araya toplanmıştır.⁶⁵⁰ 422'de şehri işgal eden Selçuklular daha sonra Ferâvâ'da ağır kayıplar vererek geri çekildiler. 428'de kuşatma başlattılar. Özellikle iç kalenin ve varoşlarda oturan ahali karşısında kaldırmak zorunda kaldılar. Fakat Nişabur ile birlikte Herat da Selçuklulara katıldı. Ama kısa süre sonra bir halk ayaklanması ile kurtulmayı başardı. Mesûd şehre gelerek daha önce kendilerine ihanet edenleri cezalandırdı.

Herat, Dandanakan savaşında sonra Sistan ile birlikte Selçuklu ailesinden Musâ Yabgu'ya verildi. Mevdûd zamanında yeniden Gazneli hâkimiyetine girdi. Selçuklular şehri ele geçirmek için her yıl saldırı düzenlediler.⁶⁵¹ 1064 yılında Musa Yabgu Herat'ta sığındığı kalede yakalanarak Sultan'ın huzuruna getirildi.⁶⁵² Sultan Alparslan zamanında Herat'ı almayı başardılar. Herat Sencer'in ölümünden sonra Oğuzlar şehrinde kendi emirleri adına hutbe okuttular. Emir Ayteğîn'in ölümü üzerine ise Herat halk tarafından Sencer'in eski kumandanlarından Müeyyed Ayaba'ya teslim edildi.⁶⁵³ 1031'den beri Selçukluların almaya çalıştıkları şehri zaman zaman, 1031, 1037, 1038 yıllarında kısa süre ellerine geçirmeyi başardılar. 1038'de Sultan Mesûd'un Subaşı idaresinde gönderdiği ordu Herat'ı Selçuklulardan aldı. Tuğrul Bey Selçuklu sultanı olduğu zaman Musa İnanç Yabgu'ya başkent Herat olmak üzere İsfizar ve Sistan bölgesini verdi.⁶⁵⁴

⁶⁵⁰TOGAN, "Herat", **İ.A.**, c.5/1, s.431.

⁶⁵¹USLU, "Herat", **D.İ.A.**, s.215

⁶⁵²MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.43; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 608.

⁶⁵³USLU, "Herat", **D.İ.A.**, s.215-216.

⁶⁵⁴USLU, **Herat Tarihi**, s.27

1051'den itibaren Herat, tehditte olan şehir Gaznelilerle 1059'da yapılan anlaşmanın ardından, Alparslan zamanında 1061'den sonra Herat'ı ele geçirdiler. Herat 1066 yılında artık tamamen Selçuklu şehri olmuştur. Herat'ta Alparslan her yıl Ramazan ayında bir altın sadaka dağıtırdı. Alparslan'ın hâkim olduğu yerler arasında İnanç Yabgu'nun elinden aldığı Herat da sayılır. Burada kendi adına para bastırmıştı ve oğlu Melikşah'ı evlendirirken Togaşah'ı Herat'a atamıştır.

Melikşah Karahanlı tehdidine karşı Herat'tan hareket ederek Tirmiz'i aldı ve kardeşi Böri Bars'ı Herat, Gur, Garcistan'a tayin etti. Veziri Nizamülmülk birçok şehirde olduğu gibi Herat şehrinde de medreselerin kurulmasını sağladı. Melikşah ölümünden sonra Herat'ta bulunan Böri Bars öldürüldü. Sultan Berkyarukla amcası Arslan Argun'un mücadelesi sırasında Arslan'ın Horasan'ı ele geçirmesinde Merv şahanesi Emir Kodan, kendine katılan Emir Yaruktaş ile birlikte yardımcı olmuşlardı. Fakat Arslan'ın öldürülmesi ile sultanın hesap sormasından endişe ederek Harizm'i işgal etmiş ve oraya yerleşti. Berkyaruk Fars bölgesinden itaatten çıkmış olan Emir Öner ve Müeyyedülmülk ile uğraşmaktaydı. Ama o Emir-i Dan Habeşi b. Altuntak'ı Horasan valiliğine ve asillerin üzerine gönderdi. Habeşi Herat'tan topladığı onbeş bin kişiyle Ceyhun'u geçti. Yolda Kodon'a karşı ayaklanarak onun hazinesini yağmalayınca Kodon ellerinden kaçtı.⁶⁵⁵ Melikşah sultan olduğu sırada Herat'ta Zahirülmülk Ebû Nasr b. Sa'id b. Muhammed en-Nişâri vali olarak bulunuyordu. Daha önce Alp Arslan tarafından buraya gönderilmiş olan Togaşah kardeşine karşı isyan etmiş ve Togaşah'ın Herat hâkimiyeti ise devam etmişti. Bir süre sonra Togaşah kardeşine karşı isyan etmişti. Bununla da kalmayarak halka eziyet etmiş, âlimleri öldürmeye başlamıştı. Melikşah, kardeşi üzerine yürümüş ve mağlup etmişti. Onu Isfahan kalesine hapsedti. Sahipsiz kalan Herat'a gulamlarından biri olan Emir Zeybek'i gönderdi. Zeybek'den sonra Herat'ın yeni hâkimi olan Müeyyidülmülk b. Nizamülmülk'ün buradaki valiliğinin süresi ise babasının öldürülüşüne kadar devam etti.⁶⁵⁶

⁶⁵⁵USLU, **Herat Tarihi**, s.27-28.

⁶⁵⁶PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.35.

Herat'a 1098 yılında, Selçuklu sultanı Berkıaruk'un tayin ettiği Habeşı b. Altuntaş, kendine vekil olarak Abid b. Ahmed isminde komutanın Şamiran Kalesi'ne dizdar yaptı. Bu kişı Herat şehrinde sünñlere baskı ve işkence etmiştir. Onları bu işkenceden sadece Sultan Sencer kurtarmıştır. Sultan Sencer bu sene içinde Belh'ten gelmiş Şamiran Kalesi'ni almış ve Abid b. Ahmet'i ortadan kaldırıp, Emir Burguşu Herat valisi tayin etmişti. Şamiran kalesini tahrip ettirmişti.⁶⁵⁷

Melik Sencer'in Belh askerleriyle kendi hâkimiyeti sahasına yürüdüğü için bu sebeple yanına gelemeyeceğini bildirdi. Ayrıca Sencer'e karşı Berkıaruk'tan yardım istedi. Bunun üzerine Beryaruk, Habeşı'ye yardım etmek amacıyla harekete geçti. Yapılan savaşı Sencer kazanmıştı. Herat'a sahip olan Sencer, bu şehir ve İsfizar'dan çok sayıda asker toplamıştı. Bu sayede o, kendisinin Horasan hâkimiyetine sağlam bir kat daha üste çıkmış ve böylece daha güçlü konuma gelmişti.⁶⁵⁸ Gur hükümdarı Kutbeddin Muhammed, Sencer'in Katvan'da yenilgisinden sonra yararlanarak Herat'ı alarak Belh'e ilerlemişti. Emir Kumaç'a mağlup oldu.⁶⁵⁹ Katvan Savaşı'nda Sultan Sencer'in yenilmesi sonrasında ülke içinde de bazı isyanlarla karşı karşıya gelmişti. Bunlardan biri sultanın maskarlığından hacipliğe terfi etmiş, daha sonra da kendisine Herat valiliği verilmiş olan Ali Çetri'nin isyanı olmuştur. Bu zamanda Gur hâkimi Hüseyin b. Hüseyin, Sultan Sencer'e isyan etmiştir. Ali Çetri de ona yardıma gitmişti. Sultan isyanı bastırmak üzere Merv'den hareket etmiş ve Herat civarına gelmişti. İki kuvvet burada karşı karşıya gelmişti. Hüseyin ve Ali Çetri Sencer tarafından esir edildi.⁶⁶⁰ Sencer'in ölümünden sonra Oğuzların Horasan'daki tahribatı devam etti. Oğuzların emiri olarak kabul edilen Müeyyed Ayaba'nın eline geçti. Bölgeyi daha sonra Gurlular zapt etti. Özellikle Herat'a önem verdiler.⁶⁶¹

⁶⁵⁷USLU, **Herat Tarihi**, s.28.

⁶⁵⁸PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.48-49.

⁶⁵⁹MERÇİL, **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**,s.117; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler**, s. 628.

⁶⁶⁰PIYADEOĞLU, **a.g.t.**, s.56.

⁶⁶¹Osman ÇETİN, "Horasan", **D.İ.A.**, c.18, s.237.

Gurlular, güçlenmeye başlamıştır. Selçuklu valisi Ali Çetiri'nin işbirliği yaptığı Gurlu Alaaddin'i şehir yakınlarında yenerek esir aldı. Fakat Alaaddin kendini affettirdi. Selçukluların yaptırdığı Herat'ta Nizamiye Medresesi Moğol istilası sırasında tamamen yıkılıp yok olmuştur. Sencer zamanında Maverâünnehir'den gelen Oğuzlar Herat yakınlarına kadar gelmiş, Herat'ı muhasara etmiş fakat sonra geri çekilmişlerdi. 1187'de Sencer'in ölümünden sonra şehri ele geçiren Oğuzlar burada kendi emirleri adına hutbe okuttular. Ancak Emir Ay Teğin'in ölümü üzerine Sencer'in komutanlarından Müeyyed teslim edildi.⁶⁶² Horasan'ın önemli şehirlerinden biri olan Herat'ta bazı özellikleriyle ön plana çıkmıştır. Büyük bir şehir olarak kaydedilmiştir. Herat'ın şehristan'ı çok kuvvetli surlarla çevrilmiştir. Bu sayede istilalardan korunmuştur. Herat, çoğu zaman düzenli sosyal yaşantı içerisinde olmuştur. Nitekim Oğuzlar bu sur sayesinde şehre zarar verememişlerdir. Büyük bir şehir olarak kaydedilen Herat'ın su kaynakları boldur. Bu sayede tarımı gelişmiş ve ürün çeşitliliği artmıştır. Bunun sonucu olarak ekonomi gelişmiş, bu da düzenli bir sosyal hayta zemin hazırlamıştır.⁶⁶³ Herat; XI.yy. Akdeniz'den Hindistan ve Çin'e giden ana yol üzerinde büyük bir ticaret merkezi olan Herat, özellikle Abbasiler zamanından itibaren dokumacılıkta ön plana çıkmaya başlamıştı. İstahrî ve İbn Havkal'a göre burası da dönemin diğer büyük şehirleri gibi iç kale, şehir ve dış mahallelerden oluşmaktaydı. Surların kuzey, güney, doğu ve batıya açılan dört kapısı vardı. Halk, Arap ve Acem Müslümanlar teşkil ediyor. Bunların yanında kendi özel mâbedlerine sahip olan Mecûsi ve Hristiyanlar da bulunuyordu. Şehrin çevresinde tarım, eskiden beri mevcut olduğu bilinen kanallardan sağlanan su ile yapılıyordu. Şehir meyve bahçeleriyle meşhurdur. Kertler Dönemi'nde Merv ve Belh'in Moğollar tarafından tahrip edilmesinden sonra Batı Asya'dan Doğu Türkistan'a ve Hindistan'dan güneydoğuya giden ticaret yolları Herat'a yöneldiği için şehrin değeri arttı. İbn Battuta şehri ziyareti Kal'a İhtiyârüddin adlı iç kalenin yenilendiği, sanatın ve edebiyatın geliştiği bu döneme rastlar.⁶⁶⁴

⁶⁶²USLU, **Herat Tarihi**, s.28.

⁶⁶³PIYADEOĞLU, **a.g.t.**,s.78.

⁶⁶⁴USLU, "Herat", **D.İ.A.**, s.216.

5.10.3. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde Gazne

Mahmud hayatının son anlarında, Batı İran'daki Rey ve Hemedân üzerine yürümüştür. Ve bu şehirleri Büvehîler'den aldı. Selçuklular, Horasan ve Harezm'e hâkim olmuşlardı. XI. yy.ın ortaları, Sistan ve Batı Afganistan'ı ele geçirmek için iki devlet arasındaki savaşla geçmişti. İbrahim'in 1059'da tahta çıkması üzerine, Selçuklular ile geçici bir anlaşma yapıldı. Bu barış yarım yüzyıl'dan fazla geçerli oldu. Devletin yalnızca Doğu Afganistan ve Kuzey Hindistan'a münhasır kalması, Gaznelilerin Hindistan'a yönelmesini daha belirgin bir duruma getirmişti.⁶⁶⁵

Gazneliler zayıflayınca Selçuklu nüfuzu şehirde arttı. Bölgede Gaznelilerin yerini Gurlular almaya başladı. Şehir Oğuzların da ellerine bir ara geçmiştir.⁶⁶⁶ On ikinci yüzyılın ilk yarılarında, Gazneli işlerine Selçuklu Sultanı Sencer birkaç kez müdahale etmişti. Allâeddin kardeşinin intikamını almak için Gazne'yi her tarafını yakıp yıktı.⁶⁶⁷

Belh, Herat ve Gazne döneme damgasını vuran şehirler niteliğini de Selçuklular zamanında da kaybetmemiştir. Gerek kendileri hâkim olduklarında gerekse valilerle idare ettikleri zamanlarda bu şehirlerin seviyelerini her şekilde yükseltmişlerdir. Ama sonradan gelen yeni hâkimiyet alan sahipleri, önceden sahip olan devletlerin yaptırdıklarını yıktırmışlardır. Onlardan iz bırakmamaya çalışmışlardır. Ayrıca Gazneli devletine ilham veren ondan önceki devletlerin kültürü olmuş, Selçuklular da Gaznelilerin etkisinde kalarak bir kültür mirası bırakmışlardır.

⁶⁶⁵BOSWORTH, *İslam Devletleri Tarihi*, s.226-227.

⁶⁶⁶KONUKÇU, "Gazne", *D.İ.A.*,s.480.

⁶⁶⁷BOSWORTH, *İslam Devletleri Tarihi*, s. 227; KONUKÇU, "Gazne", *D.İ.A.*,s.480; MERÇİL, *Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)*,s.117; MERÇİL, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, s. 628.

5.11.Günümüzde Afganistan Kültür Miraslarının Önemi ve Yeri

Afganistan yoğun bir tarihi devir yaşamıştır. Afganistan'ın zengin tarihi ve mimari eserleri, ülkenin kültürünü yaşatan önemli yapılardır. M.Ö. 3000 yıllarına kadar giden tarihi Helenistik Dönem'e aittir. Ülkenin çeşitli yerlerinde Budist tapınaklar vardır. Ortaçağ'dan kalan çeşitli kaleler, camiler, türbeler ve zaviyeler dışında özellikle Gazneliler'den kalma çok sayıda dini eser vardır. Cam minaresi(12.yy.), Herat yakınlarında Kilise Camii(13-14yy.), Herat Camii(15yy.), Gevher Şah Türbesi, Belh'te Hoca Ebû Nâsır Paşa Camii ve Türbesi(15.yy.) bu dönemden kalan önemli eserlerdendir. Ülkenin kuzeyinde Mezâr-ı Şerif şehrinde bulunan Mezâr-ı Şerif Camii(15.-17.yy.) ile Gazne'de bulunan Gazneli Mahmud'un zafer abidesidir. Bunlar İslam sanatının güzel örneklerindendir. Herat mektebi tarafından temsil edilen Ortaçağ'daki güzel sanatlardan halı, seramik ve el sanatlarının örnekleri günümüze kadar gelmiştir.⁶⁶⁸

⁶⁶⁸SARAY, "Afganistan", **D.İ.A.**, s.407.

SONUÇ

Afganistan hem bulunduğu coğrafya hem jeopolitik açıdan çok önemli bir yere sahiptir. Afganistan'ın tarihi geçmişıyle çeşitli kültürlerin, dinlerin kaynaştığı bir yer olduğunu söylemek doğru olur. Afganistan'ın çok eski yıllara dayanan tarihî geçmişı bulunmaktadır.

Afganistan'ı, birçok devlet hâkimiyeti altına almıştır. Afganistan'a hâkim olan devletleri İslamiyet öncesi ve sonrası diye 2'ye ayırmaktayız. İslamiyet öncesini, Avesta Müellifleri, Büyük İskender Dönemi, Pers Dönemi, Saka Dönemi, Kuşanlar Dönemi, Akhunlar Dönemi'dir. Sonrasında ise bu bölgeye Araplar hâkim olmuştur. Bu dönemden sonra Afganistan'a Sâmâni Devleti, Gazneli Devleti, Selçuklu Devleti, Gurlular, Harzemşahlılar, Moğol Devleti, Babür Devletleri sırasıyla hâkim olmuşlardır.

Afganistan şehirlerine her devlet kendi döneminin damgasını vurmuş, kültürel özelliklerini yansıtmıştır. Kendisinden önceki ve sonraki kültürlerden de etkilenmiştir. Bu dönemleri ayrı ayrı ele aldığımızda daha ayrıntılı görmekteyiz. Her dönemde başka şehirler ön plana çıkmıştır.

Genel olarak baktığımızda mutlaka her dönemde altını çizdiğimiz önemli şehirler vardır. Bunlar Gazne, Herat ve Belh gibi şehirlerdir. Örneğin Gazne şehrinin, Gazneliler Devleti için çok önemli bir yeri ve önemi vardır. Şehir, gerek kendi siyasi kimlikleriyle gerek kültürleriyle önemli bir noktaya gelmiştir. Herat ve Belh şehirleri bazı yolların önemli geçiş yeri olduğundan her döneme mutlaka izini bırakmıştır. Çünkü şehirler devletlerin hâkimiyetlerini arttıran özel simge olarak görülmüştür. Bu şehirler alındığında o devletin kalbi niteliği kazandırılmıştır. Şehirlerden birine sahip olan devlet, diğer devletlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Bu şehirleri hâkimiyet altına almak için ise çok çetin savaşlar yapılmıştır.

Önemli şehirler alındıktan sonra birçok devlet, o bölgede kendi hâkimiyetini kurduğunu ilan eder. Mutlaka her devir bir sonraki devire de izlerini bırakmıştır fakat bırakamayan tamamen yapılarını, özelliklerini silen dönemler de mevcuttur. Bunu özellikle Moğol Dönemi'nde daha açıkça görmekteyiz. Bu şehirlerin ortak özelliklerinden biri de çok eski Türk şehirleri olma niteliğinde olmalarıdır.

Kabil şehri, Kuşanlar Dönemi'nde hem dini açıdan hem siyasi açıdan dönemin merkezi durumundadır. O bölgede meydana gelebilecek dini otoritenin önderliğini yapmıştır. Bunu da dönemin krallarının Budist tapınaklar yaptırmasından anlamaktayız. Kuşanlar Dönemi'nde diğer şehirler de önemlidir. Çünkü Kuşanlar'dan önceki kültürlerin izlerini taşımaktadır. Helenistik Dönem'in izlerinin görülmesi de buna kanıttır. Kuşanlar da şehirlere izler bırakmıştır. Biz şehirlerin o dönemki yapılarını, o dönemin ünlü seyyahlarından öğrenmekteyiz. Bu şekilde kültür yapısını anlamaktayız. Örneğin Kabil'i Şâh isimli prenslerin yönettiğini ama idarenin de yine Kuşan Devleti'ne ait olduğunu anlamaktayız.

Devletler, şehirleri ellerinde tutabilmek için mutlaka oraya yetkili birini göndermiştir. Buraya gönderilenler görevliler, dönemin şartlarına göre bazen prens, bazen de vali olmuştur. Günümüze kadar çoğu yapıtın gelmeme nedeni, onlardan sonra gelen devletlerin o şehirlerde kendi benliklerini ve kimliklerini oluşturmak için izlerini silmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bazı dönemlerde devlet politikası gereği şehirler yakılıp yıkılmış ya da isteyerek başka kimliklere büründürülmüştür. Devletler, kendi kimliklerine o şehrin kültürlerini de ekleyip yeni bir kültür oluşturmuştur.

O dönemde bu şehirlerin önemini kavrayan devletler şehirler için mücadeleyi hiç ara vermeden devam ettirmiştir. Bu şehirleri hâkimiyet altına almak kolay olmamıştır. Şehirlerin bulunduğu coğrafya bu sebeptendir ki; mutlaka mücadele veren devletler üçgeninde kalmıştır. Eğer başına geçen devlet siyasi açıdan güçlüyse çok yara almadan mücadeleyi sonlandırmıştır. Eğer zayıfsa ve istilaya açık savunmasız bırakılmışsa; istilalara, yakılıp yıkılmalara maruz kalmıştır. Şehirler bazen bir süreliğine de el değiştirmiştir. Mesela Gazneliler ile Selçuklular arasında sürekli el değiştiren şehirler de olmuştur. Belh, Gaznelilerle Selçuklular arasında devamlı bir mücadele alanı olmuş, Dandanakan savaşı ile bu şehir Selçuklulara geçmiştir. Fakat bu geçici bir süre olmuştur. Sultan Mevdûd zamanında Belh Gaznelilere geçmiştir. Sultan Melikşah ve Beryaruk dönemlerinde de Belh için mücadele söz konusudur. Daha sonra şehir Gurlulara geçmişti. Şehirler, savunmasız bırakıldığı için diğer devletler bu güçsüz durumdan faydalanmıştır. Ayrıca şehirlerin başında bulunan valiler kimi zaman şehri benimsemişler kimi zaman ise diğer devletler ile ortak hareket etmişlerdir. Bu da şehirlerin tarihi açısından karmaşık bir durumdur. Bu yüzden şehirleri anlamak için o devletlerin siyasi tarihlerini bilmemiz gerekir.

Belh şehrinin İslam kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Önemli İlim adamları da bu şehirde yetişmiştir. Genel olarak söylediğimiz gibi gerek halk gerekse hâkimiyet altına alan devletler, şehri yeni yapılanmasından önce şehri bir önceki hâkimiyet izlerini yok etmeye çalışmışlardır.

Devletlerin kurulmuş oldukları bölge ve şehirler, kaderlerinde önemli roller oynamaktadır. Bazı şehirler vardır ki onlar devletin hatta dönemlerin başlangıçlarını oluşturacak değerdedir. Hem de geleceklerinde çok önemli etkiler bırakmıştır. Devletler, önemli nitelikte olan şehirlere sahip olmaları bile başlı başına başarı sayabildiğimiz gibi bu şehirleri etkilemeleri ve etkilenmeleri de bir o kadar başarı sayabilmekteyiz. Gazne şehri ise Kuşanlara ordan onların mirasçıları Akhunlara geçmiş belirli süre mahalli siyasi teşekküllerce yönetilmiştir. Sâ mâniler de Türk komutanı Alptegin Gazne'yi gele geçirmiş ve devleti kurmuştur. Asıl Gazne için altın devir bu zamanda yaşanmıştır. Çünkü şehir devletin kalbi niteliğindedir. Gazneliler Hindistan'a açılırken Gazne onlar için çok önemli bir konuma gelmiştir. Siyasi, kültürel, ve ekonomik açıdan çok önemli bir konuma gelmiştir. Bu şehirde Gaznelilerden sonra Selçukluların nüfuzu artmaya başlamıştır.

Devletler şehirlere hâkim oldukları dönemde, yaptıkları işlerden biri de şehir yapılanması olmuştur. Bunun da nedeni yine aynıdır. Kendi yapılarını oluşturarak kalıcı olmaya çalışmıştır. Bu yüzden özellikle Timur Dönemi öncesinde pek fazla yapılara rastlayamayız. Moğollardan sonra Timur kısmen de olsa yeniden yapılandırmış ve günümüze kadar gelen yapılar oluşturmuştur. Örneğin Herat'ta Timur'un yaptırdığı yapılar günümüze kadar ulaşmıştır.

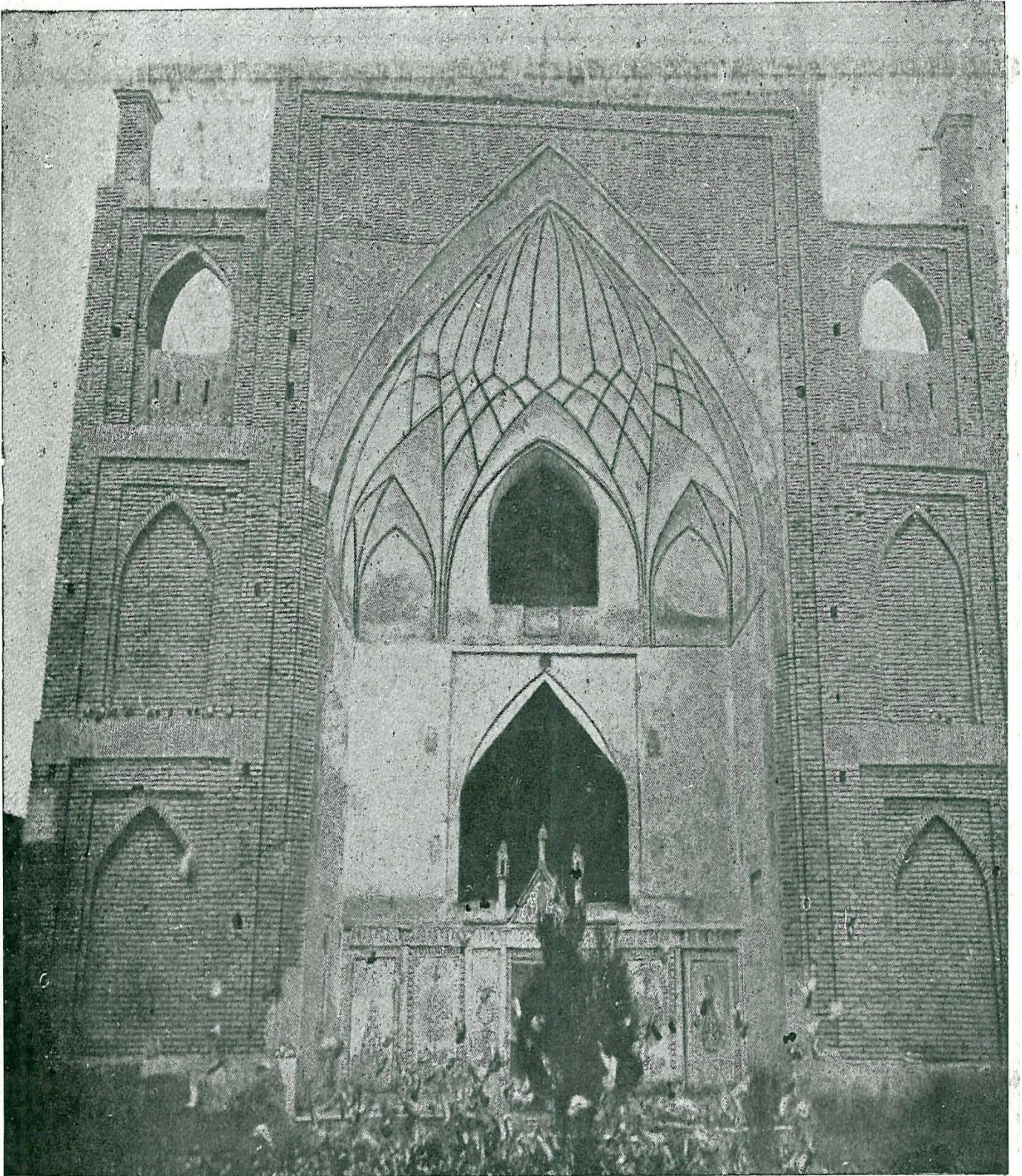
Herat; Pers, Kuşan ve Sâsâni hâkimiyetleri izlemiştir. Bu şehre İslamiyet ile birlikte Emevi, Abbasilerin hâkimiyetlerini görmekteyiz. İslam orduları Herat’a geçmesiyle yeni bir kültürün temelleri atılmıştır. Bu şehirler sürekli savaş halinde ve tehdit halinde olduğu için kültürlerin sürekliliği sağlanmamıştır. Bu kültürün devamlılığı kimi zaman durmuş, çoğu zaman ise kesintiye uğramıştır.

Herat Belh ve Gazne şehirlerinde sırasıyla Gazneliler ve Selçukluların hâkimiyetlerini görmekteyiz. Herat özellikler Timur Dönemi’nde kültürün doruk noktalarını yaşamıştır. Moğolların yıkımından sonra önceki döneme ait pek yapılar mevcut değildir.

Özetle, bu şehirler ortak devletler tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Devletler kültürlerin sentezini yapmıştır. Kendisinden önceki hâkimiyetleri yok etmiş kendi izlerini bırakmak için çalışmıştır. Aslında her ne kadar önceki izleri silseler de bundan kendileri de etkilenmişler ve etkilemişlerdir. Bu kültürün sürekliliğini ve ilerlemesini sağlamıştır. Çünkü devletler kendinden önceki kültürden daha sağlam ve güzelini yapmak için uğraşmıştır.

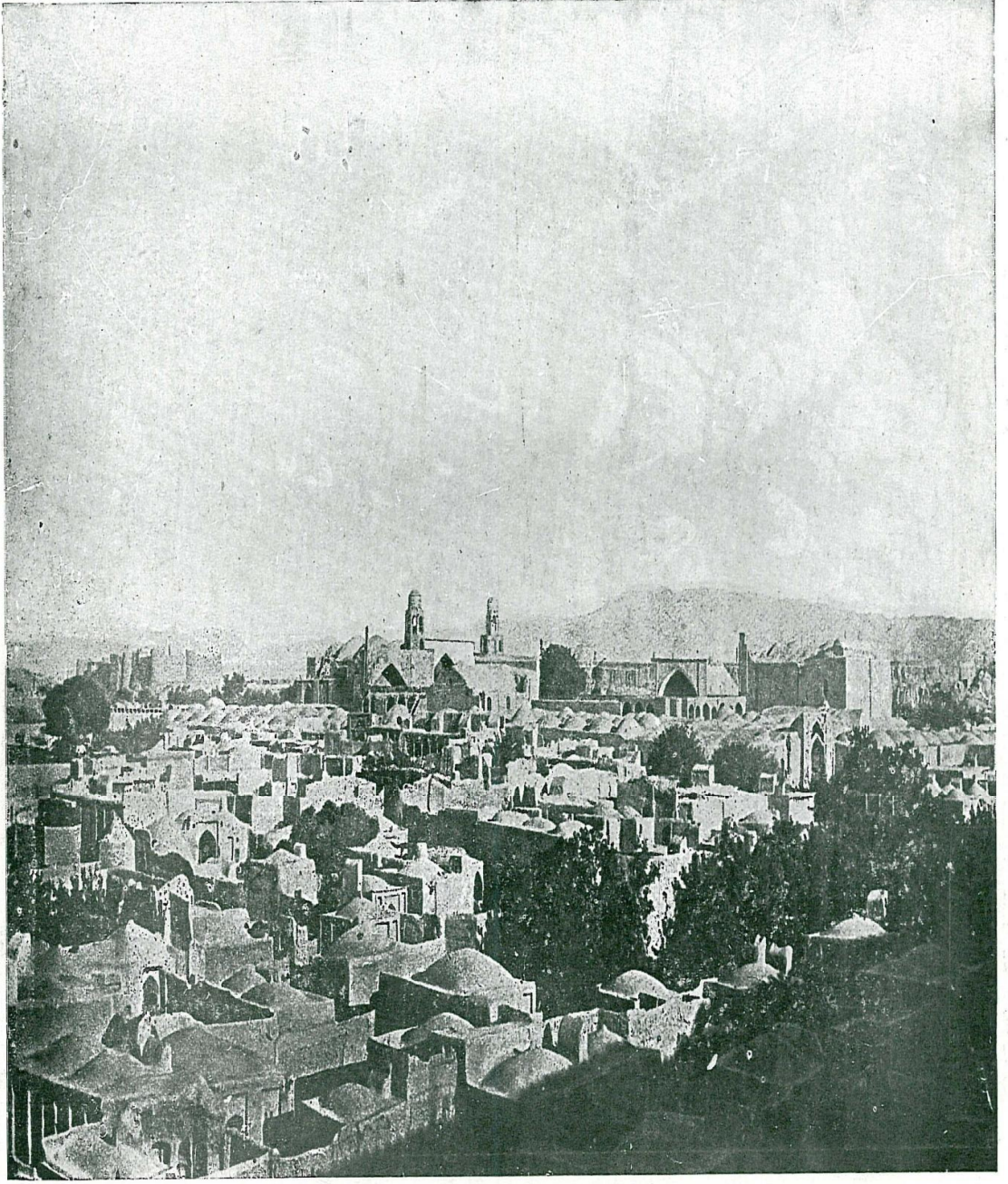
Bazı dönemlerde hâkim olan devlet, şehirlerin kültürel yapısını ve sosyal refah hayatını kesintiye uğratmamakla kalmamış, çok büyük yıkımlara sebep olmuştur. Örneğin Herat Moğol Dönemi’nde çok büyük yıkımlara uğramıştır. Timur Dönemi’nde kısmen de olsa kendini toparlamayı başarmıştır. Bu yüzden özellikle Moğol Dönemi öncesi şehirlerle ilgili özel bilgilere ya da şehirlerin bazı mimari özelliklerine rastlamak mümkün değildir.

Afganistan topraklarında kurulan devletler ve şehirleri her zaman önemli durumdadır. Önemli şehri topraklarına katan devlet kendi devletini kurmuş ve hâkimiyetini ilan etmiştir. Şehirlerin öncelikle siyasi tarihlerini göz önünde tutmak daha doğru olur. Çünkü siyasi tarih sonrasında kültürel ve sosyal hayatı devamında getirir. Afganistan’da kurulan her devlet her alanda göstermiş oldukları büyük gelişmelerle kendinden önceki birçok devletten etkilenmiş, kendinden sonraki birçok devleti de etkilemiştir. Bu kültür etkileşiminin en güzel örneği; Gazneliler kendinden önceki devletlerden etkilenmiş, Gazneliler Selçukluları etkilenmiş o da daha sonra Osmanlı’yı etkilemiştir.

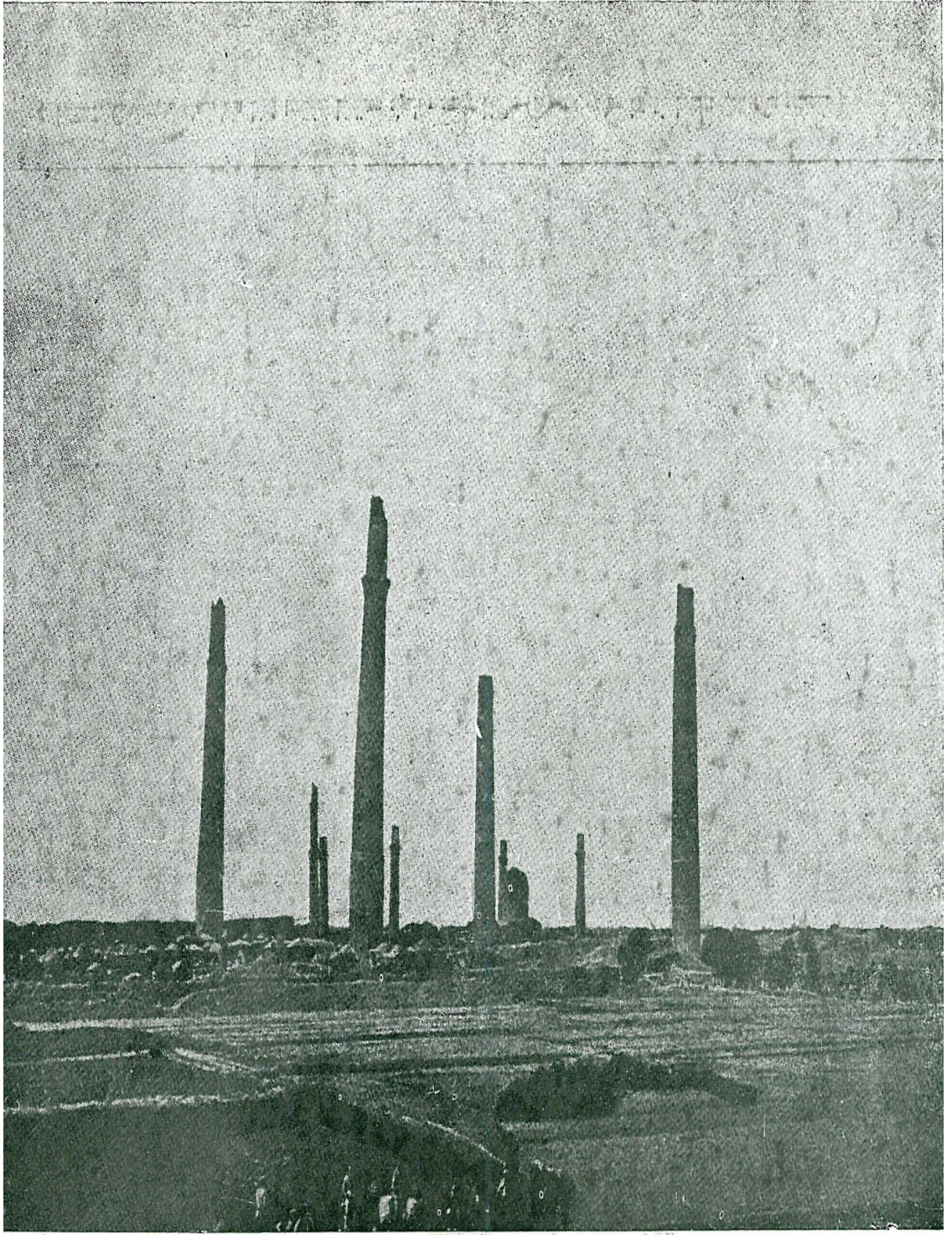
Herat Kandahar (Firuzâbâd) kapısı dışında, Adb Allâh al-Vâhid Zeyd b. Ali b. Abi Talib'in Hüseyin Baykara tarafından yaptırılan hazîresi.

(TOGAN, "Herat", İ.A., c.5/1, s.446)

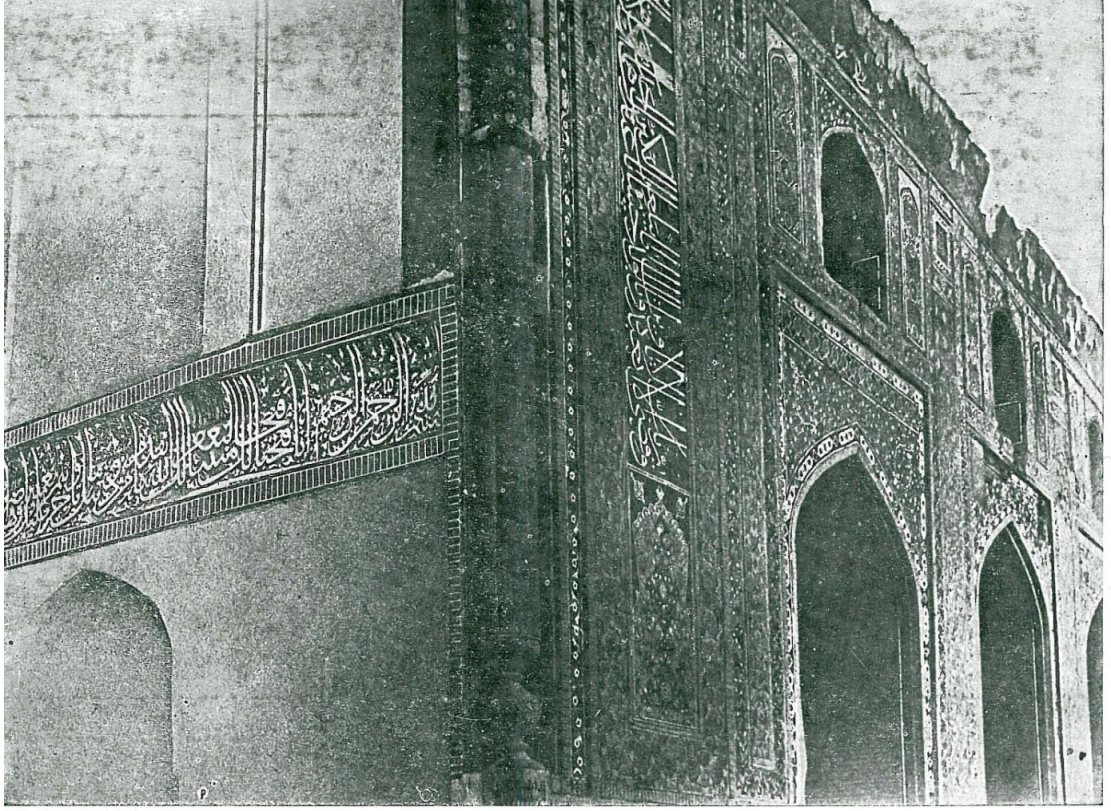
Herat, çarşı üstündeki manzara önde Cami-i Kebir, arkada, solda Kala-i İhtiyar al-Din'in görünüşü

(TOGAN, "Herat" İ.A., c.5/1, s.443)

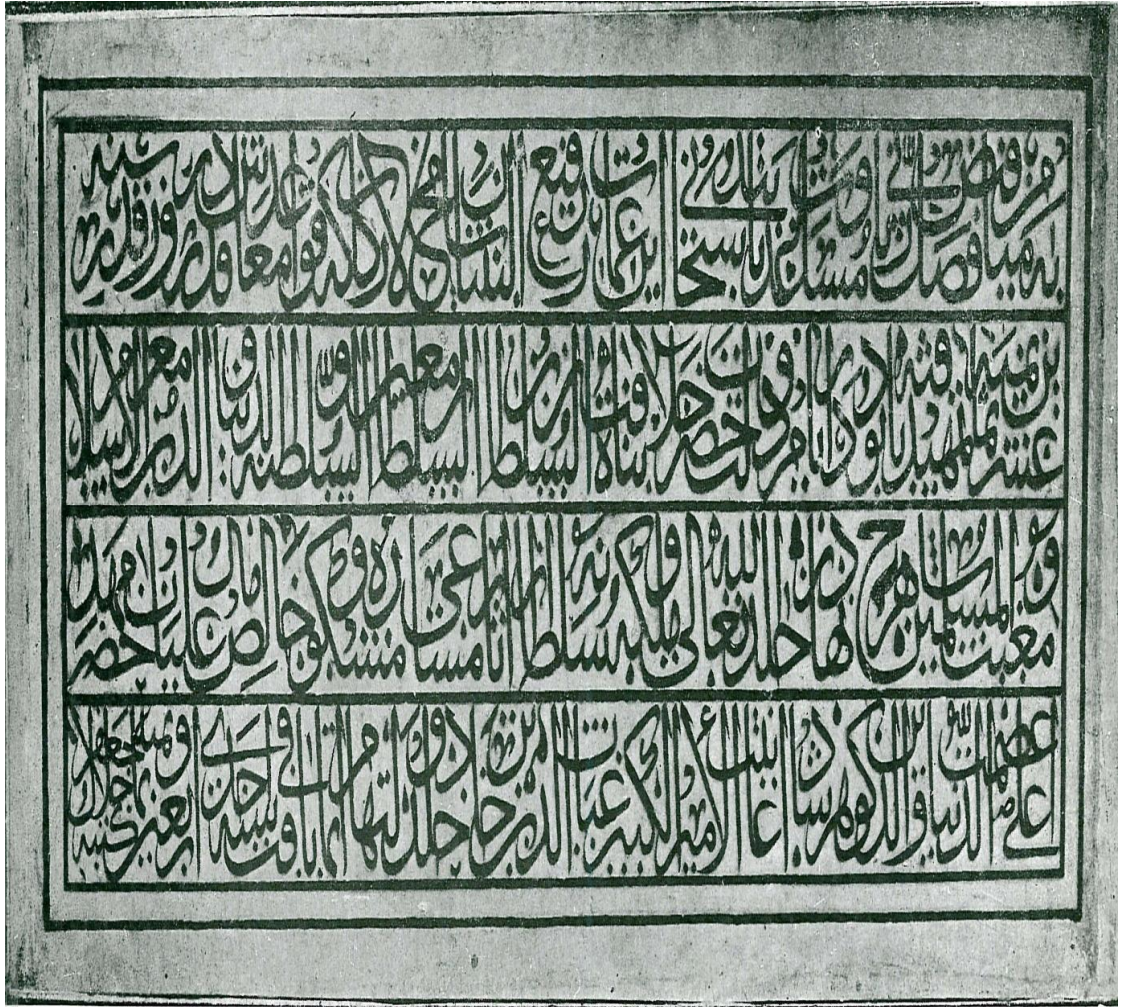
Herat, Muşallâ, (Musalla) Gevher Sâd Camii, medresesi ve Hüseyin Baykara Medresesi'ne ait minareler, öndeki dördü Hüseyin Baykara Medresesi'ne aittir.

(TOGAN, "Herat", İ.A., c.5/1, s.435)

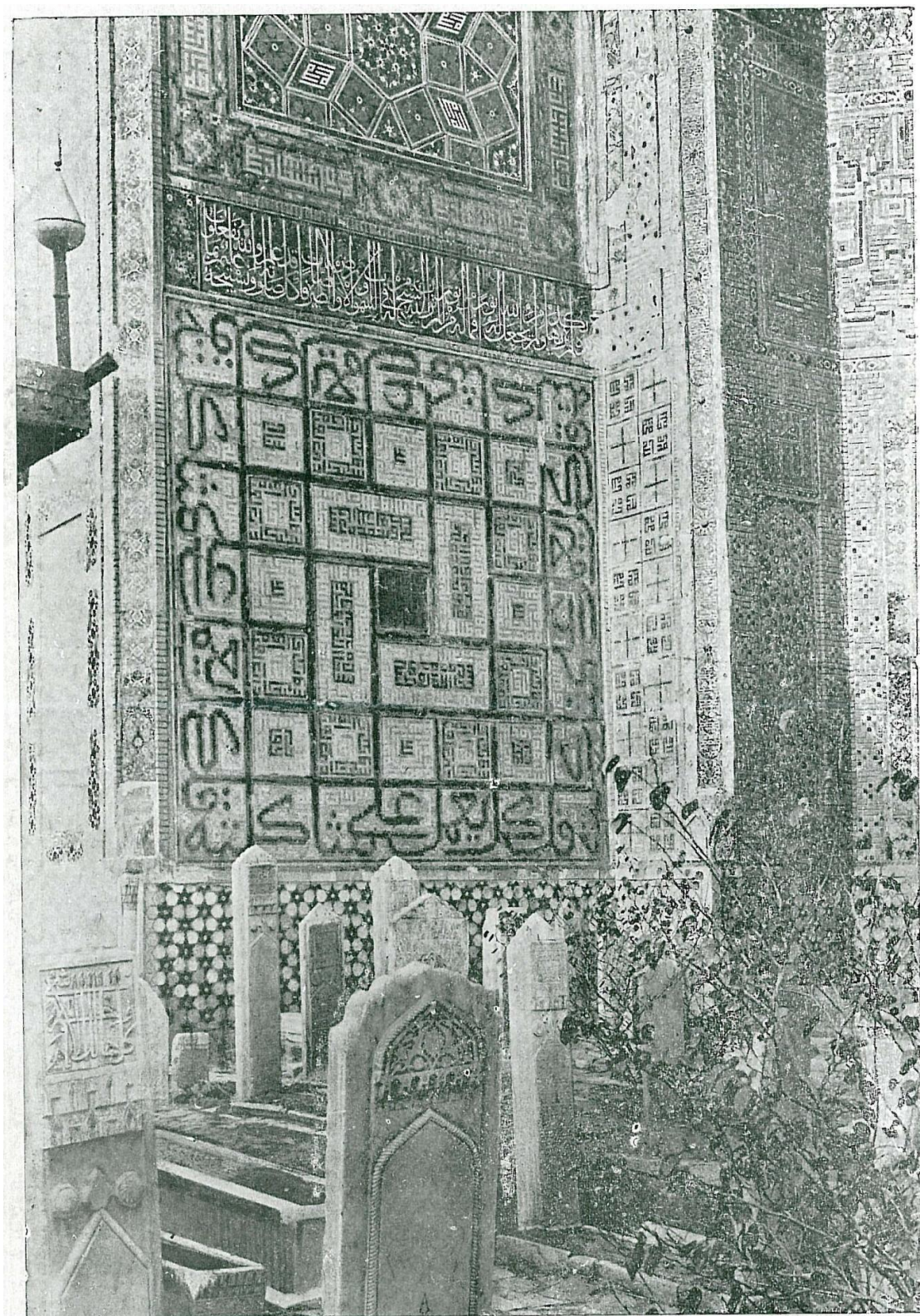
Herat, Cami-i Kebir'in Ali Şir Neva'i tarafından yaptırılan yeni cephesinin bir kısmı

(TOGAN, "Herat", İ.A., c.5/1, s.434)

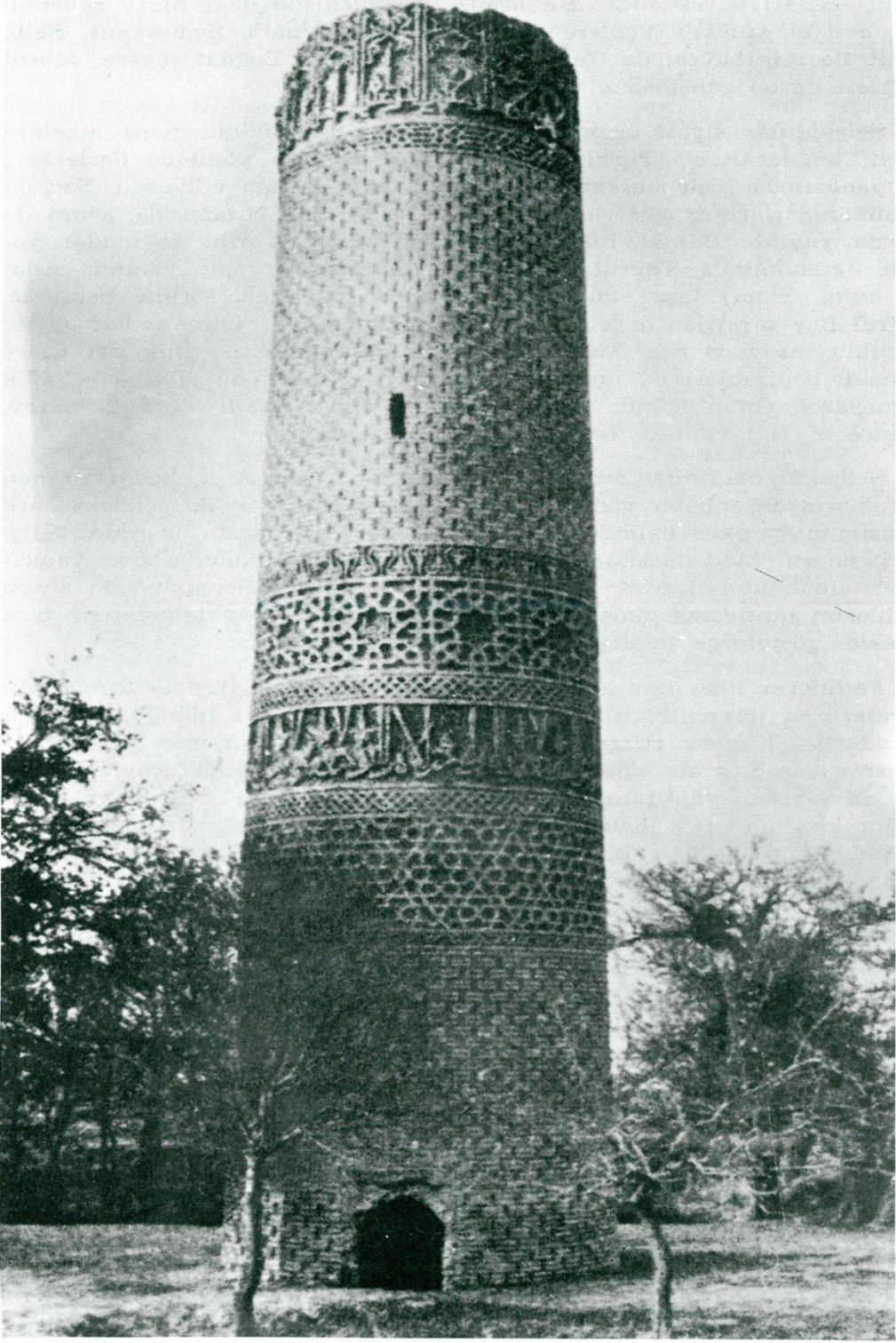
Herat, Musalla Gevher Sâd Camii'nin bina tarihini bildiren siyah mermer kitabe

(TOGAN, "Herat", İ.A., c.5/1, s.436)

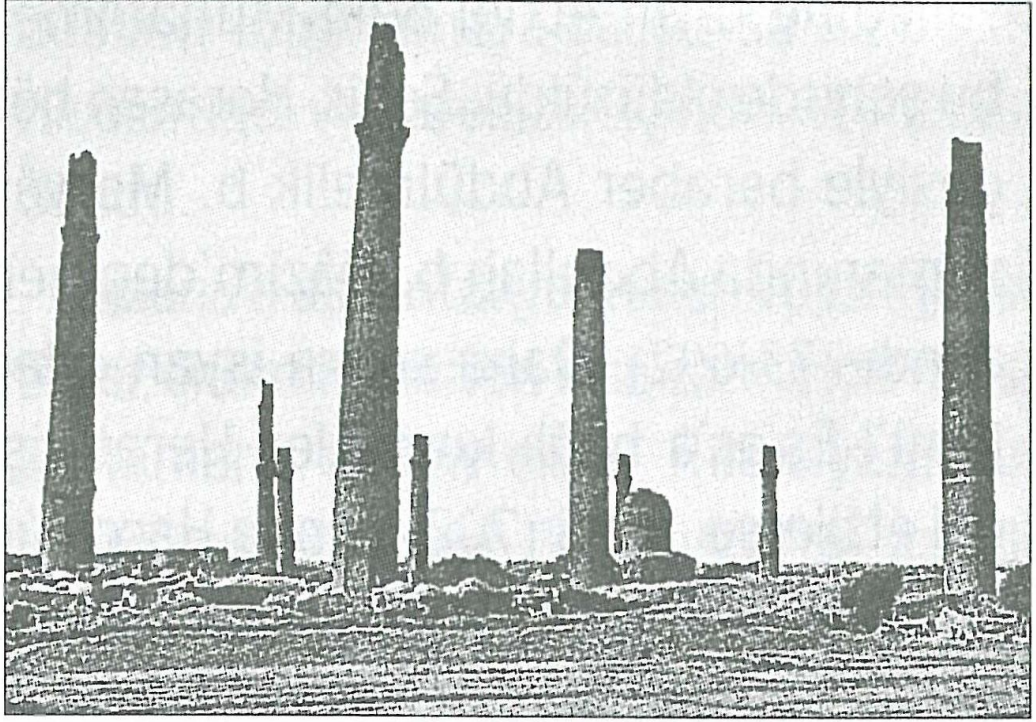
Herat

(TOGAN, "Herat", *I.A.*, c.5/1, s.448)

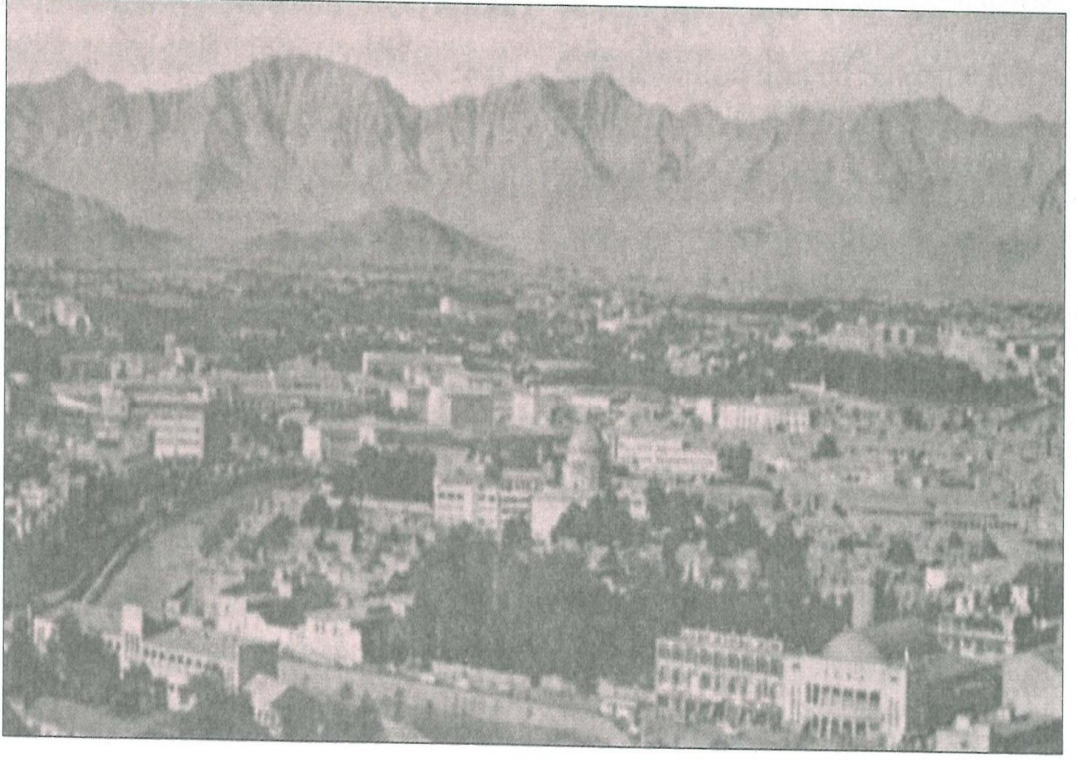
Belh'te 1108/1109 tarihli Devletabâd minaresi

(Mustafa CEZAR, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehircilik ve Mimarlık*, s.287)

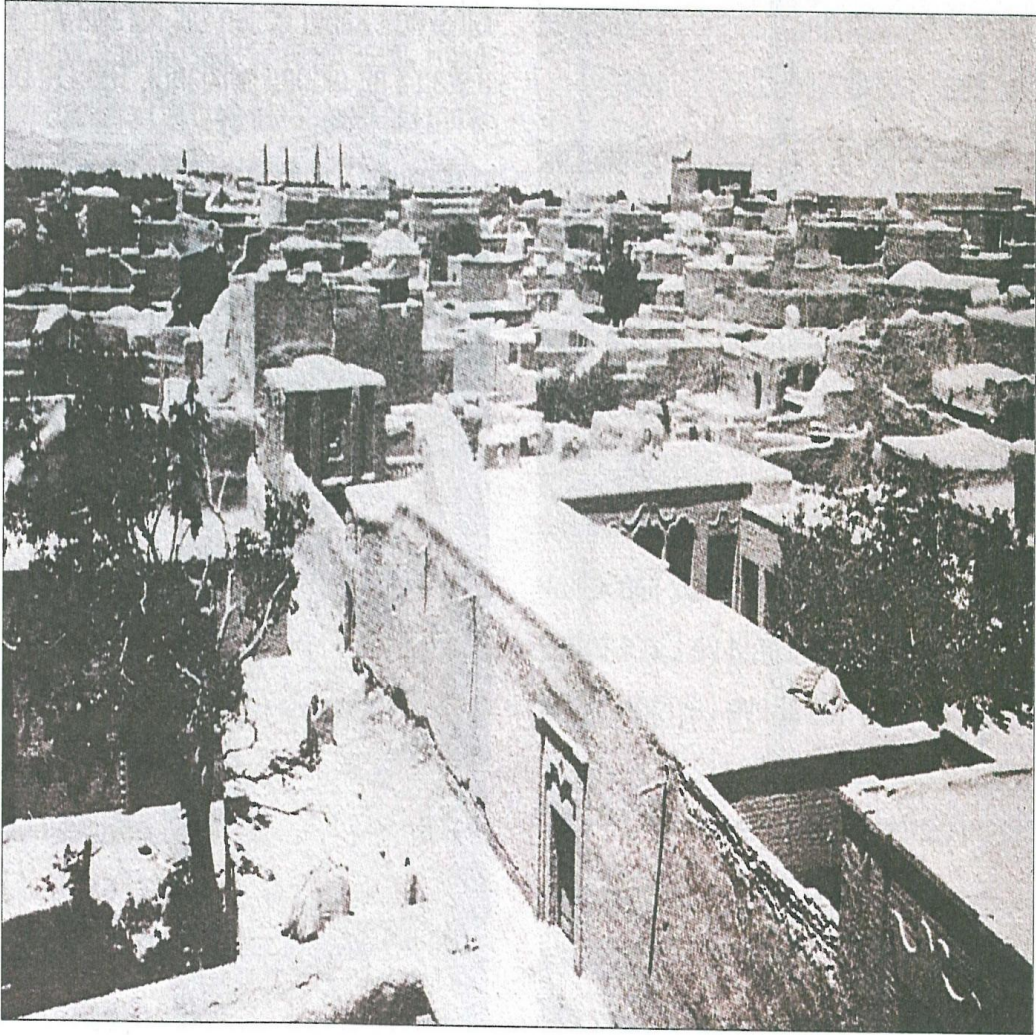
Herat'da Musalla Gevher Sâd Camii ve Medresesi ile Hüseyin Baykara Medresesi'nin başka bir fotoğrafı

(USLU, "Herat", **D.İ.A.**, c.27, s.216.)

Kabil'den bir görünüş.

(KAVAS, "Kabil", **D.İ.A.**, c.24, s.29)

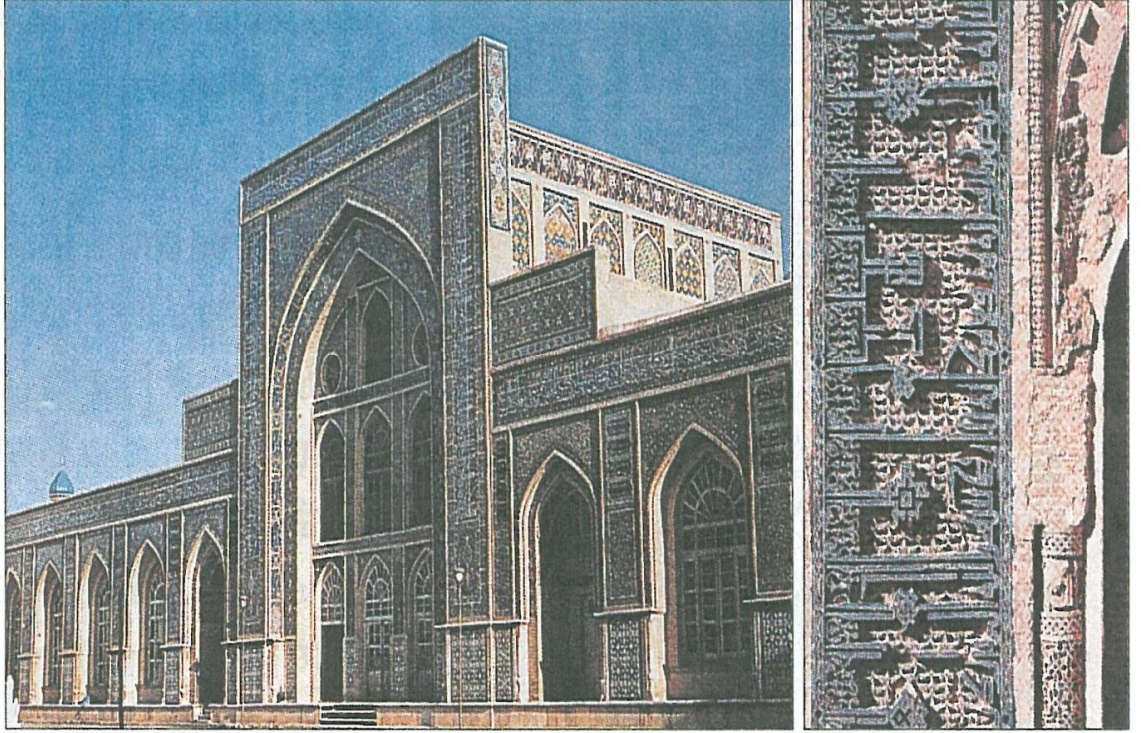

Herat'dan bir görünüş-Afganistan
(USLU, "Herat", **D.İ.A.**, c.27, s.215)

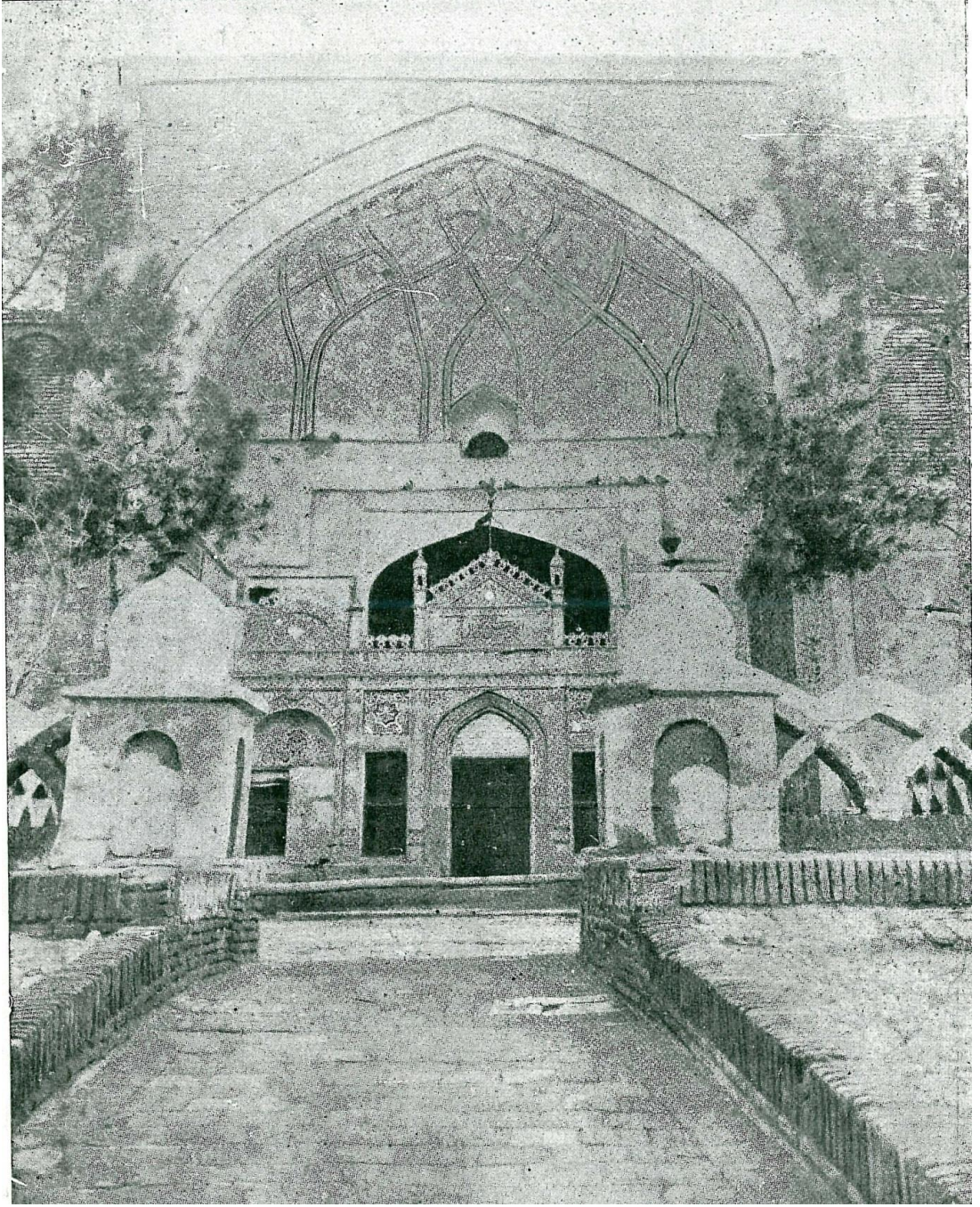
Gazne-II. Mahmud Kulesi (12yy)

(MERÇİL, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi” **Türkler**, c.4, s.600.)

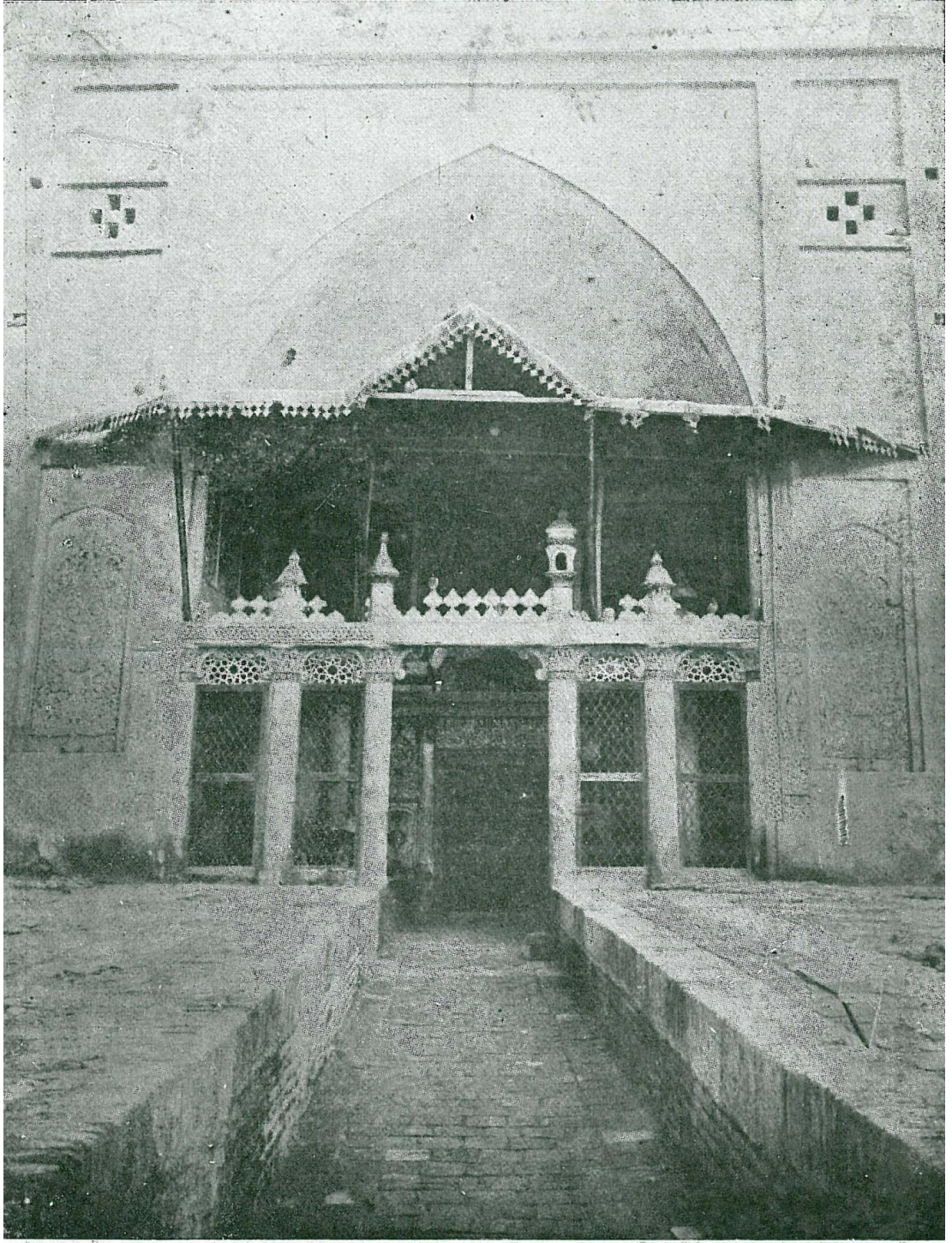
Herat, Herat Cuma Camii'si

(USLU, "Herat", **D.İ.A.**, c.27,s.218.)

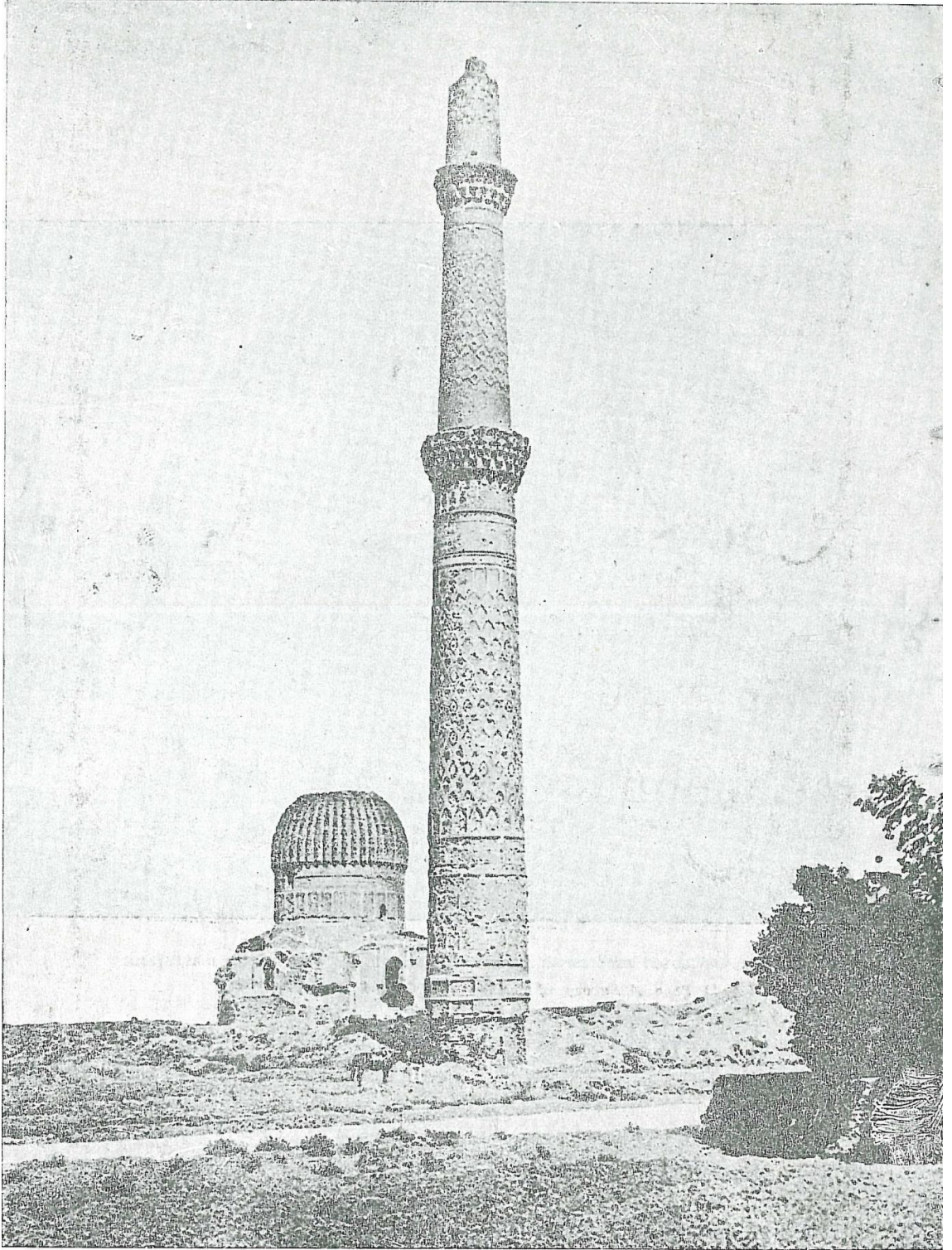
Herat, Abd Allâh b. Mu'aviya b Abd Allâh b. Cafer al- Tayyâr b. Abi Talib'in Herat Maşrab'taki haziresi.

(TOGAN, "Herat", İ.A., c.5/1, s.446)

Herat, Abu'l-Kasım b. İmam Cafer- Sadık'ın Herat'ın, Maşrab'taki türbesi.

(TOGAN, "Herat", *İ.A.*, c.5/1, s.446)

Herat, Gevher Sâd Medresesi'nden görünüş

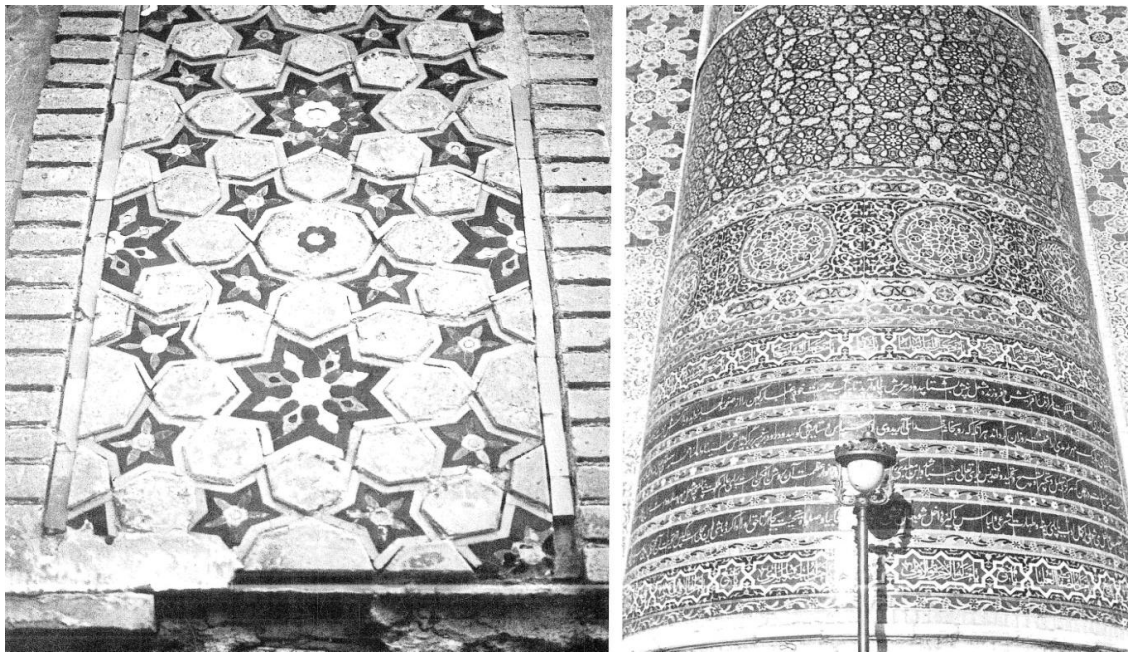
(TOGAN, "Herat", İ.A., c.5/1, s.441)

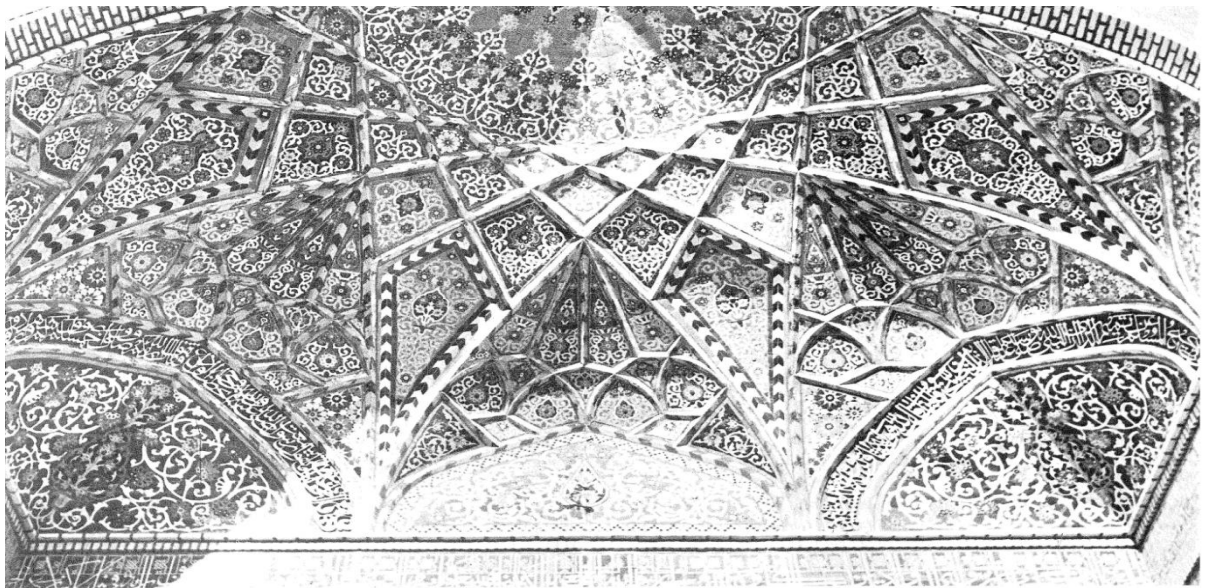
(Dierich BRANDENBURG, **Herat**, Eine Timuridische Hauptstadt, Akademische druck- u. Verlagsanstalt, Graz/Austria, 1977.(s.21))

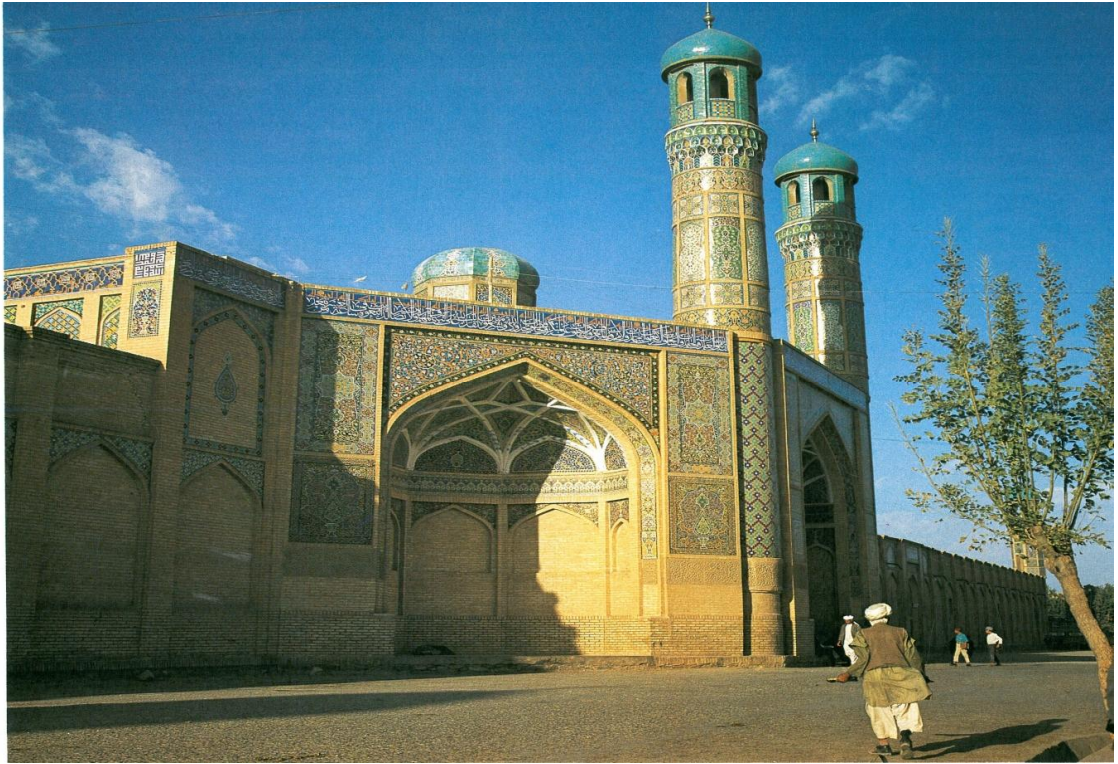
(BRANDENBURG, **Herat**, (s.22-23-24))

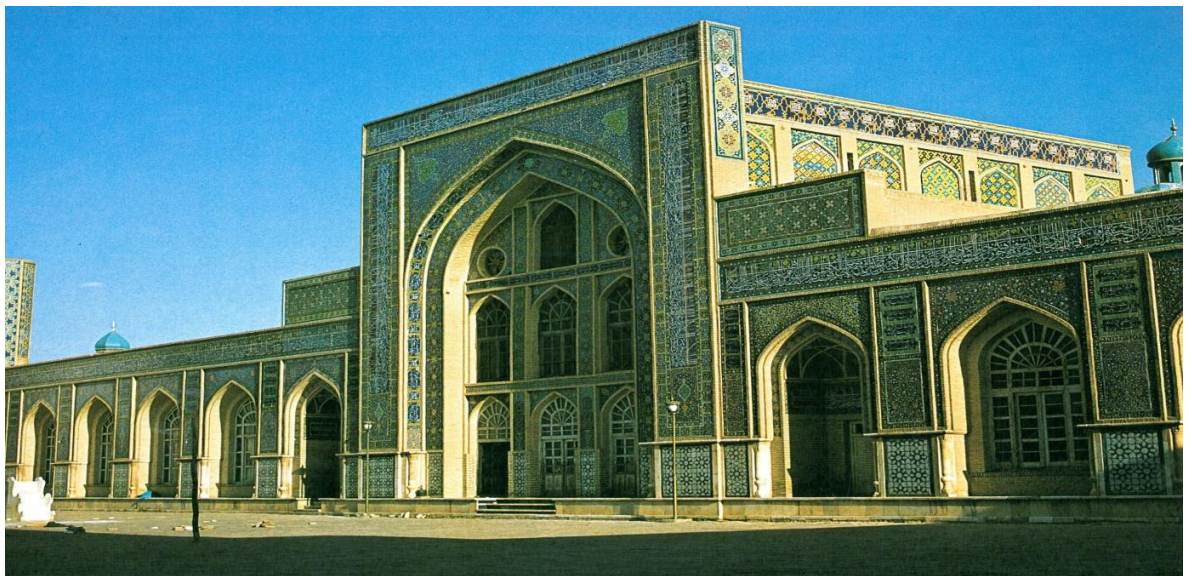
(BRANDENBURG, Herat.(s.25-26))

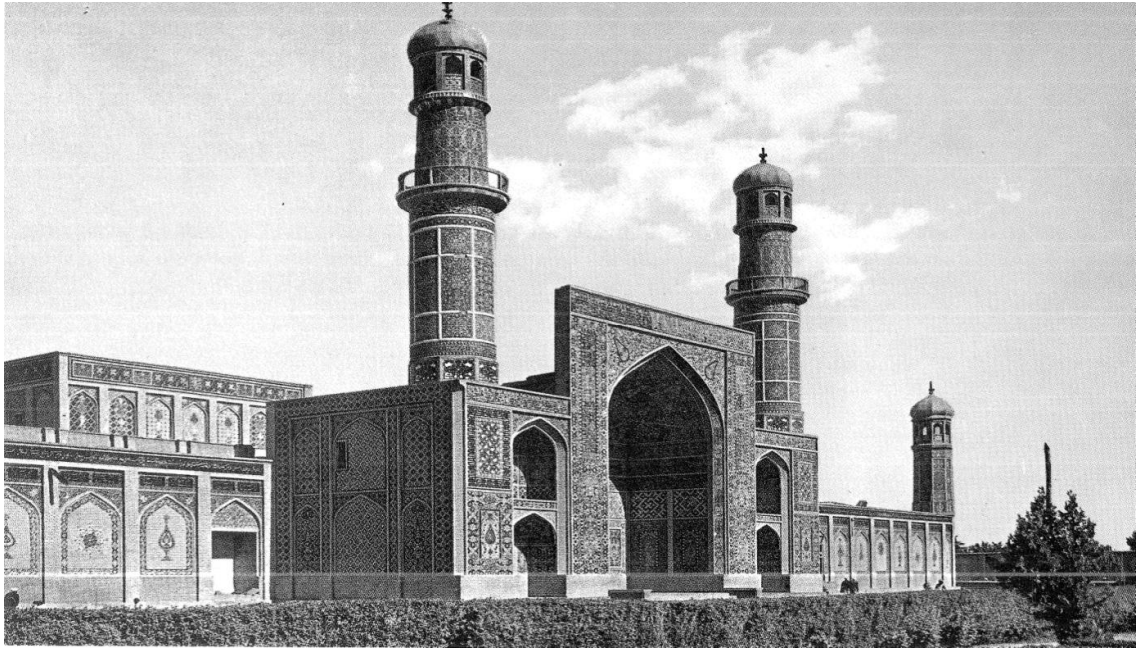
(BRANDENBURG, Herat, (s.29))

(BRANDENBURG, Herat, (s.27))

(BRANDENBURG, Herat, (s.28))

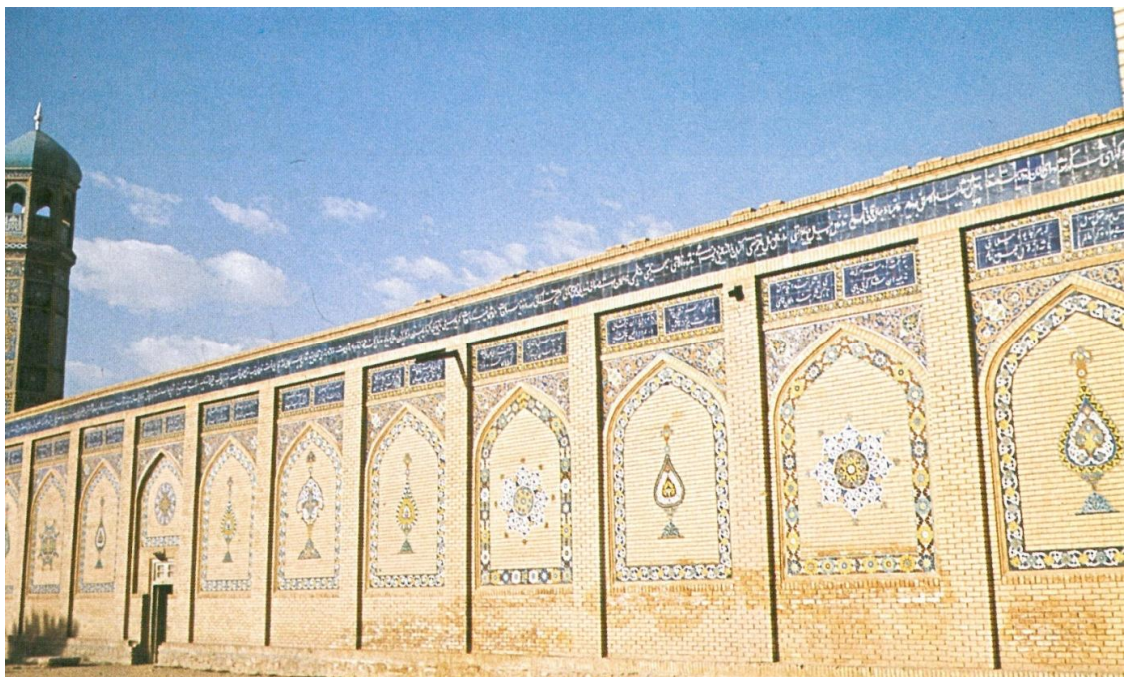
(BRANDENBURG, **Herat** (s.30))

(BRANDENBURG, **Herat**, (s.31))

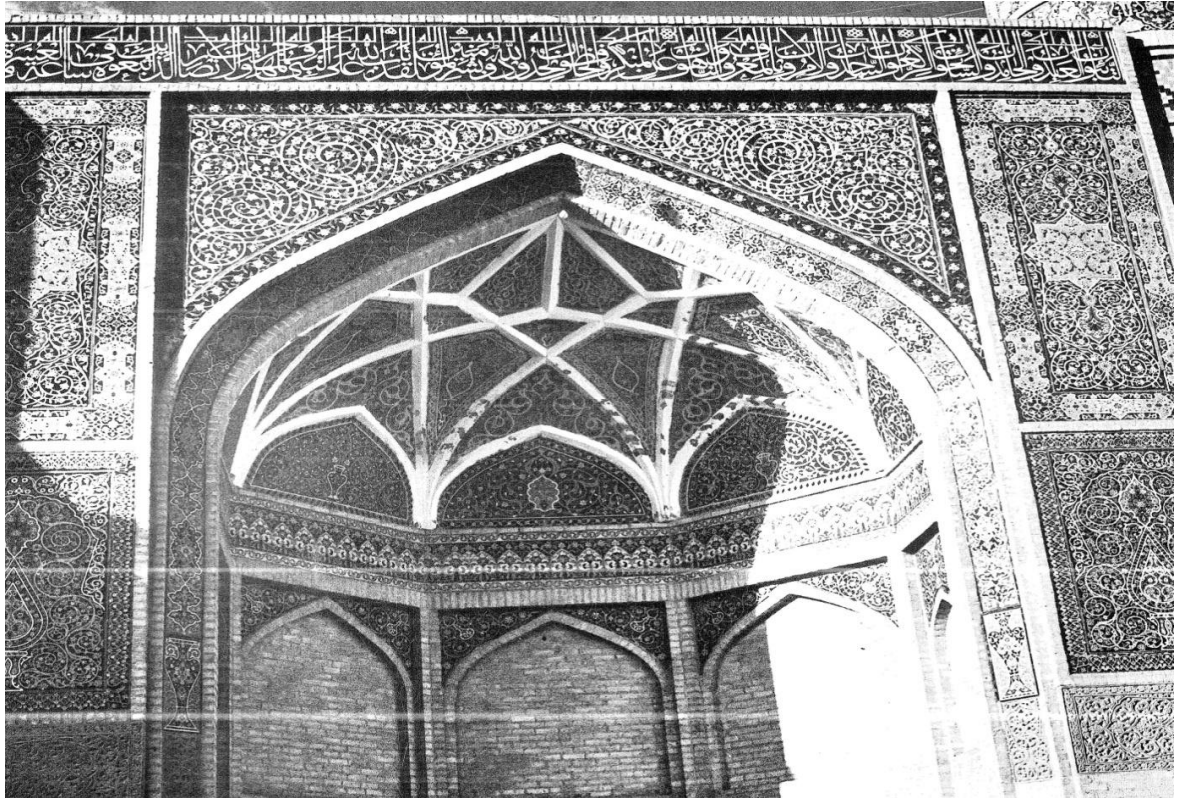
(BRANDENBURG, Herat, (s.34))

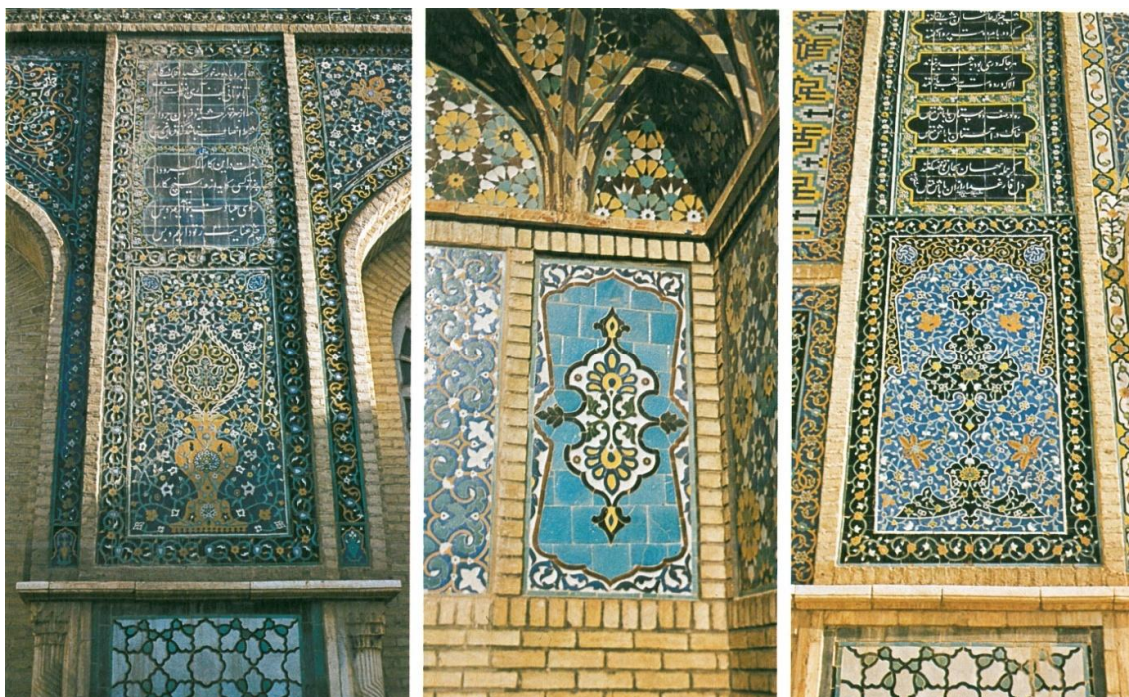
(BRANDENBURG, Herat, (s.33))

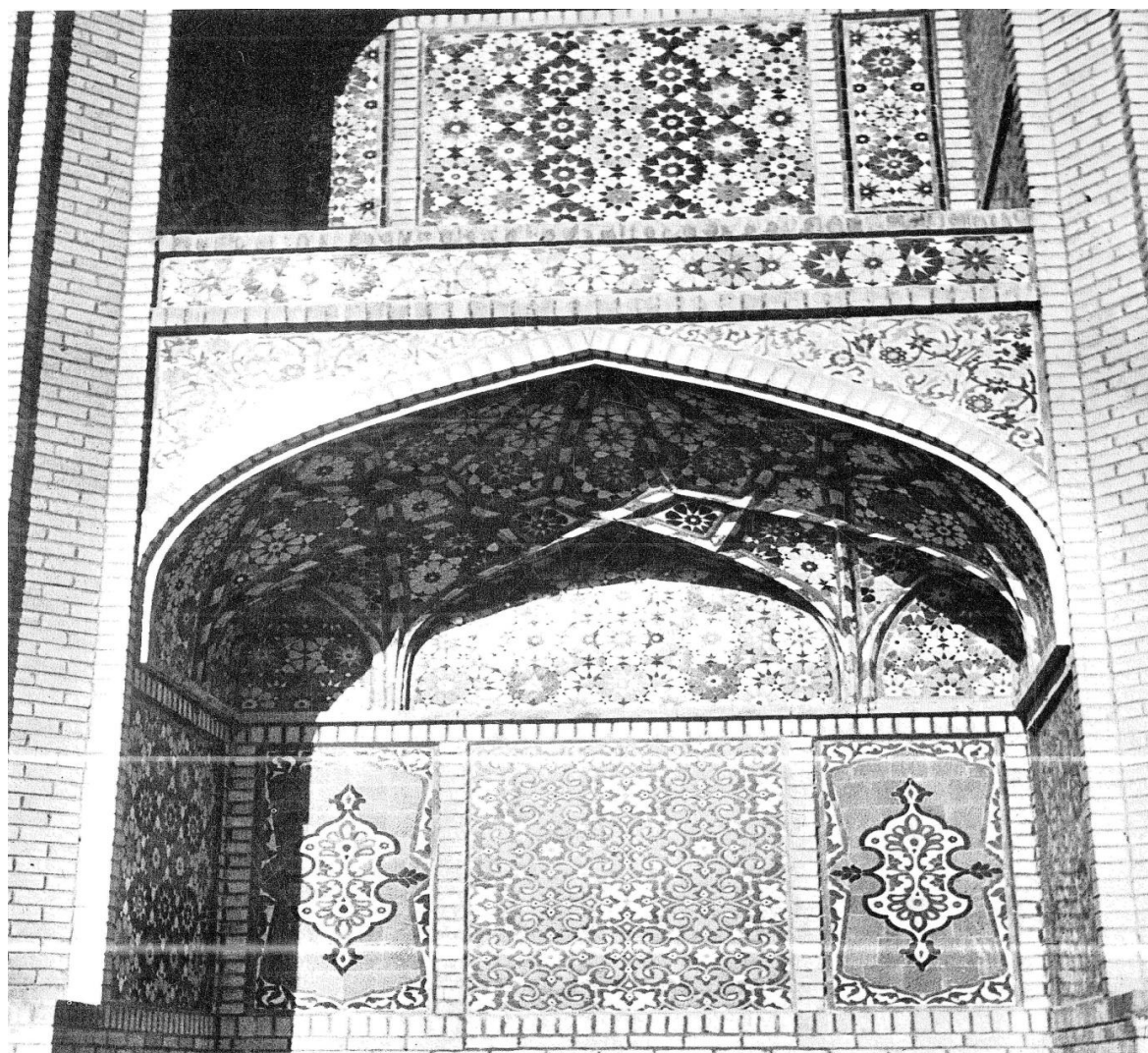
(BRANDENBURG, Herat, (s.32))

(BRANDENBURG, Herat, (s.35))

(BRANDENBURG, **Herat**,(s.36-37-38))

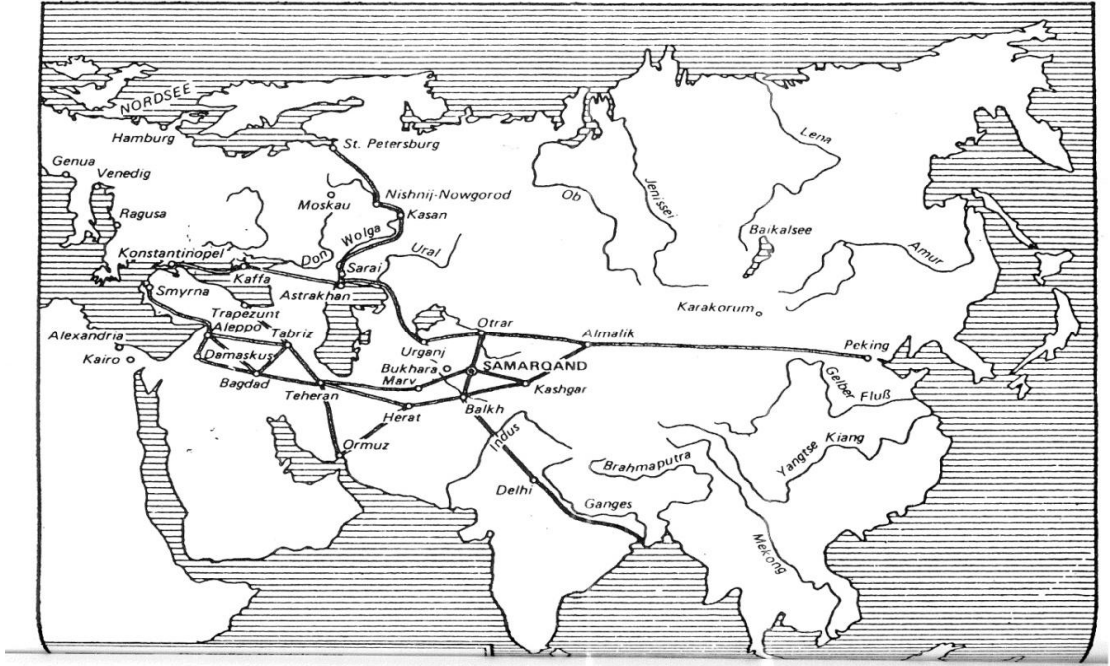

(BRANDENBURG, Herat, (s.36-37-38))

XI. yy Gazneliler

(MERÇİL, “Gazneliler”, **D.İ.A.**, s.481)

(USLU, **Herat Tarihi**, s.120)

(Olivier ROY, **Afganistan da Direniş ve İslam**, (Çev. Mustafa Kadri Orağlı), s.9)

BİBLİYOGRAFYA

ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2002), “İlk Selçuklu-Abbasi İlişkileri”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

AĞARI, Murat(2002) **İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar(Doğuşu-Gelişimi ve Temsilcileri)**, Kitabevi, İstanbul.

AKBULUT, Dursun Ali(2002), “Maveraünnehir ve Horasan’da Türkler”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ALTUN, ARA(1996), “Gazneli (Mimari)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

BALOGH, N.A. (1995), (Çev: Esin Kahya), “Gazneliler’in Hâkimiyeti ve Lahor Krallığı Müessesesi”, **Erdem**, Atatürk Kültür Merkezi, Cilt:7, Sayı:20 (ayrı basım), Ankara.

BARTHOLD, Wilhelm(2008), **İlk Müslüman Türkler**, (Çev. M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.

BARTHOLD, V.V. (1981), **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (Çev: Hakkı Dursun Yıldız), Kervan yayın., İstanbul.

_____(1979), “Mezar-ı Şerif, **İslam Ansiklopedisi**, c.8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1979), “Bâdgis”, **İslam Ansiklopedisi**, c.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1988), “Büşenc”, **İslam Ansiklopedisi**, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1979), “Tohâristan”, **İslam Ansiklopedisi**, c.12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1979), “Bedahşân”, **İslam Ansiklopedisi**, c.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1988), “Huttel”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5 /1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(2004), **Orta Asya Türk Tarihi Dersleri**, Çağlar yay., Ankara.

BAYKARA, Tuncer (1990), **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ege üniversitesi Basımevi, İzmir.

_____(2001), **Türk Kültür Tarihine Bakışlar**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara.

_____(1987), **Tarihte Türk Devletleri**, c.1, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara.

BAYUR, Y.Hikmet (1987), “Hindistan Tarihi”, c.1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

_____(1950), “Hindistan Tarihi”, c.3, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

BOSWORTH, Clifford Edmund(1994), **The History of The Saffarids of Sistan and The Maliks of Nimruz**, England.

BOSWORTH, C. E.(1980), **İslam Devletleri Tarihi**, (Çev: E.Merçil, M.İpşirli), Oğuz Yayınevi, İstanbul.

BRANDENBURG, Dierich(1977), **Herat**, Eine Timuridische Hauptstadt, Akademische druck- u. Verlagsanstalt, Graz/Austria.

BURSLAN, Kıvameddin(1943), **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Maarif Matbaası, İstanbul.

BÜCHNER, V.F.(1988), “Sâsâniler”, **İslam Ansiklopedisi**, c.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1988), “Sâmâniler”, **İslam Ansiklopedisi**, c.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

CEZAR, Mustafa(1977), **Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık**, Türkiye İş Bankası yayınları, Ankara.

CÖHCE, Salim(2002), “Gazneliler’in Hindistan Hâkimiyetleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

_____(1997), “Gazneliler’den önce Hindistan’da Türk Varlığı”, **Erdem**, Atatürk Kültür Merkezi, Aydın sayılı özel sayı. III (ayrı basım), cilt; 9, Sayı: 27, Ankara.

_____(2002), “Hindistan’da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ÇAKMAK, Mehmet Ali(2002), “Moğol istilası ve Harezmsâhlar İmparatorluğu’nun Yıkılışı”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

ÇETİN, Osman(1998), “Horasan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

CHEN-NAN, Lin(1975), **CH’ANG-CH’UN’UN Batı (Moğolistan, Türkistan ve Afganistan) Seyahatnamesi**, (Wang Kuo- Wei’in Eserlerine Göre), (Doktora çalışması), İstanbul.

DAMES, M. Longworth(1988), “Efganistan”, **İslam Ansiklopedisi**, c.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____ (1988), “Gazneliler”, **İslam Ansiklopedisi**, c.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____ (1988), “Gazne”, **İslam Ansiklopedisi**, c.4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

DEMİR, Mustafa(2004), **Büyük Selçuklu Tarihi**, Sakarya Kitabevi, Sakarya.

DENKNALBANT, Ayşe-Ahmet Vefa ÇOBANOĞLU(2009), “Selçuklular(Mimari)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi , “Sâmâniler”, Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör), Çağ yayınları, c.7, İstanbul, 1988.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi , “Gazneliler”, Hakkı Dursun Yıldız (Redaktör), Çağ yayınları, c.6, İstanbul, 1988.

DURAK, Neslihan(2002), “Gaznelilerin Kuruluşu’na Kadar Afganistan’da Türkler” **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (yay. Ali Ahmetbeyoğlu), Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul.

_____(2000), **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Asam, Ankara.

ESİN, Emel(1972), “Butan-ı Halaç”, **Türkiyat Mecmuası**, XVIII(1972), Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul, 1972.

_____(1979), “Tirmiz”, **İslam Ansiklopedisi**, c.12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1959), **Türkistan Seyahatnamesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

FAROQHI, Suraiya(1997), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam(Ortaçağ'dan Yirminci yüzyıla)**,(çev: Elif Çetin), Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

GENÇ, Süleyman, “Tuğrul Bey Zamanında Selçuklu Abbasi İlişkileri” , **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, “Afganistan’da Türklük ve Hazaralar”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

GÜRÜN, Kamuran(1984), **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Bilgi Yayını, İstanbul.

İbn Fazlan(1976), **Onuncu Asırda Türkistan’da bir İslam Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi Tercümesi**, (Haz: Ramazan Şeşen), Ankara.

İbn Haldun(1982), **Mukaddime I**, (Haz.Süleyman Uludağ), Dergah yayını, İstanbul.

İbn Hurdazbih(2008), **Yollar ve Ülkeler Kitabı**, (Çev: Murat Ağarı), Kitabevi yayını, İstanbul.

HARTMANN, R.(1979), “Belh”, **İslam Ansiklopedisi**, c.2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1988), “Cüzcan”, **İslam Ansiklopedisi**, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

HUART, C.L.(1988), “Horasan”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5/1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

Hudud al-Âlam the regions of the world a Persian geography, trc. Vladimir Fedorov Minorsky; önsöz ve Rusçadan trc. V. V. Barthold; ed. Fuat Sezgin. Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, 1993.

KAFESOĞLU, İbrahim(1988), “Mahmud Gaznevi”, **İslam Ansiklopedisi**, c.7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

_____(1953), **Sultan Melikşah Devri’nde Büyük Selçuklu İmparatorluğu**, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul.

_____(1984), **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

_____(1988), “Selçuklular”, **İslam Ansiklopedisi**, c.10. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

KAVAS, Ahmet(2001), “Kabil”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

KAYHAN, Hüseyin(2002), “Selçuklular-Abbasi Halifeliği İlişkileri”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KOCA, Salim(2005), **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Berikan Yayınevi, Ankara.

KONUKÇU, Enver(1973), **Kuşanlar ve Akhunlar Tarihi**, Sevinç Matbaası, Ankara.

_____ (2002), “Akhunlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

_____(2002),“Bir Ak-Hun Prensi Tarhan Nizek”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

_____(1996), “Gazne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

_____(2002), “Akhunlar’ın Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

_____(1997), “Halaç”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.15, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2004), **Bizans Müesseseleri Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, Akçağ yayınları, Ankara.

KÖYMEN, Mehmet Altay (1979), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.1, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü yayınları, Ankara.

_____(1954), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, c.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

_____(1992), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı**, c.3, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

_____(1947), **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilas**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

_____(2002), “Selçuklu Devrinin Özellikleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

KURTULUŞ, Rıza(1993), “Cürcân”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

KULKE Herman ROTHERMUND Dietmar(2001), **Hindistan Tarihi**,(çev: Müfit Günay), İmge Kitabevi, Ankara.

LEVI, Scott C.,(2002)“Orta Çağ Asyası’nda Türkistan Ve Turan”, (Çev: Boğaç Babür Turna), **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

LIU, Xınru(2002), “Kuşanlar Yönetiminin Kültür Anlayışı”, (Çev: Hatice P.Erdemir), **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

MANZAR, M.(1983), **Afganistan Üzerinde Kızıl Buluntular**, (Çev: İsmail Bosnalı), Önce Yayını.

MERÇİL, Erdoğan (1989), **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu. Ankara.

_____(1976), “Afganistan Türkleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara.

_____(2002), “Gazneliler”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

_____ (1981) “Gazneliler’de Bir Saray Memuriyeti Resuldarlık” (VII. Türk Tarih Kongresi II. Cilt’den ayrı basım), Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

_____ (1991), **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

_____ (1987), **Sultan Gazneli Mahmud**, Türk Tarih Kurumu Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, Ankara.

_____ (2007), **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, 2.Baskı, Ankara.

_____ (2002), “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

_____ (2005), **Büyük Selçuklu Devleti(Siyasi Tarihi)**, Nobel Yayın, Ankara.

MEVDÛDÎ(1971), **Selçuklular Tarihi**, (Çev: Ali Genceli), Hilal yayınları, Ankara.

NARAİN, Awadh K. (2002) , “Kuşan Devleti”, (Çev: Murat Yaşar), **Türkler Ansiklopedisi**, c.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

NASKALI, Esko (2009), “Sâsâniler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

NIZAMI, K.A.(1994), “Delhi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.9, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

NUHOĞLU, Güller (1995), “Beyhaki Tarihine göre Gazneliler’de Devlet Teşkilatı ve Kültür”, (Doktora tezi), İstanbul, 1995.

_____(2002), “Gazneli Devlet Teşkilatı” , **Türkler Ansiklopedisi**, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

ÖDEKAN, Ayla(1987), “Türkler’de Sanat”, **Türkiye Tarihi Osmanlı Devletine Kadar Türkler**, c.1, Cem Yayınevi, İstanbul.

ÖĞEL, Bahaeddin(1985), **Türk Kültür Tarihine Giriş (Türklerde köy ve Şehir Hayatı; Göktürklerden Osmanlılara)**, c.1, Ankara.

ÖNGÜL, Ali(2007), **Selçuklular Tarihi I(Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları)**, Emek Matbaası, Manisa.

ÖZAYDIN, Abdülkerim(2001), **Sultan Berkayaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

_____(1990), **Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

ÖZCAN, Azmi(1998), “Hindistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi(2009), “Selçuklular(Sosyoekonomik ve Kültürel Hayat)”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

ÖZTÜRK, Mürsel(2001), **Anadolu Erenleri’nin Kaynağı Horasan (Moğol İstilasına Kadar)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

PALABIYIK, M. Hanefi(2002), **Valililikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, Araştırma Yay. Ankara.

_____(2002), “Yeni Bir Türk İslam Modeli Olarak Gazneliler”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.5, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul.

_____(1996), **Gazneli Devleti Saray Teşkilatı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Doktora tezi), Erzurum.

PİYADEOĞLU, Cihan(2008), **Büyük Selçuklular Dönemi'nde Horasan**, (Doktora Tezi), İstanbul.

_____(2007), “Gazneli Veziri Ahmed B. Abdüssamed ve Sultan Mes’ûd ile Münasebetleri”, **Tarih Dergisi**, İstanbul.

ROY, Olivier(1990), **Afganistan’da Direniş ve İslam**, (Çev. Mustafa Kadri Orağlı), Yöneliş, İstanbul.

SARAY, Mehmet(1987), **Afganistan ve Türkler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1987.

_____(1997), **Afganistan ve Türkler**, (ilaveli2.baskı,) Kitabevi yay., İstanbul.

_____(1988), “Afganistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

SALMAN, Hüseyin(2005), “İslamiyet’ten Önceki Türk Devletleri”, **Türk Tarihi ve Kültürü**, (Editör: Cemil Öztürk) Pegama yay., Ankara.

ŞAPOLYO, Enver Behnan(1972), **Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Güven Matbaası, Ankara.

SEVİM Ali, Erdoğan MERÇİL(1995), **Selçuklu Devleti Tarihi**, T.T.K, Ankara.

ŞEŞEN, Ramazan(2001), **İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, T.T.K, Ankara, 2001.

SCHUYLER, E. (2003), **Türkistan Seyahatnamesi**, (Çev: Kolağası Ahmed) yayına haz; Ali Ahmet Beyoğlu-Kemal Özcan -İshak Keskin, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.

SHARMA, Ramesh C.(2002), “Kuşan Sanatı ve Medeniyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

SIDDIQUI, İqtidar Husain(1996), “Gurlular”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.14, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

SÜMER, Faruk (2009), “Büyük Selçuklular”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

_____ (1984), **Eski Türkler’de Şehircilik**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

SÜRSAL, Hilal(2002), “Ortadoğu’da Selçuklu Varlığı”,(Çev: Bülent Keleş) **Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

G. Le STRANGE(1993), **The Lands of The Eastern Calphate: Mesopotamia, Persia and Central Asia from Moslem Conquest to the time of Timur**; (Ed. Fuat Sezgin) Frankfurt am Main: Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften, Cambridge: the University Press, London.

TARZİ, Abdülvehhab (1977), “Kabil”, **İslam Ansiklopedisi**, c.6 Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet(1995), **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

_____ (2002), “İslam Öncesi Devirde Orta Asya’da Yaşayan Türk Boyları”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.2, Ankara.

TURAN, Osman(1971), **Selçuklular ve İslamiyet**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

TURAN, Şerafettin(1990), **Türk Kültür Tarihi**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

TOGAN, Zeki Velidi(1988), “Herat”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5/1, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.

_____ (1970), **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.

TOKSOY, Ahmet(2002), “Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akın” ,**Türkler Ansiklopedisi**, c.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

USLU, Recep(2002), “İslam Orduları Tarafından Fethinden Selçuklular’ a Kadar Afganistan”, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (yay. Ali Ahmetbeyoğlu),Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul.

_____(1997), **Horasan Tarihi**, (Doktora Tezi), İstanbul.

_____(2003), “Herat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.27, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

_____(1997), **Herat Tarihi**, İstanbul.

USTA, Aydın(2007), **Şamanizm’den Müslümanlığa Türkler’in İslamlaşma Serüveni(Sâmâniler Devleti)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

_____(2009), “Sâmâniler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

ULUÇAY, Çağatay(1965), **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul.

ÜNAL, Oğuz(1980), **Horasan’dan Anadolu’ya Türkiye tarihine giriş : Anadolu’nun fethi ve Türkiye Devleti’nin kurtuluşu**, Töre Devlet Yayınevi, Ankara.

UYSAL, Hasan(1996), **Adı Afganistan**, Öteki Gizli-Araştırma, Ankara.

YAKUBÎ(2002), **Ülkeler Kitabı**, (çev: Murat Ağarı), Ayışığı kitaevi, İstanbul.

YAZICI, Tahsin(1992), “Belh”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

_____(1993), “Cüzcan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.8, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

YÖRÜKÂN, Yusuf Ziya(2004), **Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler**, Gelenek yayıncılık, İstanbul.

WHITEHEAD, R.B. (1979), “Meymene”, **İslam Ansiklopedisi**, c.8, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

17.01.1984’de İstanbul’da doğdu. İlköğretimini Bostancı’da tamamladı. Daha sonra Hayrullah Kefoğlu Lisesi’ni bitirdi. 2003 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Tarih Bölümü’ne girdi. Üniversite’den 2007 yılında Başarı Belgesi alarak Onur öğrencisi olarak mezun oldu. Daha sonra Ocak 2008’de Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi’nde Ortaçağ Tarihi alanında yüksek lisans bölümüne girdi. 2009-2010 tarihlerinde Ataşehir Çağrı Bey ilköğretim’de öğretmenlik yaptı. Habire Yahşi Anadolu Lisesi’nde ücretli öğretmenlik yapmaktadır.